

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ZORUNLU GÖÇ VE İTİCİ GÖÇÜN ETKİLERİNE İLİŞKİN ALGILAR:
DİYARBAKIR ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep AKINCI

Balıkesir, 2016

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ZORUNLU GÖÇ VE İTİCİ GÖÇÜN ETKİLERİNE İLİŞKİN ALGILAR:
DİYARBAKIR ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tez Danışmanı
Doç.Dr. Fahri ÇAKI**

Zeynep AKINCI

Balıkesir, 2016

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün *Sosyoloji* Anabilim Dalı'nda *201312941002* numaralı *Zeynep AKINCI*'in hazırladığı "*Zorunlu Göç ve İleri Göçün Etkilenme*" konulu DOKTORA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca *30.06.2016* tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Fahri ÇAKI
Üye (Danışman)

Başkan

Doç. Dr. Mehmet ANK
Üye

Prof. Dr. Kadir Canatan
Üye

Üye

Üye

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

..19/07/2016

Doç. Dr. İbrahim SATTIN
Enstitü Müdürü

ÖZET

ZORUNLU GÖÇ VE İTİCİ GÖÇÜN ETKİLERİNE İLİŞKİN ALGILAR: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Akıncı, Zeynep
Yüksek Lisans, Sosyoloji Anabilimdalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fahri Çakı
2016, 97 sayfa

Bu çalışmada Diyarbakır örneği yardımıyla göçün yerli halk üzerindeki etkileri incelenmektedir. Tezin temel sorunsalı olan itici göç yani yerlilerin göçü konunun açıklayıcı ve tamamlayıcı bileşenleri ile ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, bu tezde göçün arka planı; göçün toplumda sebep olduğu düşünülen sosyokültürel değişim; Diyarbakır'daki çok kültürlü şehir hayatının önceki ve sonraki durumu; göçmenler ve yerliler arasındaki farklılıklar ve çatışmalar incelenmiştir. Bu etnografik ve fenomenolojik çalışmada, yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Veriler yerli halkla yapılan 40 mülakat ile toplanmıştır. Görüşülen kişilerden 20'si kadın 20'si erkektir. Bu veriler yardımıyla, göç sebebiyle Diyarbakır'ın, şehir düzeni, sosyal ve kültürel özellikleri açısından önemli ölçüde değiştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Zorunlu Göç, İtici Göç, Yerlilik, Kentlilik Bilinci, Çokkültürlülük, Diyarbakır

ABSTRACT

FORCED MIGRATION AND PROPELLING MIGRATION PERCEPTIONS ON THE IMPACT: THE EXAMPLE OF DİYARBAKIR

AKINCI, Zeynep
Master Thesis, Department of Sociology
Adviser: Assoc.Prof. Fahri ÇAKI
2016, 97 pages

In this study, the impacts of migration on indigenous people is analysed with the help of the example of Diyarbakır. Propelling migration, which refers to the migration of indigenous people, is handled with its explanatory and supplementary components. In other words, in this thesis, the background of migration, the socio-cultural changes caused by migration, the multicultural urban life before and after the migration, and the differences and conflicts between migrants and indigenous people are examined. In this ethnographic and phenomenological study, semi-structured interview technique is used. Data is gathered from 40 interviews which are conducted to local people. 20 of the interviewees are women and 20 of them are men. With the help of this data, it is seen that because of migration, Diyarbakır is changed and transformed enormously in terms of its city layout, social and cultural characteristics.

Key Words: *Migration, Forced Migration, Propelling Migration, Indigenous, Urban Consciousness, Multiculturalism, Diyarbakır*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. PROBLEM	5
1.2. AMAÇ.....	5
1.3. ÖNEM	5
2. TEMEL KAVRAMLAR	7
2.1. Zorunlu Göç	7
2.2. Çokkültürlülük	9
2.3. Yerlilik/Yerli Halk	13
2.3.1 Yabancı Kaynaklarda Yerlilik Kavramı	13
2.3.2. Türkçe Kaynaklarda Yerlilik Kavramı.....	15
3. LİTERATÜR TARAMASI (Göç Literatürü)	20
3.1. Göç Kavramı.....	20
3.2. Göç Türleri	22
3.2.1. İç Göçler	23
3.2.2. Dış Göçler.....	23
3.2.3. İlkel Göçler.....	24
3.2.4. Zorlama ile Yapılan Göçler.....	24
3.2.5. Serbest Göçler	24
3.2.6. Kitlesele Göçler.....	25
3.3. Göç Motivasyonları.....	25
3.4. Göçün Etkileri	27
3.5. Göç Teorileri	28
3.5.1. Ravenstein'in Göç Kanunları.....	29

3.5.2. Kesişen Fırsatlar Teorisi	31
3.5.3. İtme-Çekme Kuramı.....	31
3.5.4. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı.....	32
3.5.5. Modernleşme Okulu'nun Denge Kuramı.....	33
3.5.6. Bağımlılık Okulu'nun Merkez-Çevre Kuramı.....	33
3.5.7. Parekh'in Göç Kuramı	34
3.6. Türkiye'de Göç Çalışmaları	35
4. YÖNTEM	39
4.1. Araştırma Amacı ve Araştırma Soruları	39
4.2. Metodolojik Yaklaşım	39
4.3. Evren ve Örneklem	40
4.4. Saha Araştırma Süreci.....	41
5. BULGULAR	42
5.1. Zorunlu Göçün Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri	42
5.1.1. Diyarbakır'a Göçün Aardalanı.....	42
5.1.2. Aile Yapısı ve İlişkileri.....	43
5.1.3. Göçün Yerli Aileler Üzerindeki Etkileri.....	45
5.1.4. Komşuluk ve Arkadaşlık İlişkileri (Sosyal Sermaye)	47
5.1.5. Göçün Diyarbakır'da Geleneksel Komşuluk İlişkilerine Etkisi	48
5.1.6. Dini Hayat	49
5.1.5. Çokkültürlülük	51
5.1.6. Kentlilik Bilinci	52
5.1.7. Şehir Yaşamında Genel Değişimler.....	55
5.2. İtici Göç (Yerlilerin Göçü).....	57
5.2.1. Demografik Değişim	57
5.2.2. Yerli Nüfusun Göç Etme Nedenleri.....	58
5.2.3. Diyarbakır'dan Göç Etmeyenlerin Kalma Nedenleri.....	61
5.2.4. Yerli Halktan Göçenler ve Kalanlar Arasındaki Bağlar	62
5.3. Yerlilerle Göçmenler Arasındaki İlişkiler.....	63
5.3.1. Yerlilerin Göçmenler Hakkındaki Düşünceleri	65
5.3.2. Değerlerde Farklılıklar	66
5.3.3. Güven Hissi	68
5.3.5. Temel Beklentiler.....	69
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	72

KAYNAKÇA	77
KAYNAK KİŞİLER.....	86
EKLER	87
Ek 1: Görüşme Formu.....	88
Ek 2: Görüşmeci Resimleri	90

KISALTMALAR

BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
DBB	Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi
Der.	Derleyen
HÜNEE	Hacattepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IW:LEARN	International Waters Learning Exchange & Resource Network
PFII	United Nations Permanent Forum On Indigenous Issues
s.	Sayfa
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TMMOB	Türkiye Mimar ve Mühendisler Odası Birliği
WCIP	Yerli Halkların Dünya Konseyi

ÖNSÖZ

Çalışmaya konu olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1980’li yıllarda ortaya çıkan terör olaylarından sonra başlayan kırsaldan bölgenin merkez şehirlerine doğru yaşanan ve “zorunlu köy boşaltmaları” ile yoğunluk ve ivme kazanan göçün özellikle Diyarbakır’da oluşturduğu sosyal ve kültürel sonuçları dikkat çekici sosyolojik bulgular içermektedir. Konuyla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışma yapıldığı ve bu çalışmalardan konunun ayrıntılı biçimde araştırıldığı, tartışıldığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmalarda göç alan yerleşim biriminin yerlileri göz ardı edilmiştir. Diyarbakır örneği üzerinden yapılan araştırmada yerli nüfustan daha fazla göç alan şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel dokusu belirgin değişiklikler yaşandığı sonucuna varılmıştır. Araştırmanın kuramsal alt yapısını oluşturan göç literatürü ve çalışmanın genel çerçevesini çizen zorunlu göç, çokkültürlülük ve yerlilik/yerli halk kavramları literatürde geçen tanımlamalar ve tartışmalar çerçevesinde izah edilmiş ve göçle gelen sosyal grupların Diyarbakır’ın yerlileri üzerinde meydana getirdiği siyasal, kültürel, ekonomik etkiler ve bu etkiler sonucunda meydana gelen itici göç bu tanımlamalar ve açıklamalar etrafında şekillenen bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu şekilde literatürde sık rastlanmayan yerlilik/yerli halk bağlamında göç olgusunu ve yerlilerin göçü olarak izah edilen itici göçü işleyerek ilgili literatüre konu hakkında farklı bir bakış kazandırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın her aşamasında yaptığı katkılarla araştırmaya yön veren, beni teşvik eden ve desteğini benden esirgemeyen, tez danışmanım, hocam Doç.Dr. Fahri ÇAKI’ya çok teşekkür ederim. Yaptıkları katkılarla tezin daha nitelikli hale gelmesini sağlayan Prof.Dr. Kadir CANATAN’a ve Doç.Dr. Mehmet ANIK’a teşekkürlerimi sunarım. Lisans döneminden itibaren eğitim hayatımın her döneminde desteklerini esirgemeyen, beni her zaman teşvik eden ve bu tez döneminin de her aşamasında değerli görüşleriyle yanımda olan hocam Yrd.Doç.Dr. Alaattin DİKMEN’e minnettarım. Çevirilerde yardımcı olan arkadaşım Arş.Gör. İsmet DEMİR’e ve tezimi okuyarak önerilerde bulunan arkadaşım Arş.Gör. Betül KIZILTEPE’ye teşekkür ederim. Araştırmanın saha aşamasında Diyarbakır’ın yerlilerini bulmamda bana yardımcı olan ve desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca benimle Diyarbakır’a dair tecrübelerini paylaşıp çalışmamın en iyi şekilde sonuçlanması için gönülden destek veren değerli Diyarbakırlılara müteşekkirim.

1. GİRİŞ

Bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içeren (Marshall,199:685) göç, tarihin her döneminde toplumlar üzerinde, sosyal ve kültürel değişim ve dönüşümleri en çok etkileyen ve toplumsal yapılarda derin izler bırakan bir sosyal olgu olmuştur. Bu sosyal olgunun dünyanın her yerinde değişik dönemlerde çeşitli sebeplerle cereyan ettiği bilinmektedir. Geniş coğrafyalarda hüküm sürmüş bir dünya imparatorluğunun bakiyesi olarak kalan Anadolu'da da özellikle son yüzyılda, değişik sebeplerle yoğun göçler yaşanmıştır. Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar, Güneybatı Rusya, Kuzey Afrika, Yemene kadar olan Orta Doğu coğrafyaları, Anadolu'dan Avrupa'ya olan işçi göçleri nedeniyle Anadolu bu göçlerin ilk akla gelen bölgeleri olarak zikredilebilir.

“Göç hareketleri insanlık tarihi kadar uzundur. Ancak her toplum kendi biçimlendirdiği tarihte yeni yaşam alanları bulma, yeni topraklara veya kazanç imkânlarına kavuşma açısından göç hareketlerine eşit ölçüde bir değer tanımamıştır. Türk toplumu bu kavramla geniş ölçüde ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tanıştı. Bu tanışıklık bireysel tercihlerden çok “toplum mühendisliği” olarak adlandırılan planlama faaliyetleri ile gerçekleşti. Başka bir deyimle “göç” bir devlet politikası unsuru olarak ele alındı. Türkiye'nin toplumsal dokusunu büyük ölçüde değiştiren, Türkiye sınırları dışında etkinliği uluslararası ilişkiler ve örgütler yolu ile her gün duyulan göç hareketi 1960 askerî müdahalesinden sonra baş gösteren ekonomik sıkıntılar, işsizlik, döviz darlığı gibi etkenleri ortadan kaldırmak için düşünülen bir “demografik çözüm” olarak ortaya çıktı” (Abadan-Unat,2002). 1960 -1980 arasındaki dönem kırdan kente göçün ve kentleşmenin hızla arttığı bir dönem görünümündedir. Göçler 1980'li yıllardan sonra yoğun yaşanmış, köylerde ve kırsalda yaşayan nüfus ile şehirlerde yaşayan nüfus arasındaki orantı bu dönemler arasında ciddi derecede değişmiştir (Yılmaz,2015). Özellikle büyük şehirlere doğru yoğunlukla süren bu göç dalgalarından biri de 1980'li yılların ortalarında başlayıp artarak devam eden ve Güneydoğu Bölgesinde, siyasi, politik ve ekonomik nedenlerle yaşanan göçlerdir. Bu göçlerden özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan birçok il aldığı göçün yoğunluğuna göre farklı şekillerde etkilenmiştir. Diyarbakır bu iller arasında göçe bağlı olarak nüfusu hızla artan kentlerimizden biridir. Şehrin son 30 yıldaki nüfus artış hızı göçün ne derece etkili olduğuna dair bize bilgi verebilir. Diyarbakır kent merkezinin 1996 yılındaki tahmini nüfusu 822.837 kişidir. Bu süreçte Diyarbakır kenti 1990 yılında 381.144 kişi iken 1996 da 822.832 kişiye ulaşmıştır. 1996

yılına kadar Diyarbakır'a zorunlu göçle gelenlerin tahmini sayısı 482.300 kişidir (TMMOB,2004). Ayrıca 1995-2000 döneminde, aldığı göçten daha fazla göç veren iller itibariyle yapılan sıralamada da Diyarbakır ili ilk sıralarda yer almıştır (DBB).

Diyarbakır'ın yoğun göç alması şehirdeki nüfus, etnik yapı, kültür ve geleneksel hayatta çok belirgin değişikliklere yol açmıştır. Bu durum hem yerli halk hem de göçmenler açısından bazı problemlere sebep olmuştur. Türkiye'de yaşanan her sosyal ve siyasal olayda Diyarbakır'ın bir şekilde gündeme gelmesi biraz da bu durumla alakalıdır. İbn-i Haldun'un Mukaddimesinde 'hadariyet ve bedeviyet' kavramlarıyla ilgili bahiste ve ayrıca bedevilikten şehirleşmeye geçişte, asabiyet meselesinde, devletin ve ya asabiyetin üç nesil boyunca sosyal ve kültürel değişimlerle devam ederek sonunda yok olacağına yönelik tespitlerinde de açıklamaya çalıştığı gibi (Haldun, 2004:160-172) yoğun göç alan bir şehrin göçler sonrasında yıllardır o şehirde yaşayan gruplar üzerinde oluşturduğu sosyal ve kültürel etkiler kadimden bu yana devam ede gelmektedir. Medeniyetler ve kültürler beşiği olan Diyarbakır'ın, yani Sur İçinin, sadece terör kaynaklı yoğun çatışmalar ve şiddetle anılır olduğu günümüzde, tarihi dokusunun değiştiği, yıkıldığı ve insanların o şehri boşalttığı bir trajediye maruz kalması insani birikimlerle izah edilmesi oldukça zor ve çokkültürlü yaşamı başarmış bir şehir için vahametli bir durumdur (Dikmen ve Ateş,2016). Bu anlamda çalışmanın göçten en çok etkilenen ve etkilerin hâlâ devam ettiği Diyarbakır örneklemini üzerine yapılması önem arz etmektedir.

Toplumsal ve ekonomik değişim süreçlerinin hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilebilecek göç her şeyden önce kendi özgüllüğü olan bir süreçtir. Bu sürecin en önemli faktörleri şöyle izah edilebilir: göçün kaynaklandığı yerleşim, göç eden kişiler, göçün ulaştığı yerleşim ve bütün bu unsurları içine alan göç olgusu. Göç araştırmalarında göç sürecinin bu faktörler arasındaki bağın kurularak ilişkilendirilmesini sağlamak çok önemlidir. Bu bağlamda hem kuramsal hem de çözümsel amaçlarla, üç hususun vurgulanması önem arz eder: öncelikle göç süreci hem nedenlerini hem de sonuçlarını kapsayacak bir bütünsellik içinde görülmeli; ikinci olarak, bu bütünselliğe tarihsel ve toplumsal bir bakış açısıyla yaklaşılmalı; son olarak da, göç süreci içindeki bu farklı unsurların birbirlerine göreceli konumlarını, başka bir ifadeyle göç eden bireylerin, göç ettikleri ve vardıkları yerlerin konumları bu bütünsel ve tarihsel bakış açısı içinde değerlendirilmelidir (İçduygu ve Ünal,1998:39).

Araştırmada Diyarbakır'da yaşanan göç sürecini tarihsel ve toplumsal bir bakış açısıyla nedenleri ve sonuçları kapsamında ele alınmıştır. Ancak sadece yukarıda izah edilen unsurlar ışığında göç olgusu incelendiğinde konunun yerliler açısından eksik kaldığı

görülmektedir. Hâlbuki bu süreçte göç alan yerleşim biriminin yerlileri önemli bir tarafı teşkil etmektedir. Bu genel çerçeve içerisinde çalışma, göç sonrası Diyarbakır'da yaşayan yerli halkın sosyal ve kültürel değişimlere karşı verdikleri tepkileri, göçmen halklarla kurdukları/geliştirdikleri ilişkileri ve yerli halkın göçünü ele almayı hedeflemektedir. Çalışmada yerlilerin göçü "itici göç" kavramı ile izah edilmiştir. Bu kavram göç literatüründe yer almayan bir kavramdır. Literatürde 'itici' faktörler şeklinde yer alan tanımlamalar mevcuttur. Ancak bu tanımlamalar göç çözümlemelerinde çekici faktörlerle birlikte izah edilen göç sebepleri arasında geçmektedir. Bu çalışmada ise kavram yeni bir göç türü olarak ele alınmıştır. Bu yeni göç türü yani itici göç; örneğine çok sık rastlanmayan bir göç türü olarak göçmenlerin yerli halkı yerinden itmek suretiyle yaşanan, diğer bir deyişle bir göç dalgasının etkisiyle meydana gelen yeni bir göç dalgası şeklinde izah edilebilir. Dünyada benzer göç hareketleri görmek mümkündür. Mesela Amerika'nın bazı şehirlerinde siyah ırkın gelmesiyle beyaz ırktan olan yerliler göç etmişlerdir. Ancak burada yaşanan göç şehir içinde, bir mahalleden başka bir mahalleye taşınmak suretiyle yaşanmıştır. Diyarbakır örneğinde ise yerliler ülke içinde yer değiştirerek yeni bir iç göç hareketini başlatmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde geniş bir şekilde açıklanacak olan itici göç orijinal bir göç tipi olarak literatürde yerini alacaktır.

Çalışma üç temel başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak araştırmanın kuramsal alt yapısını oluşturan temel kavramlara ve göç literatürüne yer verilmiştir. Öncelikle araştırmanın genel çerçevesini oluşturan zorunlu göç, çokkültürlülük ve yerlilik/yerli halk kavramları literatürde geçen tanımlamalar ve tartışmalar çerçevesinde verilmiştir. Daha sonra geniş bir literatürden oluşan göç olgusu, göç kavramı, göç türleri, göç motivasyonları, göç teorileri, göçün etkileri başlığı altında işlenmiştir. Ayrıca Türkiye'de yapılan göç çalışmalarının değerlendirilmesi de alt başlık olarak burada verilmiştir.

İkinci olarak yöntem başlığı altında, araştırmanın amacı, metodolojisi, evren ve örnekleme ile saha araştırma süreci hakkında bilgi verilmiştir. Zorunlu göç ve itici göç kavramları çerçevesinde göçün yerli halkların sosyo-kültürel yaşamlarında nasıl bir değişime sebep olduğunu Diyarbakır örneği üzerinden incelemeyi hedefleyen araştırma, etnografik ve fenomenolojik bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır yerli halkı ile sınırlandırılan çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak veriler toplanmış ve elde edilen veriler çözümlenerek başlıklandırılmıştır.

Üçüncü olarak ise araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara ve analizlere yer verilmiştir. Burada konu zorunlu göçün sosyo-kültürel yapıya etkileri, itici göç (yerli halkın göçü), yerli halk ve göçmenler arasındaki ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında

incelenmiştir. Her başlığın altında yer alan alt başlıklarla konu detaylandırılmıştır. Bu başlıklar altında görüşme yapılan yerlilerin verdikleri farklı cevaplar kuramsal içeriklerle desteklenerek analiz edilmiştir.

1.1. PROBLEM

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1980’li yıllarda ortaya çıkan terör olaylarından sonra güvenlik gerekçesiyle kırsaldan bölgenin merkez şehirlerine doğru yaşanan ve “zorunlu köy boşaltmaları” ile yoğunluk ve ivme kazanan göçün özellikle Diyarbakır’da oluşturduğu sosyal ve kültürel sonuçları dikkat çekici sosyolojik bulgular içermektedir. Konuyla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışma yapıldığı ve bu çalışmalardan konunun ayrıntılı biçimde araştırıldığı, tartışıldığı bilinmektedir. Bütün bu tartışmalarda göz ardı edilen ve İbn-i Haldun’un “Hadariyet” kavramıyla açıklamaya çalıştığı bahiste üzerinde durduğu, yoğun göç alan bir şehrin göçler sonrasında yıllardır o şehirde yaşayan sosyal gruplar üzerinde oluşturduğu sosyal ve kültürel sonuçlar ve etkiler olmuştur. Yerli nüfustan daha fazla göç alan şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel dokusu belirgin değişiklikler yaşamıştır. Göçle gelen sosyal grupların Diyarbakır’ın yerlileri üzerinde meydana getirdiği, siyasal, kültürel, ekonomik etkiler ve bu etkiler sonucunda meydana gelen “itici göç” bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2. AMAÇ

Literatürde göç ile ilgili birçok çalışma yer almaktadır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla göç olgusu ve göçmenler üzerinden yapılmaktadır. Göç alan yerleşim biriminin yerlileri açısından konu çok fazla ele alınmamaktadır. Diyarbakır örneğinden hareketle yapılan çalışmada ilgili alanda yapılmış çalışmaların aksine göçmenler değil yerlilerin algı ve davranışları incelenecektir. Göç edenlerin yerlileri nasıl etkiledikleri, yerlilerin bakış açısı, kültürel ve sosyal olarak ayrışmaları ile yeni bir göç türü olarak karşımıza çıkan yerlilerin göçü/itici göç bütünsel bir bakış açısıyla incelenerek literatüre yeni bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

1.3. ÖNEM

Bu çalışma sosyoloji alanında çok fazla çalışılan bir konu olan göç olgusunu ele alış şekliyle farklılık göstermesi ve bilinenin aksi bir bakış açısıyla değerlendirmesi anlamında önemlidir. Çünkü sosyoloji literatüründe göç olgusu genel olarak göç ve göçmenler üzerinden işlenmiştir. Ancak bu çalışma da konu göç alan yerleşim biriminin yerlileri ve yerlilerin göçüdür. Diyarbakır örneği üzerinden yapılan bu çalışma literatürde sık rastlanmayan yerlilik/yerli halk bağlamında ele alarak ve yeni bir göç türü olarak karşımıza çıkan itici

göç/yerlilerin göçünü işleyerek ilgili literatüre yapacağı katkılardan dolayı önem arz etmektedir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde tezin genel çerçevesini oluşturan temel kavramlarla kuramsal altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda zorunlu göç, çokkültürlülük ve yerlilik/yerli halk kavramlarını kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye özen gösterilmiştir. Temel kavramların ilki olan zorunlu göç kavramı hakkında kuramsal bilgiler verildikten sonra istatiki bilgiler ışığında tarihi süreçlere yer verilmiştir. Çokkültürlülük kavramı açıklanarak çokkültürcülük kavramından farklılıkları belirtilmiş ve konu Diyarbakır örneği üzerinden izah edilmiştir. Son olarak literatürde çok fazla çalışılmayan yerlilik/yerli halk kavramı yabancı ve Türkçe kaynaklarda geçtiği şekliyle verilerek çalışmada kavramın hangi açıdan ele alındığı açıklanmıştır.

2.1. Zorunlu Göç

Zorunlu göç, göçmenin rızası olmadan yapılan ya da yaptırılan veya birinin gerçekten ya da algılama nedeniyle kendi yaşamının tehdit altında olduğunu düşünmesiyle, evini terk etmek zorunda kalışı (forced migration) olarak tanımlanmaktadır (National Research Council (NRC), 1998:1; Deng, 1999:484; Weeks, 2002:266; Davenport, vd., 2003:27'den akt: Yüceşahin ve Özgür, 2006:16). Bununla birlikte zorunlu göç, bireyin kendi iradesi ile gerçekleştirdiği göçten, sebepleri ve özellikleri bakımından ayrılmaktadır (Akkayan, 1979:23). Zorunlu göçlerin dünya üzerinde birçok nedeni vardır. Örneğin, göçmen nüfusların artması, savaşlardan, sivil çatışmalardan, etnik zulümlerden, açlık veya diğer doğal felaketler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu göçmen nüfusları farklı bir ülke sınırı geçerek uluslararası göçmen ya da mülteci olarak kavramsallaşmıştır. Son yıllarda ulusal sınırlar, göçmenler için geçirgenliği azalmış ve birçoğu ulusal sınır içinde kalmış, "iç göçmen" ya da yerinden edilmiş insan olarak tanımlanmıştır (Cernea ve McDowell, 2000, akt: Biçim, 2012). Petersen ise zorunlu göçü, göç eden insanların göç kararı verirken kendi özgür iradeleriyle davranamaması olarak tanımlamaktadır (1958: 261).

Zorunlu yerinden olmalar (forced displacements) günümüzde pek çok disipline mensup araştırmacının ilgisini çeken önemli insanlık mücadelesi (humanitarian challenges) konularından biri haline gelmiştir. Çünkü nüfusun yoğun şekilde zorunlu yerinden olması, küreselleşen dünya göz önüne alındığında, bütün bölgelerin istikrar ve güvenliğini etkileyen bir boyut kazanmaya başlamıştır (Norwegian Refugee Council (NORC), 2002:3; Mooney, 2003:160'dan akt: Yüceşahin ve Özgür, 2006).

Birleşmiş Milletler raporlarına göre 1990 yılından itibaren günümüze kadar dünya genelinde yaklaşık 25 milyon insan iç savaşlar, terör faaliyetleri gibi nedenlerden ötürü zorunlu göçe maruz kalmıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar bu sayının her geçen gün arttığını göstermektedir (Tuncel ve Gündoğmuş, 2013). “Türkiye de geçen yüzyıl içinde zorunlu göç/yerinden edilme hareketlerine fazlasıyla maruz kalmış ülkelerden birisi olmuştur. Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan zorunlu göçlerin ilk örnekleri olarak, XIX. yüzyılda çeşitli nedenlerle Balkanlar’dan, Kırım’dan, Kafkasya’dan, Türkistan’dan ve diğer Türk ülkelerinden Osmanlı İmparatorluğu’na yapılan büyük göç hareketlerini verebiliriz” (Kocacık, 1980). “XIX.yy’da Kırım Savaşı sonrasında Kafkaslardan başlayan göç dalgasını 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Bulgar çetelerinin imha hareketiyle karşılaşan Rumeli Türkleri yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. 1912-1913 Balkan Savaşları ertesinde Rumeli’den gelen göçler tekrar başlamıştır. Balkan Savaşları’nın akabindeki I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Hareketi sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında bu göç olgusu aralıklarla devam etmiştir” (Çolak,2013). Cumhuriyet döneminde Türkiye’ye doğru yapılan en önemli göçlerden biri de 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesidir. Bu göç ile yüz binlerce kişinin hayatı değişmiş, mübadiller/göçmenler bir yandan göç ettikleri yeni vatanlarına uyum sağlamaya çalışırken diğer bir yandan da doğdukları toprakların oluşturduğu kimlik ve kültürlerini yeni vatanlarında da yaşamaya ve yaşatmaya çalışmışlardır (Goularas, 2012). Ayrıca bu dönemde, 93 Harbi’nden sonra başlayan ve kimi zaman kitlesel nitelik kazanan Romanya’dan Türkiye’ye yönelik göçler devam etmiştir. 1923–1933 ve 1934–1938 dönemleri olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınabilecek olan bu göçler sonucunda yüz binin üzerinde Türk, Anadolu’ya göç etmiştir (Duman, 2008). “Bulgaristan Türklerinin XX.yy’daki ikinci büyük kitlesel göç hareketi ise 1950-1951 yılları arasında gerçekleşmiştir. Dönemin Bulgar yönetiminin uyguladığı “Tek bir ulusun yaratılması” siyasetine en büyük engel olarak Bulgaristan’da yaşayan en büyük azınlık olan Türkler görülmüş ve yaklaşık 200.000 Türk vatandaşı zorunlu göçe tabii tutulmuştur” (Çolak,2013). Türkiye 1980’li yıllardan 1990’lı yılların sonuna kadar devam süreçte ise başka bir zorunlu göç/nüfusun ülke içinde yerinden oluşu ile karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1984-1999 yılları arasında (TESEV) Türk güvenlik güçleri ile PKK terör örgütü (ayrılıkçı silahlı gruplar) arasında meydana gelen çatışmalar sonucunda oluşan güvensizlik ortamı dikkate değer bir sayıda nüfusun zorunlu göçüne sebep olmuştur. Son yıllara gelindiğinde de Suriyelilerin göçü ve 2014 yılında tekrar başlayan ve günümüze kadar devam eden ayrılıkçı silahlı grupların terör faaliyetleri neticesinde oluşan şartlar ve güvenlik politikası gereği bölgedeki birçok köy/belde/ilçe gibi yerleşim yerlerinin

boşaltılması zorunlu göç hareketlerinin günümüzde de çeşitli sebeplerle devam ettiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Türkiye’de zorunlu göç, ortaya koyduğu sosyal ve siyasal sonuçlarıyla önemli bir sorun olarak yerini almıştır. Ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan bu göç hareketinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İnsan Hakları Komisyonu’nun 1999 yılında yayınladığı Zorunlu Göç Raporu’na göre terör ve güvenlik endişesi neticesinde 3428 yerleşim yeri, köy boşaltılmış, on binlerce vatandaş yerinden edilmiştir. “Ülke içinde yerinden edilmelerle ilgili uluslararası çalışma yürüten “Internal Displacement Monitoring Centre (Ülke İçinde Yerinde İzleme Merkezi)’nin 2006 yılında hazırladığı raporda Türkiye’de yaşanan zorunlu göçlerle ilgili bir kısım bulunmaktadır. Rapora göre 1984-1999 yılları arasında ağırlığını Kürt vatandaşların oluşturduğu 954.000-1.200.000 civarında vatandaş yerinden edilmiştir” (Solak, 2010: 47-48). TBMM’nin raporu incelendiğinde toplamda 20 ilde çeşitli nedenlerle 905 köy, 2923 mezra boşaltıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2013:239). Zorunlu yerinden olan bu insanlar genellikle bölge dışında yer alan İstanbul, Bursa, İzmir, Mersin, Adana gibi illere göç ederken bölge içinden ise Van, Mardin, Batman, Diyarbakır gibi illere göç etmişlerdir. Boşalmış köy sayılarının en üst düzeylere ulaştığı zamanı niteleyen 1997 nüfus tespitinde sırasıyla Mardin (117), Şırnak (86), Tunceli (80), Bitlis (60), Siirt (58) ve Diyarbakır (57) bölgenin en fazla köyü boşalmış illeridir. Diğer bir ifadeyle bu iller bölgedeki boşalmış köylerin yaklaşık %80’ini, bu illerin ilk üçünün toplamı ise %49’unu oluşturmaktadır (Özgür ve Yücaşahin,2006: 24-25).

2.2. Çokkültürlülük

Kültürel çeşitliliği ve kültürel çoğulculuğu ifade etmek için kullanılan (Özensel, 2013:4). çokkültürlülük kavramı, bir toplumun ya da toplumdaki grupların yıllar boyunca üretilen o toplumun kültürüyle kaynaşmış ve ondan beslenen farklılıklara rağmen o toplum üyelerinin kendilerini, yaşam evrenlerini anlama, bireysel ve toplumsal hayatlarını düzenlemede kullandıkları inançlar ve uygulamalar bütünüdür (Parekh, 2002:3). “Dolayısıyla çokkültürlülük kavramı, zamanla farklı toplum veya etnisitelerin birlikte yaşama esnasında ihtiyaç duyulan bir teori olmuştur. Gerek göçmen ülkeler, gerek yüzyıllardır birlikte yaşayan toplumlar, ya en başından ya da zaman içinde değişen ve ihtiyaçlar ve dünyayı algılama biçimleri nedeniyle birlikte yaşama konusunda problem üretmişlerdir. Önceleri monist yaklaşımların ön planda çıktığı düşünce biçimleri yaygın iken, tek tip hayat algısının her toplumu tatmin etmediği görülmüş, çokkültürcü yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Çokkültürlülük bir vaka olarak tarihin her döneminde söz konusu olsa da bir dünya görüşü, bir ideoloji olarak

yenidir” (Hazır, 2012:1). Sıfat olarak ilk kez, 1941 yılında İngilizcede eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelendirmek için kullanıldı. İsim olarak ise, 1970’li yılların başında Avustralya ve Kanada’da, bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanıldı. Nitekim 1970–1980 yılları arasında başlığında çokkültürlülük geçen tüm kitaplar ya Kanada’da ya da Avustralya’da basılmıştır. Terim Oxford sözlüğüne ancak 1989 yılında girebilmiştir (Doytcheva, 2013:16). Ayrıca dünyada çokkültürlülüğün kavram olarak ilk defa 1957’de İsviçre’de kullanıldığını görürüz fakat bugünkü anlamını daha çok 1960’ların sonunda Kanada’da bulur. Kavram hızlı bir şekilde diğer İngilizce konuşan ülkelere yayılır ve buralarda tartışılmaya başlanır (Sengstock, 2009:239’dan akt: Özensel, 2013).

“Çokkültürlülüğün bir kavram olarak ortaya çıkış koşulları incelendiğinde, öncelikle sömürgecilik dönemiyle başladığı görülür. Sosyal yapıların kendine özgü formatının ciddi şekilde değişmeye başlaması ve kültürler arası etkileşimi hızlı bir şekilde gelişmesi de yine bu dönemde olmuştur. Özellikle batı sömürgeciliğinin yayılma koşullarına baktığımızda, bunu daha açık bir şekilde görmemiz mümkün olabilmektedir. Sömürgecilik dönemi sırasında kültürler arası ilişki ve etkileşimler sadece sömürgeci toplumun kültürü ile sömürge toplumunun kültürü arasında değil, bu vesile ile dünya çapında kurulan ekonomik ilişkiler ağı sayesinde, diğer başka kültürler arasında söz konusu olmuştur. Kurulan bu ekonomik ilişkiler ağı, yeni kurulan endüstriyel alanlarda çalışmak ya da başka tür ticari etkinliklerde bulunmak üzere insanları göç etmeye teşvik etmişlerdir” (Balı, 2001: 189).

“Çokkültürlülük kavramı aşağı yukarı iki nosyonun gerilimi üzerinde kurulmuştur. Konuyla ilgili söz söylemiş bütün teorisyenler, farklı kavramlar kullanmış olmakla birlikte, meseleye birey ve grup hakları açısından yaklaşmaktadırlar. Haklar konusu bir kısmı tarafından bireysel düzeyde ele almakla halledilebilecek iken, diğer bir kısmı ise hakların bireysel bazda sunulmasıyla çözülemeyen bazı grup bazında sorunlar olduğunu iddia etmektedirler. Konunun bireysel bazda ele alınması gerektiğini düşünenler arasında Rawls, Barry ve Young yer alırken, grup haklarının teorisini yapanlar arasında da Kymlicka, Taylor, Parekh ve Young sayılabilir. Rawls ve Walzer konuya adalet kavramıyla, Young farklılık politikası nosyonuyla, Kymlicka azınlık hakları yaklaşımı, çokuluslu ve çoketnikli devletler bakış açısıyla, Barry bireysel haklar bakış açısıyla, Habermas anayasal vatandaşlık yaklaşımıyla, Taylor ise tanınma kavramıyla değinirler” (Hazır, 2012).

1990’lı yıllara gelindiğinde sosyal bilimler literatüründe çokkültürlülük bağlamında yer alan tartışmaların arttığı görülmektedir. “Batıda kültürel çeşitliliği ifade etmek için başlangıçta Latince kökene sahip pluri (çokluk) kavramı kullanılırken daha sonraları bu

kavramın yerini nicel çokluk içerisindeki nitel çeşitlilik, farklılık anlamlarını da içeren multi kavramının kullanımı yaygınlaşmıştır” (Anık, 2012:78). “Çokkültürlülüğün çağdaş dünyada tartışılmasında ise Kuzey Amerika’daki yerli azınlıkların konumları, hakları ve II. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa’ya ve özellikle Amerika kıtasına yönelik yoğun göçlerle belirginleşmiştir. Ayrıca küreselleşme ve onun sunduğu imkânlar ile ulus devletlerin sunduğu vatandaşlık anlayışının kültürel çeşitliliklere kapalı olması ve türdeş bir vatandaşlık prototipi sunması çokkültürlülüğü önemli bir tartışma alanı haline getirmiştir” (Özensel, 2013). Dolayısıyla modern anlamda çokkültürlülük, Kuzey Amerika çıkışlı bir kavramdır denebilir. Bununla birlikte zamanla ortaya çıkan ve çokkültürlülük kavramı ile karıştırılan hatta aynı anlamda kullanılan çokkültürcülük kavramını görmekteyiz.

“Çokkültürcülük tartışmalarının Kanada ve Avustralya’da başladığı görülmektedir. Bu durum başlaması bu iki ülkenin ulus-devlet oluşum süreci dışında gelişen bir süreç takip etmelerinin neticesidir. Mevcut ulus-devletlerin de uluslararası göçler neticesinde maruz kaldıkları kültürel çeşitlilik çokkültürcü politikaları gündeme getirmiştir. Fransız ihtilalinin ardından ortaya çıkan ulus-devlet oluşumu ve ulus-devleti oluşturabilmenin temel koşulu olarak görülen tekkültürcü politikalar, aynı topraklarda yaşayan farklı kültürlerin asimilasyon süreci ile ulus-devletin bekasının güvene alınabileceği inancı son dönemlerini yaşamaktadır” (İnan, 2012:49).

Anık’ın “farklı kimliklerin tanınma mücadelesi” olarak ifade ettiği çokkültürcülük mefhumu basit anlamıyla kültürel çeşitliliği ya da çoğulculuğu ifade etmek için kullanılmıştır. Farklı kültürel kimliklere sahip grupların/toplulukların aynı toplum içerisinde varlıkları, bunların birbirleriyle olan ilişkileri, bu ilişkileri çatışma içerisine girmeden sürdürmenin politik imkânları ve bunun sonuçlarına dikkat çeken bir kavramdır (2012:75)

Sürekli birbirine karıştırılan ve çoğu zaman aynı anlamda kullanılan çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramları arasındaki farklılıkları Anık’ın ifadeleriyle şöyle özetlemek mümkündür: Çokkültürlülük tasvir etmeye yönelik bir kavramken, çokkültürcülük normatif bir terim niteliği taşımaktadır. Tasvir edici bir kavram olarak çokkültürlülük; bir toplumda tarihsel, dinsel, etnik, cinsel özelliklerden kaynaklanan farklılıklardan dolayı günlük yaşam seyri birbirlerinden farklı bireysel veya kollektif kimlik taşıyıcılarının oluşturduğu kültürel çeşitliliğin varlığına işaret etmektedir. Normatif bir kavram olarak çokkültürcülük ise; çeşitli özellikleriyle kültürel farklılık sahibi grupların veya bireylerin, bu farklılıklarıyla tanınma hakkına sahip oldukları ve bunun saygıyla karşılanması gerektiğini ifade etmekte ve buna yönelik çeşitli düzenlemeleri içermektedir (2012:76).

Sonuç olarak, “birtakım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekte kalmayan ayrıca bunları siyasi normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belirli bir siyasi yapıyı ifade eden” (Doytcheva, 2009: 17) çokkültürlülük sosyolojik olarak bir olguyu bir durum tespitini ifade ederken çokkültürcülük bu olgunun eyleme dönüşmüş halini yani siyasal ve sosyal anlamda farklı aidiyetlerin/kimliklerin kabulünü ve bu kabulün uygulanış şeklini ifade etmektedir denebilir. Ayrıca son dönemde içinde farklılıkları barındıran küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte *uzak mesafe* mefhumunun ortadan kalkması da toplumlar arası kültür sirkülasyonuna sebebiyet verdiği söylenebilir. Dolayısıyla toplumlar artık, geçmişlerinde hiç olmadığı kadar çokkültürlülüğün etkisinde kalmaktadırlar. Toplum incelemeleri bize, çokkültürlülüğün toplumların ortak özelliği olduğunu etnik köken, dil ve din farklılıklarının çokkültürlülüğü belirlediğini göstermektedir. Ne var ki Batı ve Doğu toplumlarında çokkültürlülük ve çokkültürlü yapıların beraberinde getirdiği bazı toplumsal sorunlar da bulunmaktadır. Çokkültürlü olunabilmesine rağmen çokkültürcü olunabildiği konusunda soru işaretleri vardır. Bu bağlamda günümüz Türkiye’sinin, imparatorluk bakiyesi bir toplum olarak çok kültürlülüğün ve çokkültürcülüğün güzel bir örneğini oluşturmakta olduğu söylenebilir. Ancak avantaj gibi duran bu durum son yarım yüzyılda, ulus devlet modelinin dayatmacı tavrının da etkisiyle etnik temelli problemlerin ağırlığında bir çözümsüzlük alanına dönüşmüş gibidir.

Diğer taraftan “Türkiye din ve mezhep farklılıklarının yanında inanç ve düşünce farklılıklarının bir hayat pratiği haline toplumsal bir yaşam tarzı olarak tezahüründe de çeşitli problemlerle yüzleşmek durumundadır” (Özensel, 2013). Özellikle son otuz yıl boyunca ülkemizin doğu bölgelerinde bu problemler sıklıkla görülmektedir. Problemlerin en belirgin yaşandığı illerimizden biri de, etnik kökenleri ve dini inançları farklı birçok sosyal grubun birlikte yaşamaya dair örnekliğinin asırlarca sürdürüldüğü Diyarbakır’dır.

Diyarbakır’ın Persler, Artuklu, Akkoyunlu, Selçuklu, Bizans, Roma ve Osmanlı gibi birçok kültürden (Dikmen,2011) izler taşıdığı bilinmektedir ve bu çokkültürlü-çokkültürcü toplum olma özelliğini günümüzde de hâlâ korumakta, Türk, Kürt, Zaza, Alevi, Sünni ve az sayıda da olsa Ermeni vatandaşlar bir arada yaşamaktadırlar. Bazı dönemlerde uygulanan bir takım politik uygulamalara rağmen toplum bu yapısını 90’lı yıllara gelinceye kadar korumaya özen göstermiştir. Ancak *Kürt sorunu* olarak adlandırılan ve etnik ayrımcı temele dayanan sorun ise son otuz yıl süresince toplumsal ve sosyal uzlaşma alanını derinden etkilemiş görünmektedir. Otuz yıl öncesine kadar dayanan çokkültürlü ve çokkültürcü toplum yapısı son otuz yıl içerisinde giderek kaybolmuştur denebilir.

2.3. Yerlilik/Yerli Halk

“Yerlilik, yer ve mekân ekseninde bakınca, öncelikle bir eşik olarak görülür. Her insan ve toplum bir yere ait olma anlamında yerlidir. Yabancılaşma, arafta ve arada kalma durumlarının belirleyeni de yerliliktir. Bir eksen olarak yerlilik, insan ve toplumun aidiyet durumunu belirlemeye dönüktür. Gerek siyasal ve insani duruş anlamında gerekse toplumsal bir gerçeklik olarak yerliliği var eden eksen yer ve mekândır. Bu yüzden yerliliğin temelde bir yer ve mekân vurgusu dikkat çeker ve bir tür siyaset olarak varlık kazanır. Ancak birer verili unsur olan toprak, coğrafya, yer farklı ilişkiler bağlamında yeniden tanımlanır. Artık yeni bir durum, yeni bir boyut ve algı söz konusudur: vatan, millet, ulus, memleket, hemşehrilik gibi temelde bir yeri, coğrafyayı imleyen yeni kimlik alanları üretilir. Yerlilik, toprağın, yerin, coğrafyanın birer kimlik mekânlarına dönüştürülmesini sağlamaktadır. Bireysel bağı olduğu gibi toplumsal bağı da kurgulamaktadır” (Alver,2010:340).

Aidiyetin ifade edilme şekillerinden biri olan “yerel/yerli/yerli halk” kavramları hakkında yapılan literatür taramasında yabancı ve Türkçe kaynaklarda konuyla ilgili birbirinden çok farklı anlamlarda tanımlamalar yapıldığı görülmüştür. Yabancı kaynaklarda bir yerleşim biriminin ilk yerleşimcileri olan topluluklar (Kızılderililerin Amerika'nın ilk yerleşimcileri olması gibi) o yerleşim biriminin yerlileri olarak adlandırılmaktadırlar. Fakat Türkçe literatürde yerlilik kavramı bunun çok dışında bir anlama bürünmüştür denebilir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir, yapılan literatür taramasında Türkçe literatürde başlı başına bir yerlilik çalışması bulunmadığı görülmüştür. Her hangi bir kitap veya tez gibi akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konuyla ilgili bazı dergilerin yayınlanmış özel sayıları, birkaç röportaj ve internet üzerinden yazılan yazılar dışında başka bir kaynağa ulaşılamamıştır. Ulaşılan bu kaynaklarda da yerlilik kavramı hakkında bir anlam karmaşasının yaşandığı ve konunun daha çok ideolojik bağlamda ele alındığı dikkat çekmiştir. Bu bağlamda bir kıyaslama yapılacak olursa yabancı ve Türkçe kaynaklar arasında sosyolojik anlamda birbiriyle örtüşmeyen açıklamalar bulunmaktadır. Genel anlamda literatürdeki yeri kısaca açıklanmaya çalışılan yerlilik kavramı üzerine yapılan tanımlamalar ve yorumlar yabancı kaynaklarda yerlilik kavramı ve Türkçe kaynaklarda yerlilik kavramı olmak üzere iki başlık altında verilebilir.

2.3.1 Yabancı Kaynaklarda Yerlilik Kavramı

Yerli halklar, zengin ve antik kültürleri ile birbirine bağlı olarak kendine has sosyal, ekonomik, çevresel ve ruhsal sistemlerini gördüğümüz bir toplum çeşididir. Onlar geleneksel

bilgi ve ekosistem yönetimindeki kendi anlayışlarıyla dünya mirasına değerli katkılarda bulunmaktadır. Yerli halklar yaklaşık 90 ülkede 5000'den fazla farklı grup olmak üzere kayda değer bir çeşitliliği temsil etmektedirler. Yaklaşık 370 milyon insan ile dünya nüfusunun %5'inden fazlasını oluşturmaktadırlar. Latin Amerika'da tek başına ayrı bir dil ve kültür ile 400'den fazla grup vardır. Fakat yerli halkların yaklaşık %70'i Asya ve Pasifik'tedir (IFAD, WCIP).

Başka bir açıklamaya göre; Dünya çapında 70'den fazla ülkeye yayılmış 370 milyon yerli insan var olduğu tahmin edilmektedir. Benzersiz gelenekleri, onları yaşadıkları topraklarda hâkim olan toplumlardan farklı yapar. Yerli halklar arasında Amerika'da olanlar (ABD'de Lakota, Guatemala Mayalar veya Bolivya'da Aymaras), Eskimolar, Kuzey Avrupa'nın Saami, Aborjinler ve Torres Strait, Avustralya Adalılar ve Yeni Zelanda Maori gibi topluluklar örnek verilebilir. Bunlar ve diğer pek çok yerli halklar açıkça ulusal nüfusun diğer bölümlerinden farklı özelliklerini muhafaza etmişlerdir. BM'ye göre en verimli yaklaşım yerli halkları tanımlamak yerine, tanımaktır. İnsan hakları belgelerinde altı çizildiği gibi, bu kendi kendini tanımlama temel kriterine dayanmaktadır. Yıllardır “yerli” kavramı genel bir terim olarak bilinmektedir. Bazı ülkelerde, kabileler, ilk halklar/milletler; Aborijinler, etnik gruplar; Adivasi ve Janajati gibi gruplar dahil olmak üzere kullanılan bir terim olabilmıştır. Mesleki olarak avcı-toplayıcı ve göçebe, köylü, vb. terimler coğrafi şartlara bağlı olarak mevcut ve tüm pratik amaçlar için yerli halk terimi yerine kullanılabilmiştir. Birçok durumda “yerli” kavramı olumsuz çağrışımlar yapabilir ya da kökenini tanımlamak için de tercih edilebilir (PFII).

Yabancı kaynaklarda yerliliğin temellendirildiği bu tanımlamaların yanında yerli kültürü tanımaya dair yapılan açıklamalarda mevcuttur. Bu bağlamda hem yerli kültürlerin özelliklerinin hem de yaşadıkları sorunların çalışmalarda sıkça vurgulandığı görülmektedir.

Yerli kültürlerin hareketliliği birçok nedenden ötürü önemlidir, özellikle de topraklarının geleneksel temsilcileri olduklarından, yaşadığımız bu dünyaya nasıl sahip çıkılacağına dair yüzyıllardır süregelen ve hepimizin öğrenmesi gereken bilgiye sahiptirler (IFAD). Yerli halkların geleneksel yaşam tarzı; doğa yönetimi, orijinal sosyal yapı, konaklama, orijinal kültür, gelenek ve inançların korunmasında atalarının deneyime dayalı, kendi tarihi boyunca geliştirilen hayatta kalma stratejisidir (Federal Law, 1999:IW,18). Doğal dünyada, çeşitli ve yerel köklü bir bilgiye sahiptirler. Geleneksel yerli toprakları ve bölgelerinin biyolojik çeşitliliği yaklaşık %80'i içerdiğinden yerli halklar, doğal kaynakların yönetiminde önemli bir rol oynayabilirler (IFAD, WCIP).

Özetle:

- Dünya üzerinde 70'ten fazla ülkede yaklaşık 370 milyon yerli insan yaşamaktadır.
- Dünyada yerli halkların çoğu Asya'da yaşamaktadır.
- Yerli halklar yaklaşık 5.000 farklı gruptan oluşmaktadır.
- Dünya üzerinde yerli dillerin 4.000'ni konuşulmaktadır.
- Farklı sosyal, ekonomik ve politik sistemleri vardır.
- Farklı dil, kültür ve inançlara sahiptirler.
- Yerli halkların yoksulluklarının ve marjinalleşmelerinin temel nedenlerinden biri onların geleneksel toprakları ve doğal kaynakları üzerindeki kontrolü kaybetmeleridir (IFAD, PFII).

Ayrıca Ağustos ayının 9'u *Dünya Yerliler Günü* olarak bilinmektedir. Bu kapsamda sivil toplum kuruluşlarının yaptıkları çalışmaların yanında konferanslar düzenlenerek 'kültürel çeşitliliğe saygı, azınlıkların ve yerli halkların korunması (Kugelmann, 2007)' gibi konular üzerinde ilgili bilinçlendirme ve farkındalık oluşturma faaliyetleri yapılmaktadır.

Konuyla ilgili yabancı literatürde yukarıda izah edilmeye çalışılan yerlilik kavramının tanımlarıyla, yerli halkın geleneksel yaşam tarzlarına, ekonomik aktivitelerine, modern hayatın, sanayi ve endüstrinin yerli yaşama yaptığı etkilere ve yerli halkın sorunlarına ve sorunların çözümü için yapılan faaliyetlere yer verilmiştir. Bu anlamda yabancı literatürün yerlilik kavramının izahında bütünlük yakaladığı söylenebilir.

2.3.2. Türkçe Kaynaklarda Yerlilik Kavramı

Yerlilik kavramı Türkçe kaynaklarda çok fazla yer almamaktadır. Bu konuda hece ve birikim dergilerinin yerlilik özel sayıları ve birkaç röportajla, internet üzerinden yazılan yazılar bulunmaktadır. Yapılan araştırmada aslında yerellik/yerlilik kavramının bazı dönemlerde sürekli tartışılan bir kavram olduğu fakat bu tartışmaların genellikle siyasi ve ideolojik temelli tartışmalar olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda konuyla ilgili bir kavram kargaşasının yaşandığı söylenebilir.

Türkçe literatürdeki yeri kısaca verilemeye çalışılan yerlilik/yerli halk kavramıyla ilgili tanımlamaları ve yorumları ise şöyle izah etmek mümkündür:

“Yakın zamanlarda “yerelcilik” tartışmaları gündemimize girdi. Bahsi geçen kavram, eğer hakkı verilmezse bazı sıkıntılar doğuracaktır. Evvelâ; tedâvüldeki “kötü” Türkçe sebebiyle doğabilecek bazı karışıklık ihtimâllerine karşı hassas olunması gerekiyor. “Yerellik” kavramı ile “yerlilik” kavramı birbirine karıştırılıyor. Tercih edilmesi gereken elbette ki “yerlilik”tir.

Diğeri, yâni “yerellik”; “mahalle”, “muhit”, “bölge”, “havâli” gibi zihni darlaştırıcı çağrışımlara gebedir. İnsanlar, somut olarak içine doğdukları birincil çevrelerde yaşadıkları toplumsallaşmalarının etkilerini bir hayat boyu sürdürürler” (Öğün, 2016).

Başka bir tanıma göre; “Yerlilik ve yerleşiklik arasında bir mantık bağı vardır; uygarlık yaratma becerisini içerir. İbn-i Haldun’un ‘medeni’ (kentli) dediği şeydir. Yerli olan antropolojik bir bileşke olduğu için iktisadî eylemlerin karmaşıklığından doğar ve din referansına dayanmaz. Yerli olanın yaşadığı coğrafyayla ilişkisi doğa sevgisinin ötesindedir; kenti ve mimariyi kendi benlik imgesinin kurucu ögesi yapar” (Korat,1998).

“Varlık alanı olması bakımından, çeşitli “aidiyet”leri içeren, uygun şart ve imkânların gerçekleşmesiyle de yeni aidiyetleri kabullenebilen” (Kılıhoğlu,2010:444) yerlilik kavramı bir düşünce tarzı olmadığı gibi herhangi bir bilim veya bir alan ya da bütün bunların kurucu bir ögesi olarak da somutlaşamaz. Bir düşüncenin taşıdığı bir iddia ya da tavır şeklinde belirginleşebilir. Dolayısıyla böyle bir iddia (her yerlilik ya da yerellik tartışmasının taşıyabileceği potansiyelin belirlenmesi açısından) gündeme getirildiğinde, var olduğuna inanılan gerçekçiliğini kaybetmeye yüz tutmuştur bile. Düşünsel bir tavır olarak dışarıdan ve sonradan atfedilebilecek bir özellikte var olabilen yerliliğin, icat edildiği de söylenebilir” (Çiğdem, 1998).

Yerlilik, “kültürel” bir iddiadır. Bundan dolayı yerlilik, yerlilik, tamamıyla kültüre dayalı bir literatüre ya da söz dağarcığına sahiptir. Buna rağmen kültür kavramının yeniliği (Williams,1990:15) bu sahiplenişin kökünün çok eskilere gidemeyeceğini gösterir. “Yerliliğin tarihsel yeniliği, yerlilik dayanaklarının (ve bu arada özellikle kültürün) modernliğe bağlı olarak gelişmesinden kaynaklanır. Bu olgu, yerlilik ve modernlik ikilisinin aynı ruhu taşıdıkları anlamına gelmez; tam tersine, modernlik ve yerlilik birbirlerine karşıt bir ruh oluşturma çabası içinde olmuşlardır.” Yerliliğin kaynakları (din, kültür, tarih v.b.) toplumsal bütünden kendilerine özgü alanlara yayılma imkânı bulduklarında, o bütünü oluşturan esas ögenin kendilerinde kaldığı iddiasıyla var oldular. Ancak tarihin denetlenemez oluşu ve dinin sekülerizmle verdiği mücadeleden etkilenmesi bu değişim ve dönüşümleri yaşamadığı varsayılan kültürün önünü açmıştır. Böylece oluşan alanın diğer bütün alanların sınırlarını zorlamaya başladığı görülmüştür. Ancak bu alan kültürel olanın niteliğini belirlemede kültürün lehine olacak şekilde sorunlara sebep olmuştur. Bu sebeple bu sorunların yerlilik argümanını da bir şekilde etkilemesi neredeyse kaçınılmazdı. Geline son durumda yerlilik argümanının dil, din, tarih ya da halka mı veya hâkim dünya görüşüne mi, yoksa bunların hepsine birden ve özellikle de kültürle kesişme noktalarına mı müracaat ettiği konusu net

değildir. Kavram hakkındaki bu belirsizliği yerlilik taraftarlarının pragmatik bir biçimde kullandığını görülmektedir (Çiğdem, 1997).

Kavramsal bir belirsizliğin görüldüğü yerlilik, Türkiye’de siyasi (sağ-sol-milliyetçi kesimler), tarihsel, kültürel, dini (İslamcı-muhafazakâr kesimler) açıdan tanımlanmış ve ideolojik anlamda sürekli bir tarafla özdeşleştirilen bir kavram haline dönüştürülmeye çalışılmıştır denebilir. Geline son durumda yerlilik kavramının her hangi bir tarafa uymayan fakat bir takım ideolojik düşüncelerin temellendirilebilmesi için sıkça kullanılan bir kavram olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu bağlamda ideolojik tanım ve yorumlar getirilen açıklamalar şu şekildedir:

“Türkiye’de yerli olmayı biri siyasal bağlamdan, diğeri tarihsel-kültürel bağlamdan açıklanabilecek iki ideolojik döngüye dayandırılmaktadır. “*Siyasal bakımdan* “yerliliğin” tanımı, egemen ideolojik paradigmanın baskısıyla oluşan ve ‘başkalarını’ bu açıdan yorumlayan bir mantığa dayanır.” Durum böyleyse ulusların tarihinin uluslarla birlikte yazılan subjektif bir tarih olduğu şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla ulusların bir kimlik sorunu yoktur; ulus-devlet varsa, ulusal kimlik de vardır sonucu çıkarılabilir. Çünkü ulus kavramı siyasal bir kavramdır. Böylelikle her ulus devlet kendi ötekisini/ötekilerini oluşturur. “*Tarihsel ve kültürel bakımdan* yerlilik denince geçmişten günümüze değişerek gelen kültür katmanlarının bugünkü ideolojik tanımlarını anlıyoruz” (Korat,1998).

“Türkiye’de yerlilik kavramı bazı dönemlerde milliyetçilik kavramı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bugüne kadar yaygın biçimde kullanıldığı şekliyle milliyetçilikle yerlilik ciddi derecede örtüşüyor, ancak her halükârda yerlilik, milliyetçilikten daha geniş bir alana sahiptir. “Milliyetçiliğin ‘millî’ hudutlar içinde aynı duyuş, algılayış ve davranış biçimini yaygınlaştırmak yolundaki tezi, son tahlilde ‘içe kapanık’, ‘domestic’ ve millî devletin egemenleri tarafından kontrol altında tutulabilir bir toplum inşa etmeye yöneliktir.” Halbuki yerlilik, milliyetçiliğin aksine sabit değildir. Daha hareketli ve beraberlik şuurunu ön plana çıkarmıştır. “Yerlilik kavrayışı, yerlilik kavramının anlamlı olduğu hudutlar içinde fonksiyonel olmaktan başka, farklı olmasına rağmen aynı “yerlilik anlayışı”na sahip diğer unsurlarla yeni bir “iltisak” veya temas alanları ortaya koyabiliyor. Bu bir teori değil, tarihî tecrübenin yüzünden okunan bir vakıdır” (Alkan, 1998).

Ayrıca yerlilik, “Kemal Tahir ve Cemil Meriç gibi yazarlarla anılan, birçok yazarın kısmen kullandığı bir kavramdır. Ancak bu kavram etrafındaki söylemler 80’li ve 90’lı yılların başlarında İslami çevreler içinde baş göstermiştir. Mesela, 1992’nin sonlarına doğru bir grup İslâmıcı genç, ‘Bağımsız Gençliğe Alternatif Dergi’ sloganıyla, Yerliler adlı bir dergi çıkardılar. Fakat 90’ların sonuna gelindiğinde, ‘yerlilik’ kavramı daha geniş bir bakış açısıyla

kullanılmaya başlanmasıyla eski anlamını kaybetti ve sağcı-muhafazakâr bir çerçeveye büründü. Bu dönemde ortaya çıkan fakat kısa bir süre devam eden Yeni Ufuk gazetesinde bir grup muhafazakâr yazarın kaleme aldığı bir manifesto da öne çıkan kavram yerlilikti. Ancak yerlilik dergisini çıkaranların yerlilik kullanımı ile bu manifestoyu yayınlayanların yerlilik kullanımı birbirinden çok farklıydı. Bununla birlikte her ikisinde de topluma yabancılaşma ve bu yabancılaşmaya karşı tepki öne çıkarken, dergide tepkinin toplumsal yanı, gazetede ise kültürel yanı ağır basıyordu” (Mert, 1998).

Bunların dışında yerlilik kavramının evrensellik ve küresellik bağlamında açıklandığı (Aydın,2010) edebiyatta (Narlı,2010), sanatta (Alver,2010) ve sinema, tiyatro, müzik gibi alanlarda da yerlilik çalışmaları mevcuttur. Ancak burada izah edilmeye çalışılan yerlilik tartışmalarından da anlaşıldığı üzere yerlilik kavramı Türkiye’de yabancı kaynaklarda var olandan çok daha başka bir şekilde anlaşılmakta ve kullanılmaktadır. Türkiye’de görülen bu kavram kargaşasının herkesin konuyu bulunduğu yerle ilişkilendirerek yorumlamasından kaynaklandığı söylenebilir. Kayalı’nın da belirttiği gibi "ne zaman artık yerlilikten iyice bahsedilir olmuştur, tespit etmek lazımdır ki artık yerlilikten iyiden iyiye uzaklaşmıştır” demek yanlış olmayacaktır.

“Yerlilik çeşitli vesilelerle de belirtildiği gibi bir ait olma haline işaret eder. Bir yer'e aitlik olarak kelime çözümlemesi yapılabilir, ama o yer'in ne olduğu, orada nelerin olduğunun irdelenmesi gerekmektedir. Yerliliğin her şeyden önce güncel bir kavram olduğunu, bu güncel kavramın kendisine tarihten ve kültürel alandan bir takım dayanaklar edinme çabasında olduğu ifade edilebilir. Ancak yerlilik konusunu konuşmak sadece tarihi bir dönemi örneğin Osmanlı'yı konuşmak olmamalıdır, Osmanlı'nın da dahil olduğu bir tarihe dikkat kesilmek gerekir. Aidiyet duygusu her şeyden önce fikri anlamda kaynağa bağlanma ve kaynağı önceleme anlamına da gelebileceği gibi, sonradan yapılan ekleme ve yaklaşımların *yabancı* olarak değerlendirilmesi ile kendine bir coğrafyaya mahkûm olmadan daha geniş bir alan iddiası olarak da ortaya çıkabilir. Yerlilik lafzen tanımlamalardan ziyade bir hal'e vurgu yapmak/ta/dır. Basit bir aidiyet duygusunun varlığı, *benzerini bulma* isteği ve çabasından kaynaklanır. Benzerini bulma eyleminin gerçekleşmesi yolunda *ortak bir geçmiş* gündeme gelirken *ortak bir gelecek* inşası merkeziyet kazanır. Burada yerliliğin öne sürdüğü argüman aynışmak olmasa da, benzerlikleri öne çıkarmaktır ve burada yerliliğin modern zihin öncesinde kalan arkaik bir anlamı yüklenme çabasında olduğu sonucu çıkar” (Erol, 2010:35). Bu bağlamda çalışmada, temel kavramlardan biri olan yerlilik/yerli halk kavramı her iki literatürde de geçtiği şekliyle ele alınmayacaktır. Çalışmada kastedilen ne yabancı kaynaklarda tanımlandığı şekliyle Diyarbakır’ın ilk yerleşimcileridir ne de Türkiye’deki

tartışmalara konu olduğu üzere ideolojik söylemlerdir. Konu her ikisinden de bağımsız bir şekilde işlenmiştir. Kaldı ki bu çalışma tek başına bir yerlilik çalışması değildir. Burada sadece iki farklı literatürde yer alan şekliyle konunun dünyada hangi bağlamda tartışıldığı ve çalışmanın konuyu bu tartışmalardan farklı olarak ele alış şeklinin verilmesi amaçlanmıştır. Diyarbakır sosyo-kültürel dokusu ve etnik yapısı itibariyle orijinal bir şehir görünümündedir. Çok eski bir tarihe sahip olan şehirde farklı etno-dinsel yapıya sahip sosyal grupların asırlarca birlikte yaşadığı daha önce de belirtilmiştir. Bu bağlamda araştırmada yerlilik kavramı Diyarbakır'da baskın nüfus olarak uzun zaman yaşam süren ve şehrin genel kültürünü ve dokusunu oluşturan insanlar üzerinden ele alınacaktır. Bir asırdan fazla bu şehirde yaşamış ve sosyo-kültürel hayata dair bugün bilinen dinamiklerin temellerini atmış insanlar yerli halk olarak değerlendirmeye alınmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI (Göç Literatürü)

Çalışmanın bu bölümünde tezin temel konusu olan göç hareketi ile ilgili literatür bilgisine yer verilmiştir. Göç kavramı, tanımı, türleri, teorileri ve etkileri ile değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye’de göç çalışmaları başlığı altında Türkiye’de göç literatüründe yer alan çalışmalar genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

3.1. Göç Kavramı

Türk Dil Kurumu (TDK) göçü: Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplumların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlamaktadır.¹

Göç, kişilerin gelecekte hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere tamamen ya da geçici bir süre ile (Taylan, 1979:20) zorunlu ve gönüllü sebeplere dayalı olarak (işçi, 2000:71) gerek ülke içinde türlü yöre ve bölgeler arasında, gerekse bir ülke ile yabancı ülkeler arasında gerçekleşen nüfus hareketidir (Özer, 1986:202). Başka bir tanıma göre göç, kişileri yeni bir topluluğa götüren ve bu yeni topluluğa uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya bırakan bir yer değiştirmedir (Tekeli, 1998:11).

“Fichter, göç olgusunu *hareketlilik* başlığı ile ele almaktadır. Zaman ve mekânda gerçekleşen hareketliliğin, fizik hareketlilik ve sosyal hareketlilik olarak farklı iki yönünü belirtmektedir. Ona göre sosyal hareketlilik, bir kişi ya da grubun sosyal statüsünün değişmesine işaret eder, yani sosyal pozisyonlar arasındaki aşağı veya yukarı doğru olan devinimler sosyal hareketliliktir. Fizik hareket, genellikle göç olarak adlandırılır. Bir coğrafi alandan diğerine bir devinim olan fizik hareketlilik, çok sayıdaki kişinin bir yerden başka bir yere yerleştirilmesini, istenilmeyen kişilerin sürülmesini, ev taşınmalarını ve aynı ülke içinde bir bölgeden diğerine ya da bir ülkeden diğerine yapılan gönüllü sürekli göçleri de kapsar. İş veya turistik geziler, alışveriş gezileri, işe yönelik gidiş gelişler de fizik devinim olmalarına rağmen, göç veya hareketlilik içinde düşünülmeyen durumlardır. Görüldüğü gibi Fichter, göç olgusunu toplumsal hareketlilik konusu içinde, farklı düzey veya boyutları ile ve aynı zamanda göç türlerini de içerecek biçimde tanımlamaktadır” (Gönüllü,1996:95). Bu çerçevede de fiziki hareketlilik anlamında göç olayını fiziki mekân değişikliği şeklinde tanımlamak en genel şekliyle vurgulamaktır. Bununla birlikte göç olayının aynı zamanda

---

¹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.510787fc74f117.0997278
3,18.03.2016

zorla ya da isteğe bağılı olarak, devamlı ya da kısa bir süreyi kapsayacak şekilde gerçekleşebilme durumuna da işaret etmek gerekir (Aslan, 2001:1).

Literatürde çeşitli göç tanımlamaları olmasına rağmen hepsinin ortak noktasının yer değiştirme/sosyal hareketlilik olduğu dikkat çekmektedir. Ekonomik, siyasi, eğitim, güvenlik, gönüllü veya zorunlu her ne sebeple olursa olsun göç sosyal hareketliliği ifade eden bir kavramdır. Bu haliyle göçün sadece sosyolojinin değil, antropoloji, coğrafya, siyaset ve istatistik gibi birçok bilim dalının temel konuları arasında da yer aldığı söylenebilir.

Ancak sosyal bir hareketlilik olmasından dolayı göç, sosyoloji biliminde sıkça araştırma yapılan bir konu olmuştur. “Göçü ifade eden sosyal hareketlilik, kişilerin, ailelerin, değişik nitelikteki sosyal grupların, toplum içinde sahip oldukları bir statüden, bir diğer statüye doğru hareketleridir” (Erkal,1995:223). Yaşadığı yerde şartları değişen ya da ortaya çıkan yeni gereksinmelerini/ihtiyaçlarını gidermek isteyen insan, kaçınılmaz olarak bir sosyal hareketlilik sürecine girmek durumunda kalmaktadır. Bu süreçte, insanların sadece yaşadığı mekânları değiştirmekle kalmamakta ve temel değerleri, kültürleri, beklentileri, algı ve tutumlar, önceki duruma ne göre önemli derecede değişmektedir. Burada ifade edilen ilk hareket göçle, ikincisi ise sosyal değişim kavramı ile izah edilmektedir (Tüfekçi,2002:2). Yeni bir yer demek yeni bir mekân, yeni insanlar, yeni hayat tarzı demektir. Yerel kültür baskın ise göçmenlerin o kültüre uyum sağlamaları gerekecektir. Bu durum göçmenler için sosyal değişim demektir. Yeni insanlarla karşı karşıya kalınması, onları kabul süreci, bu süreçte yaşanan sorunlar gibi birçok durum göç alan yerleşim birimi ve o yerin yerlileri için de sosyal bir değişimi ifade etmektedir. Çünkü göç hareketiyle birlikte birçok alanda farklılıkların ortaya çıktığı ve bu farklılıkların ise bir uyum sürecini beraberinde getirdiği söylenebilir. Buna göre, sosyal değişim aslında farklılıklara dayanan karşılıklı bu uyum sürecinin sonucudur denebilir. Sosyoloji bilimi için ise bu sosyal hareketliliğin sebep ve sonuçlarının, uyum sürecinin ve bu süreçte gözlemlenen değişimlerin önemli olduğu söylenebilir.

Sosyal değişimin temel dinamiklerinden biri olan, kendisinin hem sebep hem de sonuç olabildiği göç hareketinin, tarihin her döneminde bir şekilde karşımıza çıkması, sebep ve sonuçlarıyla toplumları önemli derecede etkilemesi ve günümüzde de hala yaşanmaya ve toplumları, sosyol-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bağlamda etkilemeye devam etmesi, yeni toplum anlayışlarının oluşmasına zemin hazırlaması dolayısıyla, bir toplum bilimi olan ve toplumu bir şekilde ilgilendiren bütün sosyal olayları bilimsel bir bakış açısıyla incelemeye gayret eden sosyoloji bilimi açısından incelenmesi gerekli ve önemlidir.

3.2. Göç Türleri

“Göç, insanlık tarihi ile başlayan, insanlık tarihinin her döneminde var olmuş ve bundan sonra da devamlılığı ve de özellikle sosyal etkisi önemle takip edilecek bir fenomendir” (Gürkan, 2006:42). Sosyal bir hareketlilik olan göç farklı şekillerde meydana gelen bir olgudur. Göç çeşitleri genel olarak beş farklı şekilde değerlendirilebilir:

1) Gidilen yere göre (Ülke sınırları)

a. İç göç

b. Dış (uluslararası) göç

2) Zamana göre (Yerleşme süresi)

a. Kısa süreli (geçici) göç

b. Uzun süreli (sürekli) göç

3) Nedenine göre

a. Gönüllü göç

b. Zorunlu göç

4) Büyüklüğüne göre

a. Bireysel göç

b. Aile (grup) göçü

c. Toplu (kitlese) göç

5) Yasallığına göre

a. Yasal göç

b. Yasadışı göç (Yalçın, 2004:14-16).

Türkiye’deki göç çeşitleri ise, “iç göçler” ve “dış göçler” olmak üzere iki ana başlıkta toplamak mümkündür. İç göçler de kendi içerisinde “mevsimlik göçler, sürekli göçler, emek göçleri ve zorunlu – gönüllü göçler” diye ayrılabilir. Dış göçler ise, “beyin göçleri, işçi göçleri ve mübadele göçleri” diye kendi içinde ayrılabilir (Koçak ve Terzi, 2012:169).

3.2.1. İç Göçler

“İç göç, ülke içinde nüfusun yer değiştirme olayıdır. Bir bölgeden başka bir bölgeye, bir şehirden başka bir şehre, kırdan kente sürekli veya geçici bir şekilde insanların hareket etmeleridir. Bir ülkedeki iç göçlerde ülke nüfusu değişmez. İç göçle birlikte bölgelerin ya da illerin nüfus oranı değişir. Türkiye’de iç göçlerin nedenleri olarak, 1950’lerden itibaren yaşanan kapitalistleşme sürecinde sanayileşme ve tarımdaki hızlı makineleşme, kırsal alanda toprak – nüfus dengesinin bozulması gibi nedenlerle, üretim dışı kalmış olan işgücünün yeni geçim kaynakları elde etmek için büyük kentlere göç etmeleri gösterilebilir. Toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerden kaynaklanan iç göç hareketleri daha çok o ülkenin geri kalmış bölge ve kentlerinden daha gelişmiş bölge ve kentlerine doğru hareket etmektedir” (Özer, 2004:24). İç göçler arasında görülen sürekli göçler İnsanların yaşadıkları yerden bir başka yere, temelli yerleşmek üzere gitmeleri olayıdır (Koçak ve Terzi, 2012). Mevsimlik göçler, insanların her yıl belirli aylar içerisinde buldukları ortamdan başka bir ortama çalışmak (pamuk ve fındık toplamak gibi), gezmek (tatil amaçlı gidilen yerler gibi) ya da dinlenmek (bağ evlerine gidilmesi gibi) için bir müddetliğine gitmeleri olarak açıklanabilir (Sağlam, 2006:34). Emek göçleri, emeğin, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı dış göç veya iç göç yoluyla yer değiştirmesi olarak nitelendirilmektedir (Yıldırımoglu, 2005:3). İşçi göçleri ve memur tayini gibi göçler emek göçü olarak değerlendirilebilir. Başka bir iç göç çeşidi olan zorunlu-gönüllü göçler ise doğal ya da insan yapısı gibi nedenlerden kaynaklandığına bakılmaksızın, yaşama ve geçim kaynaklarına yönelik tehditler dâhil, zorlama unsurunu içeren bir göç hareketidir.² Türkiye’de yaşanan zorunlu göçlerin genellikle bazı siyasi ve güvenlik sebepleri dolayısıyla meydana geldiği söylenebilir. Gönüllü göçler ise tamamen kişilerin kendi isteği ile yaşanan göçlerdir. İnsanları daha iyi şartlarda yaşama isteği, kaliteli bir eğitim alma isteği gibi durumlar gönüllü göçün temel sebepleri olarak sayılabilir.

3.2.2. Dış Göçler

Dış göçler, bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan göçlerdir. Bu göçler, gönüllü olabileceği gibi zorunlu şekilde de olabilmektedir. Ulaşım ve haberleşme imkânlarının artması ile ülkeler arasındaki göçler de artmaktadır. Ayrıca savaş, kıtlık, doğal afet ve terör gibi sebepler dış göçlere özellikle zorunlu dış göçlere, iyi şartlarda yaşama isteği gibi nedenler de gönüllü dış göçlere sebep olmaktadır (Şahin, 2010:57). “Dış göçler içinde incelenen beyin göçü iyi eğitim görmüş, kalifiye, nitelikli, seçkin, uzman ve yetenekli işgücünün yetiştiği az gelişmiş

² <http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en>.

veya gelişmekte olan bir ülkeden daha gelişmiş bir ülkeye en verimli olduğu dönemde çalışmak veya araştırma yapmak için g etmesi olarak tanımlanabilir” (Kurtuluş, 1999). Beyin g 1960’lı yıllarda başlayarak, doktorlar, mühendisler ve bilim adamları arasında yaygınlaşmıştır (Kaya, 2011:1-4). İşçi gleri, ülkesinde iş sorunu yaşayan insanların iş bulma amacıyla daha iyi ve fazla iş imkânının olduğunu düşündükleri ülkelere göç etmeleridir. Diğer bir dış g çeşidi olan mübadele gleri ise ülkeler arasında yapılan antlaşmalar sonucunda gerçekleşen, ülke nüfuslarının yer değiştirmesi olayıdır.

Bunların yanısıra Petersen gn; İkel, Zorlama İle Yapılan, Serbest ve Kitlemel Gler olmak üzere dört değişik şekli olduğunu belirtmektedir (Petersen, 1996:11’den akt. Yalçın, 2004:14-16). Petersen’nin g eşitleri ise şöyle açıklanabilir:

3.2.3. İkel Gler

İkel göçler, insanlığın doğal afetler karşısında çaresizliğinden kaynaklanan g hareketleridir. İkel g ekolojik itici faktörler sebebiyle oluşmaktadır. Sözgelimi, tarım ve hayvancılıkla geçinen bir topluluğun, yaşadığı çevreden ayrılmak zorunda kalarak tarıma ve hayvancılığa uygun bir yere göç etmeleri bu kapsamda düşünülebilir (Yalçın,2004).

3.2.4. Zorlama İle Yapılan Gler

İkel glerde itici faktör doğal yapı iken, zorlama ile yapılan glerde itici faktör daha çok, sosyal yapıdır. Bu g tipi iki gruba ayrılabilir: Birinci grupta, göç eden topluluk göç etme konusunda az çok kontrolü elinde tutabilirken, ikinci grupta bu kontrol topluluğun elinden alınmıştır. Buna rnek Nazi döneminde Almanya’da yaşanmış, ilk dönem uygulanan politikalarla Yahudiler ge özendirmek istenmiş, sonrasında ise zorla hayvan taşınan trenlere doldurularak toplama kamplarına taşınmışlardır. İlk grup göçerlerin yaşam tarzları gittikleri yerde fazla değişmezken, ikinci grupta bulunan zorla yer değiştirilmiş göçerlerin yaşam stilleri değişmiştir (Yalçın,2004).

3.2.5. Serbest Gler

Serbest gte belirleyici faktör, bireylerin kendi i yapılarından ortaya çıkmakta ve g kararı vermekle sonuçlanmaktadır. Yani bu g eşitleri daha çok bireysel arayışlardan kaynaklanmaktadır. İlk iki güç şeklinde göçerlerin bireysel durumları/iradeleri etken neden olmazken, serbest gte bu durum değişmekte ve göçerler g kararını kendileri vermektedir. Bireysel tercihler söz konusu olduğunda, bazı bireylerin macera arama, değişik bir yerde ve

kültürde yaşama isteği vs. sebeplerle göç etmektedirler. Bu göç türüne verilecek örneklerden birisi de 19. yüzyıl Avrupa'sından dışa göç hareketleridir (Yalçın,2004).

3.2.6. Kitlesele Göçler

Son göç çeşidi olan kitlesele göçler, serbest göçlerin sonucudur. Serbest göçle az sayıda öncü bireyin başka bir yere göçerek ülkeleriyle bir çeşit bağ kurmaları sonucunda o ülkeden göç edenlerin sayısı artar ve kısa sürede çekici etkenler nedeniyle göç kitleseleleşir. Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine ve hatta köyden kente göçte, göçün kısa sürelerde kitlesele bir görünüm kazanmasına yol açmıştır. Kitlesele göçlerin öncesinde hemen hemen her dönemde öncü gruplar hedeflenen yere göçmüşlerdir (Yalçın, 2004).

Çalışmanın konusu olan göç hareketlerinin Petersen'in ikinci gruptaki göç çeşidiyle kısmen örtüştüğü söylenebilir. İnceleme konusu olan dönemde ülkenin Doğu ve Güney Doğu Bölgesinde kırsalda yaşayan insanlar güvenlik gerekçesi ile göç ettirilmişlerdir. Burada kontrol göç edenlerin elinde değildir. Yanısıra sosyal yapıda meydana gelen değişiklikten dolayı yerlilerin göç hareketi olan itici göçte ise kontrol kısmen göç edenlerde olsa da burada da bir zorunluluğun söz konusu olduğu söylenebilir.

3.3. Göç Motivasyonları

Göç türlerini açıklarken dolaylı olarak göç motivasyonlarına da değinilmiştir. Burada kısaca göç motivasyonları anlamında kişilerin göç etmeye karar verme süreçlerine ilişkin varsayımlardan bahsedilecektir.

“Kişinin verdiği göç kararının temel özelliği *exante* bir karar olmasıdır. Kişi kararını gideceği yerdeki duruma, çevre şartlarına, kazanç olanaklarına ilişkin beklentilerine göre verir. Göç kararının verilmesine esas olan değerlendirmeler *exante*'dir, göçün *export* değerlendirmeye dayanması söz konusu değildir. Göç kararının “*exante*” oluşu, göç kararları sonucunda beklenenin elde edilmesindeki belirsizliğin yüksekliğinin sebebi olmaktadır. Bu belirsizlik, köyden şehre gelen işçinin, önce köydeki düzenini tamamen bozmadan şehre gelmesi, şehirde belirli bir başarıya ulaşmasından sonra köydeki ilişkilerini tasfiye etmesi örneğinde olduğu gibi “arama” süreci ile azaltılmaktadır” (Tekeli,2016:28). Göç eden kişi göç etmekle bir karar vermektedir. Bunun incelenebilmesi için önce kişinin karar modelini bilmek gerekir. Göç analizlerinde kişilerin ya “akılcı” (rational) ya da Simon tipi “razı olucu” (satisficing) karar modeline göre davrandıkları varsayılmaktadır (Wolpert,1965:139-169'dan akt:Tekeli,2016). İktisatçılar analizlerinde hem göç edenin hem de işverenin “akılcı” karar modeline uygun davrandığını varsayarlar. İktisatçılara göre göç edecek kişi kendi içinde

bulunduğu durum ile göç ettikten sonra ömrü boyunca elde edeceği faydalar akımının farkının iskonto edilmiş değerini göç ederken yapacağı masraflar ya da kayıplarla karşılaştırır (Riew, 1973). Eğer elde edeceği faydalar kayıplardan fazla ise göç etme kararını verir. Göç kararını veren kişi kendi hünerlerine uyan bütün fırsatlar hakkında bilgi sahibidir. Göç edecek kişi kendisi için en iyi işe giremezse, ikinci derecede iyi olan işe başvuracaktır. “Akılcı” karar verme modelini benimseyen iktisatçıya göre bu süreç toplumda emeğin en etkin dağılımını sağlayacaktır (Youmans ve Schuli,1968’den akt:Tekeli,2016).

Bu göç etme karar modeli bazı açılardan eleştirilebilir. Öncelikle göç kararını verirken kişi göç edeceği yerleşim birimindeki fırsatlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmayabilir. Ayrıca iş arama süresi genellikle göçten sonra başlayan bir süreci içermektedir. İşveren açısından ise işçiler seçilirken arkadaş, akraba ve hemşehri gibi özel durumlar göz önünde bulundurma söz konusu olabilir. Bu durumda işçinin becerisi ikinci planda kalacaktır. Dolayısıyla her göç eden hünerlerinin karşılığını bulamayabilir. Bunların dışında göç etme kararı veren kişinin modelde belirtildiği gibi ömür boyu sağlayacağı faydanın hepsini önceden hesaplayarak fayda ve kayıp karşılaştırması yapması çok mümkün görünmemektedir. Bunlardan dolayı denebilir ki, ekonomiye dayalı akılcı göç etme karar modeli çok gerçekçi değildir. Ayrıca diğer göç etme eğilimlerin karşılayacak bir model olmadığı da söylenebilir. Çünkü insanlar sadece ekonomik nedenlerle göç etmezler. Bu nedenlerden yola çıkarak diğer bütün sebepleri de kapsayacak bir karar modeli olması gerektiği sonucuna varılabilir.

Simon tipi *razı olucu* karar modeli ise kişilerin gerçekteki karar verme şekillerine daha yakın düşer. Bu modele göre göç kararı veren bir kişinin *beklenti* (aspiration) düzeyi vardır. Kişi çevresindeki fırsatlar arasından bu beklenti düzeylerine uyanları arar. Fırsatların tümünü gözden geçirmesi söz konusu değildir. Kişi fırsatları araştırırken eğer beklenti düzeyinde çok sayıda fırsata rastlıyorsa beklenti düzeyini yükseltir, eğer hiçbir fırsat bulamıyor ya da bulunduğu fırsatlara seçilmiyorsa beklenti düzeyini düşürür. Bazı hallerde ise fırsatları araştırma yöntemini değiştirir. Bu türden bir psikolojik uyum süreci içinde kişi beklenti düzeyi ile kendi arama ve algılama olanaklarının tutarlılığını sağlar. Bu tip bir göç modelinin iki önemli unsuru vardır;

- a) Göç eden kişinin beklenti düzeyi
- b) Kişinin fırsatları arama davranışı ve fırsatlarla ilgili bilgi edinme yolları (Tekeli,2016:30).

Bu göç etme karar modelinde de ön planda olan ve beklenti düzeyini etkileyen unsurlar söz konusudur. Göç edecek kişinin hünerleri burada yine devreye girecek ve hünerleri ne kadar iyiyse beklenti o kadar artacaktır. Ayrıca akraba ve hemşehrilik durumları burada da

etkin konumda olabilir. Göç edilen yerdeki akraba veya hemşehrinin varlığı göç edecek kişinin beklenti düzeyini arttıracakı söylenebilir. Dolayısıyla akılcı ve razı olucu göç karar modellerinde kişinin göç kararını etkileyen değişkenler de önem arz ettiği sonucuna varılabilir. Bu değişkenleri kısaca şöyle izah etmek mümkündür:

“Genellikle iki tip bağımsız değişken kullanılmaktadır. Birinci grup güdüsel değişkenlerdir. İkinci grup düzenleyici değişkenlerdir. Gdüsel değişkenler, kişinin karar verirken, değerlendirilmesine pozitif ya da negatif bir değer olarak kattığı tüm unsurları kapsamaktadır. Bu unsurlar, hem kişinin çıkarlarıyla ilgili hem de göç edilecek olan çevrenin yaşam koşullarıyla ilgilidir. Düzenleyici değişkenler ise kişinin göç kararını dolaylı olarak etkiler. Bu değişkenler kişinin fırsatları arama davranışını, fırsatları algılamasını ve bilgi akımını düzenleyerek, göç kararında dolaylı olarak etkili olur” (Tekeli,2016:32).

Bu göç kararı modellerinde izah edilen ve bunlar dışında daha önce de zikredilen savaş, terör ve doğal afet gibi zorlayıcı göç motivasyonları dışında, kendini geliştirme amacı, sevgi/aşk ve evlilik gibi duygusal bağıllık (Cook vd., 2011) ya da macera arayışı (Favell,2011’den akt:Luthra vd., 2014:12) gibi göç motivasyonlarından bahsetmek de mümkündür. Sayılan bu durumlar kişinin ya da kişilerin göç etme kararını verme sürecinde onları etkileyen/motive eden etkenlerdir.

3.4. Göçün Etkileri

İnsanlık boyunca yaşanan göçler, mekanda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi ekolojik dayatmalar ya da devlet gibi sosyal bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, iskanlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir (Kaygalak, 2009:9).

“Göçün yarattığı değişmeler kimilerince “modern olmanın” şartı gibi görülürken, kimilerince de “geleneksel hayatın bozulması”, “kırdan gelen göçmenlerden kaynaklanan kentsel kültürün yozlaşması”, “iki kültür arasında sıkışıp ne köylü ne de kentli olunamaması” olarak değerlendirilebilmektedir. Bazı yorumlara göre ise göç sonucu oluşan yeni durum, gelenekselliğin ve modernliğin melezleşmesidir” (Bal, 2008:106). Göç olgusunun etkileri; göç hareketine maruz kalan kişiler ve gruplar, göçün başladığı ve sona erdiği yerleşim birimleri; göç veren ve alan devletler, ulusal uluslararası sistem açısından ele alınabileceği gibi; toplumsal, ekonomik ve kültürel açılardan da değerlendirmeler yapılabilir. “Bu gruplar ayrıca; örneğin kişiler açısından, göçmen ve geride bıraktığı yakın çevresi, göçmenin göç sürecinde ve gittiği yerde ilişkide buldukları kişi ve gruplar gibi alt ayrımlara göre de incelenebilir ve göç, bütün bu kişiler üzerinde farklı etki ve tepkilere yol açmaktadır. Aynı ayırım, göç veren

ve alan bölgeler ya da ülkeler ile uluslararası sistem açısından da yapılabilir. Göçlerin hem veren hem de alan bölge ve ülkeler açısından olumlu ve olumsuz pek çok etkisi bulunmaktadır. Göç olgusu ve göçmen konusundaki algıya bağlı olarak, kişiler ve gruplar ile ülkelerin tavrı değişmektedir” (Zeytinli, 2012:29).

Göçlerin meydana getirdiği etkileri şöyle sıralamak mümkündür:

- ✓ Yapılan göçlerle ülke genelindeki nüfusun dağılışımda dengesizlik görülür ve yatırımlar düzensiz dağılır.
- ✓ Nüfus yoğunluğundan dolayı konut sıkıntısı çekildiği için gecekondulaşma artar. Gecekondulaşmayla birlikte de çarpık kentleşme meydana gelir.
- ✓ Kentlerin hızlı büyümesiyle kentteki sanayi tesisleri kentin içinde kalır.
- ✓ Kentlerde nüfus artışından dolayı alt yapı hizmetlerinde, sağlıkta ve eğitimde yetersizlik görülür.
- ✓ Yapılan göçler sonucunda kültür çatışmaları meydana gelir.
- ✓ Kentlere göçlerin artması ile birlikte çevre sorunları da ortaya çıkmıştır.
- ✓ Göç alan kentlerde, göçün etkisiyle istihdam ve işgücü, kentin yönetimi, mekânsal değişimler, gelirin dağılımı ve kentin kültürel yapısında değişimler yaşanır.
- ✓ Göç veren yerde nüfus azalır, göç alan yerde ise nüfus artar.
- ✓ Kentlere yapılan göçler sonucunda, kent nüfusunun artması ile birlikte kentte işsizlik oranı da artınca hırsızlık, gasp, anarşi ve toplumsal sorunlar ortaya çıkmaktadır” (Kaygalak, 2009:20).

3.5. Göç Teorileri

Türkiye’de dönem dönem yaşanmış ve yaşanmaya da devam eden göçlerin yorumlanmasında ve anlaşılmasında, göç olgusunun sebepleri ve sonuçları açısından ele alınarak yapılan bilimsel çalışmalar sonucu ortaya çıkan teoriler önemlidir.

“Göçe ilişkin kuramlar göçün nedenlerine, sonuçlarına, gelişim evrelerine, etkilerine ve niteliklerine paralel olarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla göç kuramları hem göç eden hem de göç edilen yerdeki çekici ve itici faktörler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu kuramlar doğrudan göçü açıklayan kuramlarla, dolaylı olarak süreçlere katkı sağlayan kuramlardan oluşmaktadır” (Yalçın, 2004)

3.5.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Ravenstein 1881 yılında İngiltere'deki istatistiklere dayanarak göç hakkındaki makalesini yazmış, daha sonra 1889 yılında 20 ülkeden gelen istatistiklere dayanarak konuyu yeniden tartışmış ve önceki görüşlerini doğrulamak için yaptığı daha geniş bir sorgulama sonucu "The Laws of Migration", (Göç Yasaları) adını taşıyan ikinci makalesini yazmıştır (Bal, 2011:93). "Ravenstein "kanun" kavramını kullanmakla, demografik hareketlerin şaşmaz kesinliğine işaret ederek, göç hareketlerinin büyük çoğunluğu kısa mesafelere, uzun mesafeli göçler ise ticaret ve sanayinin yoğunlaştığı odaklara doğru olmaktadır" (Abadan-Unat,2002:4-5).

Ravenstein'in 1885 yılında yayınlanmış olduğu "Göç Kanunları" (The Laws of Migration) adlı makalesinde belirlediği 7 göç kanunu kısaca şunlardır;

1- Ravenstein birinci kanununda göçün boyutunu açıklamıştır ve buna göre; göç edilen yerdeki iş imkânlarının fazlalığının o merkezde yaşayan nüfusa oranı, göçün boyutunu belirler (Çağlayan, 2006: 16).

2- Ravenstein'in ikinci kanunu göçü; basamaklı bir şekilde seyreden bir süreç olarak açıklamaktadır. İkinci kanun, göç verdikten sonra boşalan yerlerin, çevrelerindeki yakın bölgelerden gelecek olan göçmenlerle doldurulacağı varsayımına dayanır. Dolayısıyla dalgalar halinde meydana gelen göç tüm ülkeye yayılacaktır (Abadan-Unat, 2006: 20).

3- Karşı karşıya kalınan bu yayılma süreci kendisini yutan sürecin tersi şeklinde olsa da, onunla benzer özellikler gösterir. Bu iki süreci benzer kılan şey onların ulaşmak istedikleri amaçtır. Göç, kendi başına amaç olamaz yani, bireyler göç amacıyla yer değiştirmezler. Kentte gelişen ekonomi ve ticaret olanaklarından faydalanmak, göç edecekler için amaçtır. Bu nedenle, hem göç sonucunda oluşan yayılma süreci hem de bu yayılmayı yutan süreç, amaç bakımından uyum göstermekte ve her iki süreç ancak göçle amacına ulaşabilmektedir. Kentte gelişen ekonomi göçle ihtiyaç duyduğu işgücüne kavuşacak ve bireyler de göç sonucunda bu işlere yerleşebilecektir (Yalçın, 2004:24).

4- Ravenstein'in dördüncü kanunu göçü zincirleme gelişen bir hareket olarak açıklamakta ve bir kez gerçekleştiğinde sürekli devam edecek olan bir süreç olarak ifade etmektedir (Çağlayan, 2006:16). Her göç dalgası, bunu karşılayan bir karşı dalga meydana getirmektedir. Burada önemli olan, yoğun göç alan yerleşim birimlerinin, aynı zamanda göç de vermesidir (Yalçın, 2004:24).

5- Ravenstein'a göre; göç, doğrudan basamaksız olarak sanayi ve ticaretin geliştiği büyük kentsel merkezlere doğru gerçekleşecektir. Bu kanunda diğer dört kanundan farklı şekilde gerçekleşen bir göç hareketi vardır. İlk dört kanunda zincirleme ve basamaklı bir süreci takip

ederek gerçekleşen göç, beşinci kanunda basamaksız ve uzun mesafeli olarak tek adımda gerçekleşir (Akçadağ, 2012: 11).

6- Bu kanununda; kırsal ve kentsel mekânlarda yaşayan bireylerin farklarının, göç etme eğilimleri üzerindeki yansımaları açıklamıştır (Mutluer, 2003: 21). Kent yerlileri, kırsal kesim yerlilerine göre daha az göç etme eğilimindedir. Dolayısıyla, göç alan bir kentin yerlilerinin göçe eğilimli olduğunu savunmak doğru olmayacaktır. Kendilerini kentin sahibi gören insanların, kentin daha fazla işgücüne ihtiyacı olduğu bir süreçte, kentten göçme eğilimine girmesi hiçbir zaman düşünülemez (Yalçın, 2004:25).

7- Kadınlar erkeklere göre daha fazla göç eğilimindedirler (Yalçın,2004).

“Ravenstein, 1889 yılında yayınladığı diğer makalesinde göçle ilgili daha başka tespitlerde de bulunmuştur. Bunlardan en önemlilerinden birisi, günümüzde de önemini korumakta olan ve belki insanlık tarihinin sonuna kadar devam edecek olan, göçün sürekli olarak artarak devam ettiği noktasıdır. Bu devamlılığın nedeni, üretim yerlerinin ve ticaret merkezlerinin sürekli olarak artış göstermesidir. Ravenstein’in diğer bir tespiti ise, kötü veya baskıcı kanunlar, ağır vergiler, kötü iklim koşulları vb. gibi durumların göç dalgalarını meydana getirseler bile, bunların hiçbirisinin insanların ekonomik anlamda daha iyi olmayı arzularak meydana getirdikleri göç dalgalarıyla karşılaştırılamayacağıdır” (Gürkan, 2006:29).

Türkiye'deki iç göçler ele alındığında yukarıda izahı yapılan kanunların tam olarak karşılamadığı söylenebilir. Öncelikle Türkiye’de iç göçlerin genellikle uzun mesafeli olduğu ve basamaklı bir şekilde ilerlemediği (Yalçın,2004) görülmektedir. Kadınların göçlerde etkin olması konusu ise şöyle düşünülebilir. Türkiye’de geleneksel aile yapılarında erkeğin her konuda karar vermek bir konumu vardır. Bu durumdan dolayı bu kanunun Türkiye’nin geleneksel aile yapısıyla çok fazla uyuyor gibi görünmese de aslında bazen kadınların da etkin olduğunu görmek mümkündür. Özellikle kırsal kesimlerde kadınların daha özgür ve daha rahat bir yaşam isteğiyle erkeklerin göç etme kararı alması hususunda etkili olabildiği söylenebilir. Bununla birlikte Ravenstein’in dördüncü ve altıncı kanunun Türkiye’de meydana gelen göç hareketlerini açıklamak için tutarlılık göstermiştir denebilir. Türkiye’de göçlerin her ne kadar genellikle plansız ve programsız olduğu düşünülse de Ravenstein’in belirttiği gibi “göçün yönü itibariyle genellikle kırdan kente doğru” (Çelik,2007) olmuştur. Bu durumun tersi 1980’li yılların ortalarında başlayıp 90’lı yılların sonuna doğru devam eden süreçte meydana gelen zorunlu göç sonrasında devletin teşvikiyle köye geri dönüş döneminde görülmektedir. Ancak bu durumun oran olarak kırdan kente olan göç oranının altında kaldığı

söylenbilir.³ Ayrıca Ravenstein'in; "her göç dalgası, bunu karşılayan bir karşı dalga meydana getirmektedir. Burada önemli olan, yoğun göç alan yerleşim birimlerinin, aynı zamanda göç de vermesidir" tespiti bu çalışmanın konusu olan zorunlu göç ve itici göç ile örtüşmektedir. Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen zorunlu göç dalgasından en çok etkilenen illerin arasında sayılan Diyarbakır'da bu göç dalgasından sonra şehrin yerlilerinin de göç ettiği görülmektedir.

3.5.2. Kesişen Fırsatlar Teorisi

1885 yılından sonra 1940 yılında göçle ilgili Stouffer tarafından başka bir teori, Kesişen Fırsatlar Teorisi ortaya atılır. Bu teori, belli bir uzaklığa göç eden insanların sayısı, gittikleri yerdeki fırsatların çokluğuyla orantılı olmasıdır (Jansen,1970:11'dan akt:Yalçın, 2004). Mesela gidilecek yerdeki eğitim ya da iş imkânları fazla ise oraya göç edenlerin sayısı yoğun olacaktır. "Türkiye'de yapılan göçlerin kesişen fırsatlar teorisi ile direk bir ilgisi olmasa da yoğun bir şekilde göç alan şehirlerin ekonomik ve sosyal durumu bu teori ile benzerlik arz etmektedir. Yine de birçok durumda göç etmek isteyenlerin kalıp kötü hayat şartlarıyla mücadele etmek ya da başka bir yere göçerek, bir fırsat yakalamak seçenekleri arasında göç etmekten başka çıkar yol görememeleri, göçün önemli nedenlerinden birisidir" (Yalçın, 2004).

3.5.3. İtme-Çekme Kuramı

Bu kuramı ortaya koyan ilk kişi Everett Lee'dir. 1966 yılında bu kuralın formülünü ve içeriğini oluşturmuştur. Lee 1966 yılında Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration) adıyla yayınladığı makalesinde Ravenstein'in çalışmasına atıfta bulunarak bir saptama yapmaktadır. Lee, Ravenstein'dan beri neredeyse yetmiş beş yıl geçtiğini, neredeyse de binlerce göç çalışmasının yapıldığını ve pek çoğunun da Ravenstein'a atıfta bulunduğunu belirtmiş; geçen

---

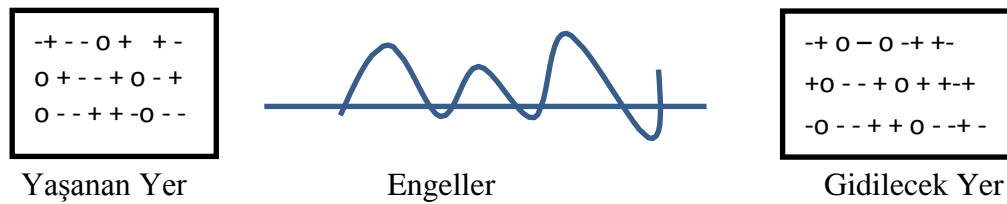
³ Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği'nin (Göç-Der) gönderdiği ve Mayıs 2001'de alınan tarihsiz bir mektup, 220 yerleşim biriminin geri dönen **26 bin 433** kişi tarafından yeniden iskan edilmekte olduğunu belirtmektedir. Fakat Diyarbakır'ın Şaklat köyündeki bir törende 7 Ağustos 2001 tarihinde konuşma yapan Olağanüstü Hal Bölge Valisi Gökhan Aydıner yalnızca **18 bin 600 kişinin döndüğünü belirtmiştir** (Cumhuriyet, 15.08.2001). Kasım 2001'de, İçişleri Bakanlığı son yedi ay içinde 30.334 kişinin döndüğünü belirtmiştir (Hürriyet, 24.11.2001). Hükümet kaynaklarının Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri bilgilere göre de, 1999 sonuna kadar 26 bin 841 kişi (2000), Haziran 2000 ile Aralık 2001 arasında 35 bin 513 kişi olmak üzere toplam 61 bin 994 kişinin döndüğü ortaya çıkmaktadır (2001 Raporu). 3 Nisan 2002 tarihinde, Olağanüstü hal Bölge Valisi Gökhan Aydıner köylülerin **406** köy ve **164** mezraya geri dönüş yaptığını belirtmiştir. 12 Mart 2002 tarihinde ise, İçişleri Bakanlığı köylülerin **294** köy ve **159** mezraya geri dönüş yaptığını belirtmekteydi (AA, 12.03.2002). Bu açıklamalardan köye dönüş oranlarında bir belirsizlik olduğu ancak kıyas yapıldığında oran olarak köye dönüşlerle ilgili verilen bütün sayıların zorunlu göç oranının altında kaldığı görülmektedir.

bu süreçte yapılan göç çalışmalarının çoğunun da göçmenlerin demografik yapısına ait genel bir eğilim ortaya koymaktan öteye gitmediğini ifade etmiştir (Todaro, 1980:16'dan akt:Yalçın, 2004).

Lee'ye göre göç olayında 4 temel faktör bulunmaktadır. Bunlar:

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler, 2. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, 3. İşe karışan engeller, 4. Bireysel faktörlerdir (Lee, 1969:285-286'dan akt: Yalçın, 2004).

“Lee, hem yaşanan hem de göç edilmesi düşünülen yerlerde itici ve çekici faktörlerin önemini vurgularken, her göç sürecinin bir çıkış bir de varış noktası ve bu iki nokta arasında ki diğer etkenlerle tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Teoride, yukarıda belirtilen faktörlerin işleyişine ilişkin formüle göre; itici faktörler "-", çekiciler de "+" sembolleriyle gösterilmiştir. Ayrıca herkes için eşit değerde olan, bu nedenle de nötr "0" olan faktörler vardır ki, teori için bunların hiçbir etkisi yoktur” (Gürkan,2006).

Şekil:1

Lee'ye göre, itici ve çekici faktörlerin bazıları çok etkileyici, bazı faktörler duruma göre kimi insanlar üzerinde etkili olacak, kimileri üzerinde ise bir etkisi olmayacaktır. Gerçekten de, bir babaya çocukları için gidilecek yerdeki iyi derecedeki eğitim olanakları çok çekici gelebilecekken, çocuksuz bir ailenin bu faktörle aşırı derecede ilgilenmesi beklenen bir şey değildir (Gürkan,2006:31).

3.5.4. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

İlişkiler ağı kuramı; göçün nedenini, geliştirilen bireysel ilişkilerle açıklamıştır. Göç eden kişi ve gruplar göç ettikleri yerde bir takım ilişkiler ağı oluşturarak hem göçün risklerini azaltma yoluna giderler hem de iş bulma olasılıklarını artırır. Dış göçler de dâhil göç eden bireylerin göç ettikleri yeri seçerken tanıdıklarının olduğu yerleri öncelikli olarak tercih etmeleri bu kuramla açıklanmaktadır. Bireyler arasında kurulan bu bağlantılar ve ilişki ağları göç edenlerin bir anlamda sosyal sermayesini oluşturur (Abadan-Unat, 2006:21). Oluşturulan ilişki ağları göçmenler için altı önemli fonksiyona sahiptir

1. Göçmenleri, göçün verdiği rahatsızlıktan ve masraflardan önemli ölçüde rahatlatırlar.
2. Göç etmiş olmaları, göçmenleri içine girdikleri toplumdan yalıttılar ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağladılar.
3. Göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler.
4. Göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumları için kolaylık sağladılar.
5. Kendi anayurtlarındaki potansiyel göçmenler ve ağa yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.
6. Göçün hızını ve büyüklüğünü önemli oranda belirlerler (Gurak ve Cases; akt. Yalçın,51-52).

3.5.5. Modernleşme Okulu'nun Denge Kuramı

Modernleşme okulunun Denge Kuramı'na göre göç kavramı, emek faktörünün transferi ve yerleşim birimleri arasında bir dengenin sağlanmasına yarayan olumlu bir nüfus hareketi olarak değerlendirilir. Kırsal bölgelerden sanayileşmiş kentsel bölgelere göç eden nüfus, kırsal bölgelerde işgücü talebine neden olacaktır. Kırsal bölgelerde oluşan işgücü talebi de göç oranını düşürecek ve zamanla devam edecek olan bu göç süreci bölgeler arasındaki nüfus dengesini sağlayacaktır. Dolayısıyla bu kurama göre göç pozitif, bütünleştirici bir kalkınmayı sağlayan, dengesizlikleri ortadan kaldıracı ve modernleşme sürecini ifade eden bir olgu olarak değerlendirilir (Ersoy, 1985:8-9).

3.5.6. Bağımlılık Okulu'nun Merkez-Çevre Kuramı

“Bağımlılık okulunun geliştirdiği Merkez-Çevre kuramı, Modernleşme okulunun Denge kuramına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Temsilcileri Samir Amin, Immanuel Wallerstein ve Andre Gunder Frank'tır. Bu kuram merkez ile çevre arasında bir bağımlılık ilişkisi arayan, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasındaki ilişkileri bu bağlamda açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır” (Tatlıdil,1984:113). Bu bakış açısına göre, gelişmemiş bölgelerdeki işgücü kaynakları gelişmiş bölgelere aktığından dolayı göç veren bölgeler sosyo-ekonomik açıdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Dolayısıyla bu görüşe göre göç, modernleşmeyi ve gelişmeyi sağlayan bir hareketlilikten ziyade, dengesizliğe neden olan bir mekanizmadır. Dengesizliğin en önemli nedeni de gelişmiş yerleşim yerlerinden az gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşen sermaye akımıdır (Cengiz, 2001:60).

3.5.7. Parekh'in Göç Kuramı

Parekh göç kuramını liberal, toplumcu ve etnik milliyetçi görüşe göre oluşturmuştur. Liberal görüşe göre, bireyler bir toplumun ihtiyaç duyduğu bir takım beklentileri karşılayabilecek düzeyde ise, siyasal görüşleri, etnik kökenleri, inançları ve kültürleri onları göç ettikleri toplumun bir ferdi olmaktan alıkoyamaz. Toplumcu görüş, Liberal görüşün tersine göç edecek olanların göç ettikleri toplumla uyum sağlamaları gerektiği ve bunun içinde toplumsal kimliklerinin benzer öğeleri içermesi gerektiği üzerinde durur. Göç konusunda etnik-milliyetçi görüş ise bir ülkeye göç edecek olan bireyin ancak o ülke ile kan bağı varsa kabul edilmesini ifade eder (Spencer, 1994:93-94'den akt. Eraldemir, 2013).

Bütün bu göç kuramlarını değerlendirdiğimizde dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan göç hareketleriyle benzerlik gösteren, birbiriyle örtüşen tarafları olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak bu kuramların/teorilerin bu çalışmada Diyarbakır örneği üzerinden değerlendirilen göç hareketleri ile yeterince benzerlik göstermediği söylenebilir. Daha önce belirtildiği gibi kısmen Ravenstein'in 4. ve 6. kanunları benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik de sadece bir göç dalgasının başka bir göç dalgasına sebep olması ile açıklanabilir. Çünkü Diyarbakır'a doğru ve Diyarbakır'dan başka şehirlere doğru olan göç hareketi sebep ve sonuçları itibarıyla yukarıda zikredilen göç kuramlarından farklılık arz etmektedir. Öncelikle Diyarbakır'a doğru yapılan göç, terör eylemlerinin sonucunda güvenlik gerekçesi ile kırsalda yaşayan insanların şehirlere göç ettirilmesiyle meydana gelmiş bir göç çeşididir. Yoksa kuramlarda belirtilen, tanıdıkların varlığı, iş imkânı, daha iyi bir eğitim ve gidilen yerdeki fırsatlar gibi sebepler bu dönemde bölgede yaşanan göçlerde öncelikli değildir. Ayrıca kırsaldan Diyarbakır kent merkezine doğru yaşanan göç sonrasında şehrin yerlileri tarafından Türkiye'nin batı bölgesindeki illere yapılan göç hareketi ise çok daha farklı ve örneğine az rastlanır bir göç çeşidini gündeme getirmektedir. Yerlilerin bu göç hareketi ise, şehir göç aldıktan sonra toplumda meydana gelen sosyo-kültürel değişim ve yine güvenlik problemlerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Diyarbakır'da yaşanan her iki göç örneği sonuçları bakımından da kuramlarda ifade edildiği gibi çokta iyimser değildir. Bu göçler hem göçmenler hem de yerliler için farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar tezin bulgular bölümünde ayrıntılı bir şekilde verildiği için burada tezde işlenen göç çeşitlerinin farklılığını belirtme amacıyla bir bilgi verilerek genel bir izah yapılmıştır.

3.6. Türkiye’de Göç Çalışmaları

Göç olgusu tarih boyunca süren ve toplumları sosyal yönden doğrudan etkilediği için sosyal bilimlerde üzerine çok fazla çalışma yapılan bir konu olmuştur. Toplumlar isteğe bağlı veya zorunlu sebeplerle yer değiştirmişler, bu durum yer değiştirenlerin ve gidilen yerdeki insan gruplarının üzerinde çeşitli etkiler oluşturmuştur. Günümüzde de çeşitli sebeplerden kaynaklanan göç hareketleri sürmekte ve bu göç hareketleri toplumları ve toplumsal hayatı etkilemeye devam etmektedir. Dolayısıyla toplumları etkileyen göç sosyal bilimlerin önem verilen konularından birisi olmuştur.

“Ancak göç olgusu, dünyada 1950’li yıllardan başlayarak ülkemizde de 1960’lı yıllardan itibaren ağırlıklı olarak çalışılmaya başlanmıştır. Bu ne göç olgusunun daha eski bir tarihi olmadığını ne de sosyal bilimcilerin bu olguya yeterince ilgi göstermemesi anlamına gelir. Bunun anlamı göçle ilgili çalışmaların, göçün, ülkelerin nüfus hareketleri içerisinde dikkati çeker bir konuma gelmesiyle hız kazanmış olmasıdır. Ülkemizde 1950’li yılların kalkınma faaliyetleri ile birlikte gölgeler arası farklılıklar daha belirgin hale gelmiş, hızlı nüfus artışı ve tarımda mekanizasyon nedeniyle içgöç ve dışgöç hareketleri hızlanmıştır. Buna rağmen özellikle içgöçle ilgili çalışmalara bakıldığında 1960’lı yıllarda sayıları daha fazla olan içgöç çalışmalarının 1970’li yıllarda azaldığı ve bu azalan trendin 1980 ve 1990’lı yıllarda da devam ettiği görülür” (Özcan,1998).

Çalışma göç bağlamında yapıldığı için konuyla alakalı ulaşılabilen literatür incelenmiş ve göç çalışmaları genel bir değerlendirme ile kategorik olarak verilmiştir.

- Göç Olgusu ve Göç Teorisine Dair Çalışmalar

Konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmaların bir bölümü göç olgusu üzerine yapılan genel araştırmaları kapsamaktadır. *Göç Olgusuna Teorik Bir Bakış* (Bulak, 2015) çalışmasında olduğu gibi konu bu tür çalışmalarda teorik olarak göç kuramları çevresinde ele alınmış, bazılarında göç, *Kentleşme Sürecinde Göç ve Türkiye’de İç Göç Olgusu* (Günaydın, 2014) çalışmasında olduğu gibi kentleşme süreciyle birlikte değerlendirilmiştir. Özellikle Türkiye’de göçlerin kırsaldan kentlere doğru olması araştırmacıları yoğun olarak göç olgusunu kentleşmeye etkisi bağlamında değerlendirmeye yönlendirmiştir.

- Göç Sorunu ve Yönüyle İlgili Nicel Verili Çalışmalar

Göç konusu çalışmaların bazılarında göç sorunu, göçlerin daha çok hangi bölge ve şehirlere doğru olduğu, göçlerin ekonomik, sosyal, fiziki ve coğrafi etkileri, göçmen sayıları

gibi ana temalarla incelenmiştir: *Türkiye’de İç Göç Sorunu, Göçlerin Sosyo-Ekonomik Yansımaları: İskenderun/Dörtyol Örneği* (Eraldemir, 2013). *Göçün Psikososyal Boyutu* (Tuzcu, Bademli, 2014). *Türkiye’de İç Göç: Fiziksel, Sosyal ve Ekonomik Sonuçları* (Sarı, 2008); göçün/göçlerin yönü, yoğunluğu hakkında yapılan Çelik’in “*Türkiye’de İç Göçler: 1980-2000*” (2007) adlı çalışması bu konuda örnek olarak zikredilebilir.

- Göçün Nedenlerine Dair Çalışmalar

Göç çalışmalarının önemli bir kısmı göçün nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır. *Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri* (Başel, 2007), *Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi* (Şen, 2014), *Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri: Ardahan İli Örneği* (Kızılkaya, 2014) gibi çalışmalarda göçün ekonomik ve sosyal nedenleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türkiye’de 1984 – 1999 yılları arasında yaşanan terör olaylarına bağlı göç hareketleri araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu’nun yaptırdığı “*Doğu ve Güney Doğu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları*” başlıklı çalışma diğer birçok akademik çalışmanın yanında dikkate değer bir araştırma örneği olarak zikredilebilir.

- Zorunlu Göç Konusuna Ağırlık Veren Çalışmalar

Bir göç çeşidi olarak Zorunlu göç de literatüre girmiş ve üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Günümüz dünya coğrafyalarında bazı örnekleri görülebildiği gibi Osmanlı’nın iskân politikası ve nüfus mübadeleleri de bu bağlamda değerlendirilir: *Osmanlı’da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskanlar, Sürgünler* (Arslan, 2001). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamalar* (Babuş, 2006). Son yıllarda da özellikle Suriyelilerin Türkiye’ye ve Batı ülkelerine doğru olan göç hareketleri, *Ulus Ötesi Göçler ve Mülteci Sorunu: Suriye Örneği* (Bitkal,2014) başlıklı çalışma başta olmak üzere başka çalışmalara da konu olmuştur. Türkiye’nin Doğu ve Güney Doğu Bölgesinde 1984-1999 yılları ve 2014 yılından sonra yaşanan ayrılıkçı silahlı grupların terör faaliyetleri neticesinde oluşan şartlar ve güvenlik politikası gereği bölgedeki birçok köy/belde/ilçe gibi yerleşim yerlerinin boşaltılması bu göç türünü araştıranlar için yeterince veri sunmaktadır ve konuyla alakalı birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalar *zorunlu göç* ya da *ülke içinde yerinden edilme* olarak adlandırılmıştır. *Türkiye’de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması Raporu* (HÜNEE, 2006); *Zorunlu Göçle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* (TESEV, 2006); *Günümüz Türkiye’sinde İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü?* (Kaya,

Işık vd., 2008) gibi çalışmalar bu kategorinin örneklerindedir. Ayrıca zorunlu göçün sonuçları üzerine dair de çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: *Zorunlu Yerinden Etme Uygulaması* (Öndül, 2011); *Zorunlu Göç ve Suç İlişkisi/Muş İli Örneği* (Ceylan, 2012); *Zorunlu Göçle Yüzleşirken; Kentsel Bağlamda Ortaya Çıkan Kültürel ve Toplumsal Ayrışma: Diyarbakır Kent Örneği* (Sami, 2009). Bu çalışmalar dışında konuyla ilgili TBMM'nin (1997-1998) ve CHP'nin 1999 Güneydoğu Raporları, TESEV'in (2008) ve SETA'nın (2011) raporları ve çözüm önerilerini içeren çalışmaları da bulunmaktadır.

Tezin araştırma konusu olan kırsaldan Diyarbakır'a doğru yaşanan göçe ilişkin yapılan araştırmalar ise şöyle sıralanabilir:

- ✓ *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması* (Dağ, 1998).
- ✓ *Kentte Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği* (Ersoy ve Şengül, 2002).
- ✓ *Göç Raporu* (Göç-Der, 2001)
- ✓ *5233 Sayılı Yasa ve Uygulamalarının Diyarbakır Ölçeğinde Araştırılması* (Özdoğan ve Ergüneş, 2007).
- ✓ *Diyarbakır Kent Yoksulluk Haritası/1.Faz: Gürdoğan, Fatihpaşa, Huzurevleri-Peyas ve Körhat Mahalleleri, Sosyo-Ekonomik Durum Araştırması* (Sarmaşık-Der, 2007).

Göç literatüründe ayrıca, göç ve din, göç ve eğitim, göç ve kadın, göç ve göçmenler gibi konularda birçok kitap, makale, tez, gazete ve dergi yazıları bulunmaktadır. Burada göç literatürüyle ilgili belli başlı çalışmalar örnek verilmiştir. Değerlendirmeye alınan çalışmalar dışında tezin içinde daha kapsamlı çalışmalara her bölümde yer verilmiş ve bu çalışmalar kaynakçada belirtilmiştir.

Çalışmaların çoğunda göç olgusuna ışık tutmak için iç göçler genel itibariyle dönemsel olarak ele alınmış, incelenen dönemler Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kırsaldan göç, tarımda makineleşme, sanayileşme, sağlık, eğitim, beslenme ve ulaşım alanındaki gelişme ya da geri kalmışlıklar; kırsal alan ve kentler arasında belirginleşen farklılaşmalar, politik mücadeleler, ülkeye özgü ekonomik ve siyasi konjonktürel gelişmeler bu çalışmalarda başlıca konular olmuştur. Çalışmalarda zaman zaman göç sorununa çözüm önerileri sunulmuş, güvenlik politikası eleştirilmiş, göçmenlerin yaşadıkları sosyolojik sorun ve sonuçlar özellikle vurgulanmıştır. Göçmenlerin yaşadığı zorluklar, mağduriyet kavramı üzerinden yapılan göçmenlerin sağlık, eğitim ve barınma sorunları, Canatan'ın "*Göçmenlerin Kimlik Arayışları*" (1990) çalışmasına da konu olduğu

üzere göçmenlerin kimlik arayışları gibi problemler etrafında odaklanan geniş bir literatür görülmektedir.

Zikredilen ve benzeri diğer çalışmalarda göç konusu değişik boyutlarıyla ele alınmasına rağmen araştırmaların sürekli göç olgusu ve göçmenler üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Göç olgusunda göç edenler ve göçün sonuçları elbette önem arz etmektedir. Ancak bu alanda yapılan çalışmalarda göçün, göç alan illerin yerli insanları/yerlileri üzerindeki tesirleri ve oluşturduğu sonuçlar ihmal edilmiştir. Göç olgusu yerliler açısından değerlendirildiğinde göç alan şehrin yerli insanın da göçten bir şekilde etkilendiği ve hatta yerlilerin de bu göçler neticesinde başka bir göç hareketini gerçekleştirdiği görülecektir. Konuyla ilgili yabancı kaynaklarda göçün yerliler üzerinde oluşturduğu etkiler ve yerlilikle ilgili kavram ve analizler mevcuttur. Ancak bu çalışmalar Türkiye'nin Güneydoğu gerçeğiyle çok fazla örtüşmemektedir. Dolayısıyla göç ve yerliler araştırma konusu yapılmadığı sürece göç olgusu literatürde tek taraflı ele alınmış ve eksik kalmış bir konu olacaktır. Bu çalışma ile konunun bu tarafı yani göçün yerliler üzerinde oluşturduğu etkiler ve sonuçları Diyarbakır örneği üzerinden incelenerek göç konusuna yeni bir bakış açısı kazandırma çabasında ve amacındadır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Amacı ve Araştırma Soruları

Araştırma 1980'li yıllarda başlayan terör olayları sonucunda kırsaldan Diyarbakır'a doğru gerçekleşen göç hareketinden sonra göç edenlerin yerlileri nasıl etkilediklerini, yerlilerin bakış açısını, kültürel ve sosyal olarak ayrışmalarını ve bu ayrışmalar sonucunda meydana gelen yerlilerin göçünü ele alarak literatüre yeni bir bakış açısı kazandırılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda aşağıda yer alan ana soru ve alt sorular çerçevesinde şekillenen üç ana başlık altında toplamda 17 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır.

Ana soru:

Zorunlu göçün yerli halk üzerindeki etkileri nelerdir?

Alt sorular:

- 1) Zorunlu göç sonucu yerli halkın azınlıkta kalması onların yaşamını nasıl etkiler?
- 2) Zorunlu göç sonucu yerli halkın azınlıkta kalması kent yaşamını nasıl etkiler?
- 3) Yerli halk içinden göçenler neden göçer, kalanlar neden kalır?
- 4) Yerli halk içinden göçenler ile kalanlar arasındaki ilişkiler nasıl bir karakter kazanır?
- 5) Yerli halk ile yeni gelen göçmenler arasındaki ilişkiler nasıl bir karakter kazanır?

Araştırmada bu sorular çerçevesinde alt sorularla desteklenerek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Mülakat formunun tamamı tezin sonunda verilecektir.

4.2. Metodolojik Yaklaşım

Araştırma nitel veri araştırma teknikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” şeklinde tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:39). Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısı ile araştırma problemini yorumlayıcı bir şekilde incelemeyi hedefleyen bir yöntemdir. Araştırma yapılan olgu ve olaylar kendi bağlamında ele alınır (Altunışık vd., 2010: 302) ve insanların yaşadıkları olaylara, mekânlara ve gündelik rutinlere dair algıları, görüş ve düşünceleri kendi hayatlarına nasıl yansıttıklarını incelenir. Böylelikle nitel araştırma yöntemi, bireyler hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmayı ve yorumlamayı sağlar (Kümbetoğlu, 2012:45). Bu araştırma nitel araştırma tekniklerinin bir parçası olan etnografik ve fenomenolojik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Etnografya insan topluluklarının ilişkilerini ve davranışlarını kendi ortamlarında

gözlemlemek, belgelemek (Akturan,2007) ve belirli bir grubun kültürünü derinlemesine betimlemek ve yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:76). Fenomenolojik (olgu bilimsel) yaklaşım ise bireyin davranışlarını anlayabilmek için, onun kendine özgü algılayışını ve yaşantısının bilinmesi gerektiren, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktır. Fenomenolojik araştırmalarda veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır.⁴ Bu araştırmada da Diyarbakır'ın yerli insanlarıyla kendi ortamlarında görüşme yapılarak yerli kültürü ve yerlilerde davranış türlerini ortaya koyma ve göçün etkilerine ilişkin algılarını tespit ederek yerel kültürün değişimini izah etme çabasında olunmuştur. Etnografik araştırmada anket, gözlem ve kayıt gibi birden fazla yöntem kullanılabilir. Fenomenolojik yaklaşımın başlıca veri toplama aracı ise görüşmedir. Buna uygun olarak bu araştırmada nitel veri araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Kişilerin göç olgusunun etkilerine ilişkin algıları irdelenmiştir. Bu teknikle toplanan veriler mevcut kuram ve düşünceler bağlamında, kurumsal tartışma bölümlerinde öne sürülen görüşler ışığında geliştirilmiş bir araştırma modeli çerçevesinde incelenmiştir. Tezin teorik çerçevesini oluşturan kuramsal boyut, zorunlu göç, çokkültürlülük ve yerlilik/yerli halk ile göç türleri, göç teorileri, göç motivasyonları ve göçün etkileri üzerinden oluşturulan literatüre dayanmaktadır. Ayrıca tezin literatürdeki diğer çalışmalardan farklı yönlerini ortaya koyma amacıyla Türkiye'de yapılan göç çalışmaları da değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Araştırma Diyarbakır ilinde yaşayan yerli halktan 40 yaş ve üstü 20 kadın ve 20 erkek olmak üzere toplamda 40 kişi ile görüşülerek yapılmıştır. Teorik alt yapı ile araştırmada göçün yerli halk üzerinde yaptığı etkiler ve bu etkilere ilişkin algılar ile yerel kültürün nasıl bir değişim geçirmesine sebep olduğu sorgulanmıştır. Araştırma Diyarbakır ili ile sınırlandırılmıştır. Çünkü araştırmaya konu olan dönemde meydana gelen göç hareketlerinde en belirgin değişikliğin Diyarbakır'da yaşandığı gözlemlenmiştir.

4.3. Evren ve Örneklem

Nitel çalışmalarda aslında evren ve örneklem olmamalıdır. Evren ve örneklem nicel araştırmalar için geçerlidir. Ancak sosyal bilim enstitüsünün tez yazım kılavuzunda tezin böyle şekillenmesi gerektiğinin ve aksi bir durumda tezin enstitü tarafından kabul edilmeyeceğinin belirtilmesinden dolayı bu çalışmada evren ve örneklem nitel araştırmaya

---

⁴ <https://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/34-nitel-arac59ftc4b1rma-desen-ve-yc3b6ntemleri.pdf>

uygun bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırma literatür taraması ve saha çalışması olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Araştırmanın evrenini dışarıdan yoğun göçe maruz kalan şehirlerdeki yerli halklar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında göçe maruz kalan bütün yerli halklar ele alınmamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki şehirlerin ve bu şehirlerdeki yerlilerin oluşturduğu evren Diyarbakır ili ve yerlileri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın Diyarbakır'la sınırlandırılmasının sebebi incelenen dönemde aldığı ve verdiği yoğun göçlerle sosyo-kültürel değişime en çok maruz kalan il olduğu hipotezinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmanın örneklemini ise Diyarbakır'da yaşayan yerli halktan kırk yaş ve üzeri 20 kadın ve 20 erkek oluşturmaktadır. Görüşmecilerin kırk yaş ve üzerinde seçilmesinin sebebi araştırmaya konu olan göç hareketlerinin yaşandığı döneme tanıklık edebilecek yaş aralığında olmalarıdır.

4.4. Saha Araştırma Süreci

Araştırma kapsamında mülakat formu hazırlanarak yerli halktan dört kişiyle görüşme yapıp ön bilgiler toplanmıştır. Ön bilgiler ışığında gerekli düzeltmeler yapılarak üç ana başlık altında toplamda 17 soruluk yarı yapılandırılmış mülakat formu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu form ile Diyarbakır'ın yerlisi kırk yaş ve üzeri 20 kadın ve 20 erkek ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşme formundaki sorular anket gibi sabit bir düzende değildir. Sorular açık uçlu olup katılımcıların verdiği cevaplara göre konunun daha fazla detaylanması sağlanmıştır. Görüşme sırasında bütün görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış ve daha sonra bu kayıtlar çözümlenerek yazıya geçirilmiştir. İzni olan katılımcıların fotoğrafları çekilmiştir.

Araştırmanın uygulama aşaması 2015 yılının son altı ayını kapsamaktadır. Ön çalışma ile görüşme yapılacak yerli halka ulaşılmış ve sonrasında gözlem ve görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen veriler çözümlenerek analizler yapılmıştır. Görüşmecilerin yorumları her hangi bir müdahale yapılmadan tez metnine olduğu gibi aktarılmıştır.

5. BULGULAR

Göç konusunda yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular, tezin temel problemi olan *itici göç* yani yerlilerin göçü konusu, göçün arka planı, toplumda sebep olduğu düşünülen sosyo-kültürel değişim, Diyarbakır'daki çokkültürlü şehir hayatının göçten önceki ve sonraki sosyo-kültürel durumu gibi açıklayıcı ve tamamlayıcı konular çerçevesinde incelenmektedir. Ayrıca göçmenler ve yerliler arasındaki sosyo-kültürel farklılıklar, çatışmalar ve yerlilerin beklenti içerikli görüşlerine de değinilmektedir.

5.1. Zorunlu Göçün Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri

Göçün birçok toplumda olduğu gibi Diyarbakır toplumu üzerinde de oluşturduğu etkilerin önemli sosyolojik veriler içerdiği düşünülmektedir. Bu etkiler ve sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

5.1.1. Diyarbakır'a Göçün Ardalanı

Diyarbakır ili tarihin belli dönemlerinde, değişik sebeplerle göç almış tarihi bir şehirdir. Bu göçler özellikle son yarım asırda en yoğun haliyle yaşanmış ve Diyarbakır'ın sosyo-kültürel yapısını hissedilir derecede etkilemiştir. Bahse konu olan dönemde görülen göçlerle ilgili görüşülen kişiler göçün gerekçeleri olarak şu tür izahlar getirmektedirler:

1989 yılının sonlarına doğru başlayıp 1999 yılına kadar devam eden süreçte doğuda terör olayları yaşandı. Bu dönemde terör örgütü doğudaki köylere baskınlar düzenleyerek köylüden zorla maddi destek sağlamaya çalışıyordu. Bazı köylülerin çocuklarını dağa kaçırmışlardı. Bununla birlikte az sayıda da olsa örgüte destek veren köylülerde vardı. O dönemin hükümetlerinin güvenlik politikası gereği doğudaki bazı köyleri boşaltma kararı alındı. Bu karar sonrasında köyden şehirlere doğru zorunlu göç yaşandı. Özellikle 1994 ve 1995 yıllarında bazı köylerin yakılmasıyla birlikte göç yoğunluk kazandı Mardin, Batman, Urfa, Antep ve Diyarbakır gibi Güney Doğuda ki büyük illere göç ettiler. Ancak bu iller içinde göçten en fazla Diyarbakır etkilendi. Bu zorunlu göç olayında Diyarbakır'a yerli nüfusunun yaklaşık iki katı kadar göçmen geldi (Hilmi,60).

Türkiye'de 1980'li yıllarda başlayarak etkisini günümüzde de sürdüren terör faaliyetleri ülke insanını çeşitli şekillerde etkilemiştir. Daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin dağlık kesimlerinde faaliyet yürüten ayrılıkçı silahlı terör gruplarının köy/mezra gibi yerleşim birimlerinden, ihtiyaç duydukları temel gereksinim ve insan gücünün temini için halk üzerinde yoğun baskılar kurduğu bilinmektedir (Mazlumder,1995). Görüşmecilerin verdiği bilgilere göre, çocuk yaştaki gençlerin kaçırılma, ailelerinden zorla alınma ya da bazı vaatlerle örgüte katılımları konusunda ikna edilme, az sayıda da olsa gönüllü olarak destek veren

kişilerin varlığı bilinen bir durumdur. Devlet kurumları, bölgedeki insanların güvenliğini sağlamak ve terör örgütüne zorla ve isteyerek yapılan yardımların önüne geçebilmek için stratejik bulduğu bazı yerleşim birimlerinin boşaltılması uygulamasına gitmiştir. Bu tür bir uygulama bölgede, başta Diyarbakır olmak üzere, kırsaldan en yakın şehirlere doğru yoğun göçlerin de tetikleyicisi olmuştur. Demografik ve yerleşim şeklini tamamen değiştiren bu tür bir göç hareketinde Diyarbakır'ın ciddi derecede etkilendiği bilinmektedir.

5.1.2. Aile Yapısı ve İlişkileri

“Aile, biyolojik ilişki sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal, vb. yönleri bulunan toplumsal bir birimdir” (Önal,1990:2). “Onun toplumlardaki önemli görevini göz önünde bulunduran bazı düşünürler, aileyi toplumun tüm özelliklerini ve potansiyel imkânlarını üzerinde taşıyan bir prototip toplum olarak almak istemişlerdir. Bu anlayışa göre aile, büyük toplumun bütün özelliklerini taşımaktadır, aile analizlerinin genişletip ilerletilmesi bize toplumsal yapıları anlama imkânı verir” (Aydın,2013:46). Bu bağlamda çalışmaya konu olan Diyarbakır'ın sosyo-kültürel alandaki değişimin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hâlâ görülen ataerkil aile yapılarına olan etkilerinin tespiti ayrı bir öneme haizdir.

Görüşülen kişiler Diyarbakır'ın yerli ailelerinin geleneksel/ataerkil bir yapıda olduklarını belirtmişlerdir. Mesela evlenen erkek çocukların aile dışına çıkmadan yaşamlarını yine anne-babalarıyla sürdürmeleri bu yapının bir sonucu olarak vurgulanmıştır.

“Diyarbakır'ın 1980'den önceki aile yapısını soracak olursanız. Ataerkil bir yapı vardı. Ancak ailede bir sosyal denge vardı. Erkek ve bayan arasında sevgi ve saygı vardı. Küçüklerin büyüklere saygısı vardı. Edep/haya vardı” (Talip,61).

Ataerkil bir yapı vardı. Ama kadın da her zaman söz sahibiydi. Evde baba yoksa ya en büyük erkek çocuk o da yoksa amca söz sahibi olurdu. Herkesin en az beş tane çocuğu vardı. Çok çocukluluğun zorluğu vardı. Bir tane olsa dert birdir beş tane olsa dert beştir. Çok kardeşlik ama aramızda kıskançlık yoktu paylaşım vardı. Bir birimizin kıyafetlerini giyerdik. Aile hayatımız güzeldi (Canan,45).

“Annem babam ve bütün kardeşler aynı evde yaşadık. Evlensek bile yine aynı evde yaşamaya devam ederdik. Avlulu evlerimiz vardı. Hepimizin bir odası vardı. Bütün odalar avluya açılırdı” (Zeynep,53).

“Yedi kişilik bir aileye gelin gittim. Çok eskiden ‘Melis’ dedikleri büyük bir oda olurdu. O oda perdelerle bölünürdü herkes bir bölümde yatar. Annelerin zamanın da böyleymiş. Benim zamanımda da tek tük vardı. Bizim odalarımız ayrıydı. Ancak hepsi bir avluya açılırdı” (Şükran,55).

Geleneksel aile yapısını kısmen koruduğu düşünülen Diyarbakır’da kadının, özellikle ebeveyn kuşağındaki ana/anne kadının ailenin iç işlerliğinde öncü bir rol üstlendiği söylenebilir. Görüşülen kişiler ailenin toplum tarafından görünen yönüyle baba/erkek figürünün, aile içi düzen ve işlerlik yönüyle ise anne/kadın figürünün etkin ve baskın karakterler olarak öne çıktığını özellikle belirtmişlerdir. Görüşülen bireylerin ifadelerine göre, kadın bağ-bahçe ve tezgâhının haricinde, çok zaruret olmadıkça dışarıda çalışmaz, aile dışı ilişkiler ve işlerle doğrudan ilgilenemez, sadece aile içi işlerlikten sorumludur. Baba ise ailenin/evin dışı olan toplumsal alanda ve özellikle aile hayatının ekonomiyle ilgili tarafında belirleyici bir rol üstlenir ve çalışarak ailesinin geçimini sağlamak zorundadır. Ancak bazı ailelerde zorunlu hallerde kadınların da çalıştığı alanlar olduğu vurgulanmıştır.

“Ailede söz sahibi önce baba sonra anneydi. Baba çalışırdı. Ancak eğer kadının elinde mesleği varsa oda çalışırdı. Yorgan sıradı,⁵ el işi yapardı, temizliğe giden bile vardı. Eğer erkek evin geçimini sağlama da sıkıntıya düşerse kadın ona her zaman destek olurdu” (Nazan,75).

“On kişilik bir aileye gelin gittim. Söz sahibi kayınbabamdı. Kayınbabamdan sonra büyük kayınım söz sahibi idi. Kadınlar arasında da söz sahibi kayınvalidemdi. Kayınbabam kayınvalidemi dinlerdi. Ona da fikir sorardı. Çünkü onu seviyordur” (Gülhan,59).

Yerli ailelerin ekonomik durumları genellikle orta düzeydedir. Diyarbakır’ın yerli ailelerinde evin reisi konumundaki kişi genellikle esnaftır ya da tarımla uğraşmaktadır. Bu alanlar çok fazla çalışan istihdamına gerek duymadığı için birlikte çalıştığı kişiler ise genelde ya çocuklarıdır ya da torun veya yeğenleridir. Dolayısıyla aynı ailenin bireyleri işyerinde de aynı işi birlikte yapmaktadırlar. Yani ailelerin ekonomisi dede, baba ve erkek çocukların iş bölümü yaparak oluşturdukları bir çalışma düzeni üzerine kuruludur.

“Ailelerin ekonomik durumları iyiydi. Orta halliydi yani. Tabi ki zengin ve fakir ailelerde vardı. Ama genel olarak orta halliydiler” (Hilmi,60).

“Geleneklerine bağlı ataerkil bir aile yapısı vardı. Baba ve erkek çocuklar çalışırdı. Genelde esnaflıkla uğraşılırdı. Esnaf olan babanın çocuğu da babasının yanında çalışırdı. Gelir düzeyleri genelde normaldi. Ama fakiri ve zengini de vardı. Daha çok orta halliydiler” (Elif,43).

---

⁵ Yün veya pamuğu yorgan yapmak için büyük bir kumaşın içine koyup dikme işine verilen isimdir.

Bu verilere göre; incelenen dönemde Diyarbakır aileleriyle ilgili olarak ataerkil, ekonomik açıdan orta düzeyde, aile içi hiyerarşinin olduğu, kadınların aile kurumunun işlerliğinde üretime ve aile bireylerinin sosyalleşmesine yönelik destekçi roller ve sorumluluk üstlendiği bir tanımlamadan söz edilebilir.

5.1.3. Göçün Yerli Aileler Üzerindeki Etkileri

Göçlerden önce Diyarbakır'da, geleneksel aile yapıları çokkültürlü ortamın baskın bir karakteristiği iken sonraki yıllarda çoğunlukla ya çekirdek aileye doğru evirildiği ya da bireysel yaşantılar görülmeye başlandığı (Dikmen ve Ateş,2016) ifade edilebilir. Bu bağlamda görüşülen kişilerin bir kısmı göçlerden kendi aile yapılarının çok fazla etkilenmediğini yakın çevrelerinde etkilenen ailelerin olduğunu, bazı görüşmeciler ise, özellikle kişiler arası saygı hususunda aşınmalar olduğunu, gençlerin daha umursamaz, kendi bildiğini yapan bir karaktere büründüğünü, akran grubu sosyal çevrenin tesiriyle aile içi kurumsal ilişkilerde çatışmalar yaşanmaya başladığını ifade etmişlerdir.

“Bizim ailemiz etkilenmedi. Biz değerlerimize bağlı bir aileydik. Kendimizi çoğunlukla koruyabildik. Ama olumsuz anlamda etkilenenler oldu” (Salim,50).

“Bizim aile yapımızda olmadı. Buradan göçüp giden ailelerde çocuklarını korumuş oldular. Ama bazı ailelerde oldu. Göçle beraber toplum bozulunca dış etkilere maruz kalan çocukların davranışlarında olumsuz yönde değişiklik oldu” (Zeynep,53).

Aile yapılarında çok fazla bozulma oldu. Büyüğe saygı kalmadı. Babayla konuşma, karşısında oturma adabı kalmadı. Diyarbakır deyimiyle ar kalmadı. Göçmenlerin gençlerin üzerinde çok etkisi oldu. Kendi istekleri ön planda olamaya başladı. Sen çocuğunu evde yetiştiriyorsun ama sonuçta bu çocuk okula gidiyor. Arkadaş çevresi var. Göçle gelenlerle birlikte olduğu zaman onların aile yapılarındaki özelliği alıyordu. Bildiğiniz gibi çocuklar ayna gibidir. Ne verirseniz onu görür. Çocuk sende gördüğü ile dışarda gördüğü arasında bocalamaya başlıyor. ‘Niye o arkadaşım böyle yaptı? Ben neden böyle yapmayayım?’ şeklinde sorular soruyor. Bizim yapımız onların davrandığı gibi davranmaya uygun değil. İşte bunu çocuğa anlatamaz olduk. Dolayısıyla giderek bozulmaya başladık. Biz değil ama bizden sonraki kuşak maalesef çok bocaladı. Çocuk okula gidiyor. 1990’lı dönemlerde Kürt-Türk ayrımı başladı. Özellikle orta ve lise dönemindeki çocuklar bunun çok büyük acılarını yaşadılar. Çocuk muhakkak birinden birini tutmak zorunda kalır gibi oldu. Çünkü arkadaş edinmiyordu. Arkadaş edinmek için onlar gibi olmaya çalışıyordu. Bu da aileye sıkıntı oluyordu. Ben şehir kültürüne göre yetiştim. Bana göre doğru olan ona göre(göçmen halka göre)yanlıştı. Onlar için en basit örneği şöyle; benim kültürüme göre ben bir sokak düğününde gidip hiç tanımadığım bir erkeğin elinden tutup oynamam. Ama onlara göre ne var ne olacak düğündür. İşte bize göre bu yanlıştır ama onlara göre değil. Köyde meydanda düğün yapıyorlar. Sonra da bu kültürü şehre taşıyorlar (Canan,45).

Az sayıda görüşmeci de göçten ailelerin ekonomik olarak etkilendiği hususuna vurgu yapmıştır:

“Ekonomik olarak etkilendik. Çünkü köylü köyünde olsaydı. Köyünde ekip biçer getirip pazarda satardı. Bizde daha ucuza alırdık” (Nurten, 56).

Görüşülen kişilerden bazıları ise aile yapılarının sadece göçten etkilenmediğini, medya ve üniversite ortamlarının da Diyarbakır aile yapısının dönüşmesinde önemli etkiler oluşturduğunu ifade etmişlerdir:

“O dönemde hemen hemen her ailede değişiklik oldu. Bu durumda göçün etkisi de oldu. Ancak tek sebep göç değildi. Televizyonda yayınlanan gençleri özendirici veya ahlakını bozacak yayınların etkisi de oldu. Ayrıca Üniversiteye giden çocuklar buldukları olumsuz ve karışık ortamdan etkilendiler” (Faruk, 55).

“İşitsel ve görsel yayın organları kötü örnek oldu. Neredeyse olmayan şeyler var gibi gösterdiler. Her şey bir araya gelince tabii ki aile yapısı bozuldu” (Muharrem, 55).

Görüşülen bazı kişiler de, göçten yerli ailelerden daha çok ekonomik problemler başta olmak üzere, sosyal uyum, barınma ve eğitim gibi birçok problemle başa çıkmak zorunda kalan göçle gelen ailelerin etkilendiğini ifade etmiştir:

“Yerli halk üzerinde tesiri ancak ikinci kuşaktan sonra ortaya çıktı. Ama göçmen aileler üzerinde bu etki aşırı derecededir” (Nafi, 49).

Eski Diyarbakır ailelerinin yapısında çok büyük bir değişiklik olmadı. Ama köyden göçüp gelenlerin çok fazla değişime uğradı. Her konuda değişim geçirdiler. Giyimleri değişti. Yaşamları değişti. Göçmenler yoksullukla, açlıkla mücadele etmek zorunda kaldılar. Bu yüzden bazı aileler dağıldı. Gençlerin bir kısmı fuhşa, bir kısmı hırsızlık çetelerine bulaştı. Bazıları da ya Hizbullah'a ya da PKK'ya katıldı (Yaşar, 61).

Diyarbakır'da yaşayan ailelerin göç gibi önemli bir süreçten sonra sosyal değişimler yaşaması normal bir toplumsal süreç olarak yorumlanabilir. Diyarbakır örneği üzerinden yapılan bu çalışmada görüşmecilerin verdiği bilgilere dayanarak göçün Diyarbakır aile yapılarında sosyolojik verili değişmelere sebebiyet verdiği söylenebilir. Bazı aileler çok etkilenmediklerini, bazıları Diyarbakır'dan başka şehirlere göç ederek aile yapılarını korumaya çalıştıklarını, şehirde kalmaya devam eden bazı ailelerin de önemli sosyal etkilere açık hale geldiğini vurgulamışlardır. Göç sonrası şehirde meydana gelen güvensiz ortam, özellikle gençlerin düşünce ve algı evreninde yaptığı etkiler yönüyle ırkçılık söylemleri, aile içi hiyerarşinin belirsizliğe evrilmesi gibi bazı sosyal olaylar bu etkinin örnekleri olarak

sıralanabilir. Göç olayının dışında ayrıca medya ve üniversite ortamı gibi sebeplerde aile yapılarının etkilendiği görülmektedir.

5.1.4. Komşuluk ve Arkadaşlık İlişkileri (Sosyal Sermaye)

“Bir arada yaşamamanın en tabii görünüşlerinden biri olan komşuluk; varlığını dünden bugüne çeşitli şekillerde sürdürülmüştür. Günümüz toplumları için varlığı menkıbevi anlatımlarla bir özet vesilesi olarak dillendirilse de sosyolojik bir gerçeklik olarak yapı ve işlevleriyle kent toplumlarında izleri sürülebilmektedir” (Aydemir,2013:79).

Diyarbakır’da da komşuluk ve dostluk ilişkileri oldukça önemsenen bir durum söylenebilir. Çünkü mülakat yapılan kişilerin tamamı Diyarbakır’da komşuluk ilişkilerinin çok iyi olduğunu ve komşularıyla bir aile içinde olduğu gibi ilişkiler geliştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Bir evin önlü arkalı sağlı sollu kırk komşusu olurdu. Bu kırk kişi sürekli diyalog halindeydi. Esnaflarda böyleydi. Komşuluklar şimdi ki gibi değildi. Herkes birbirinden haberdardı. Hz. Peygamber (sav)’in ‘komşusu aç iken kendisi tok yatan bizden değildir’ hadisine uyulurdu. Bir memur Diyarbakır’a tayin olduğunda bir ay boyunca, hiç olmazsa 15 güne kadar evinden duman çıkmazdı. Komşular, yabancıdır yeni gelmiş deyip her biri evine yemeğe çağırırdı. Esnaftan bir şey alacaklarsa derlerdi ki;’ bu memurdur 30 gün maaş almayı bekliyor hemen parasını istemeyelim maaşını alınca getirir.’ Diyelim ki, karısı hastadır veya doğum yapmış. Hemen Diyarbakır’ın büyük kadınları gider ona yardım ederdi. Doğum yapmışsa 40 güne kadar tek başına bırakmazlardı (Celal,70).

Komşularımızla bir ev gibiydik. Sanki kardeşimize annemize komşu gibiydik. Birbirimizin her şeyini bilirdik. Yemeği beraber yapardık. Herkes bir birinden haberdardı. Komşularımızdan hiçbir sıkıntı görmedik. Tek kelimeyle diyebilirim ki Allah onlardan razı olsun. Komşular arasında haddinden fazla samimiyet vardı (Zeynep,53).

Ayrıca, Diyarbakır yerlilerinin Müslüman komşularında olduğu gibi farklı ırk ve inanç gruplarına mensup komşularıyla da komşuluk ilişkilerini devam ettirdiklerini ifade etmişlerdir.

Doksanlı yıllarda farklı inanç ve ırklara sahip komşularımız çok yoktu ama biz çocukken Gayri Müslim komşularımız vardı. Onlarla hiçbir sıkıntımız yoktu. Benim ilkokulda Süryani arkadaşlarım vardı. O kadar yakındık ki beni kendilerine kardeş bilirdiler. Onlarla olan dostluğumuzu yakınlığımızı ifade etmem çok zor (Süleyman,63).

“Ermeni komşularımız çoktu. Ermeni arkadaşlarım vardı. Terziydiler. Onlarla ilişkilerimiz çok güzeldi. Birbirimizin evine düğününe giderdik. Hatta bayramlarımızı beraber kutlardık. Onların bayramı olunca onların bayramına giderdik onlar da bizim bayramımıza gelirlerdi”(Hayri,81).

Diyarbakır tarihin bilinen eski şehirlerinden birisi olması itibariyle etnik ve dini çeşitliliği açıklıkla bilinen insanların yaşadığı bir yerleşim alanı olagelmıştır. Zamanla şehirde yaşayan etnik ve dini grupların oranlarında hissedilir değişiklikler olmuş ve Müslüman Türklerin ağırlıkta olduğu nüfus yapılanması da bu durumdan etkilenmiştir. Diyarbakır'ın 1970'li yıllara kadar etno-dinsel açıdan Müslüman, Hristiyan, Ermeni, Süryani, Arap, Türk, Kürt, Bulgaristan ve Rus göçmenleri gibi vatandaşların komşuluk ilişkilerinde de uyumlu olarak bir arada yaşadığı bir şehir olduğu katılımcıların üzerinde en net durduğu bir konu olmuştur. Öyle ki anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Diyarbakır'da, birlikte yaşamın tecrübe edildiği komşuluk ilişkilerinin başka toplumlara iyi bir örneklem sunabileceği söylenebilir.

5.1.5. Göçün Diyarbakır'da Geleneksel Komşuluk İlişkilerine Etkisi

Göç Diyarbakır'da birçok alanda olduğu gibi komşuluk ilişkilerinde de etkisini göstermiştir. Önceleri nüfus yoğunluğu az olan şehirde yaşayanların genel olarak birbirlerini tanıdıkları ifade edilmektedir. Ancak göç sonrası yaşanan demografik değişim şehirdeki bireylerin birbirini tanıma alanlarını ve ilişkilerini daraltmıştır. Göçlerin etkisiyle oluşan değişim komşuluk ilişkilerine de yansımıştır.

Bu bağlamda görüşülen kişilerin birçoğu göç olayından sonra komşuluk ilişkilerinin olumsuz yönde etkilendiğini, şehirde eskisi kadar farklı etnik grupların olamamasına rağmen aile ortamı andıran samimi komşuluk ilişkilerinin artık yaşanmadığını ifade etmişlerdir.

Eskiden komşuluk ilişkileri bir aile gibiydi. Ancak göçten sonra yaşanan sıkıntılar sebebiyle yerli halkın çoğu başka yerlere göç etti. Dolayısıyla onların yerine farklı insanlar geldi. Kırsaldan gelen bu insanların yaşayışları farklıydı. Uyum sağlayamadık. Yaşanan olumsuz olaylarında etkisiyle güvensizlik oluştu ve o eski komşuluk ilişkileri kalmadı (Salim,50).

Maalesef komşuluklar kopup gitti. Ortalık karıştı. Herkes bir siyasi görüşü savunuyordu. Diğerine cephe alıyordu. Birbirlerine eskiden gösterdikleri hoş görüyü gösteremiyorlardı. Hizbullah, pkk çatışmaları ve devletin bazı politikalarıyla insanlar birbirlerine düşmeye başlayınca, artık insanlar korkmaya başladı. Sonuç olarak herkes birbirinden uzaklaştı (Faruk,55).

“Göçten sonra şehir çok karıştı. Huzursuz olan yerli halkın birçoğu da başka şehirlere göç etti. Onların yerine başka insanlar geldi. Şehirde güven sorunu da olunca birbirimize adapte olamadık. Eski ilişkilerimiz kalmadı yani. Çünkü herkes korkuyordu. Kimin ne olduğu belli değildi” (Muharrem, 55).

“Göçten sonra hırsızlık gibi bir sürü olumsuz olaylar yaşanmaya başladı. İnsanların birbirine güveni azaldı. Tabi ki komşuluk ilişkileri de bu olanlardan dolayı olumsuz etkilendi” (Osman,61).

Görüşüme yapılanlardan bazıları ise göçlerden komşuluk ilişkilerinin etkilenmediğini ifade etmişlerdir.

Biz şehir merkezlerinde yaşıyorduk ve belli bir muhitimiz vardı Göçle gelenlerin ise birçoğunun bizim muhitlerimize yerleşme şansları yoktu. Mesela 90'ların popüler yeri ofis semtini düşünabiliyor musun ?Oraya yerleşebilir miydi..? Tabi ki istisna olan kişiler de vardı. Ancak göçmenler bizim varoş dediğimiz her memlekette bugün var olan yapılar içindeydiler. Dolayısıyla bizim komşularımız aynı kişilerdi. İlişkilerimiz de aynı samimiyetle devam etti (Hilmi,60).

Göçten sonra toplumda meydana gelen kültürel uyumsuzluk, şehirde sürekli yaşanan toplumsal olaylar, güvenlik sorunu ve giderek artan ırkçı söylemler toplumda bir ayrışma alanının doğmasına sebep olmuştur. Şehir nüfusunun kısa sürede olağanın dışında bir hızla artışı, göçle gelenlerin hayat tarzlarındaki farklılıklar, şehir hayatına giderek hâkim olmaya başlayan karmaşa ile birleşince, toplumda bir güven aşınması olmuştur denebilir. Bu durumda aileler komşuları ve onlarla kurdukları ilişkilerde daha ihtiyatlı davranmaya başlamışlardır.

5.1.6. Dini Hayat

Göç sonrasında görünür hale gelen sosyo-kültürel değişimin incelendiği bu çalışmada, dini anlayış biçimlerinin Diyarbakır toplum yaşamına olan etkileri ayrıca sorulan sorularla araştırılmaya çalışılmıştır. Diyarbakır'lı katılımcıların sorulara verdiği cevaplara bakarak görüşmelerden halkın dini düşünce ve eylem biçimlerini önemsedikleri ve bunu toplumsal alanlarda yansıtmaya gayret ettikleri söylenebilir.

“Diyarbakır'ın yerli halkı dindardı. Dini hassasiyetleri çok fazlaydı. Din adamlarına çok değer verilirdi. Şehirde diyanet etkiliydi. Ancak tarikatlar daha etkindi” (Talip,61).

Yerli halk inançlarına bağlıydı. Dini hassasiyeti yüksek olan insanlardı. Çok araştırmaya dayanmamakla beraber dini emirleri yerine getirmeye çalışırlardı. Bu durum normal yaşantılarına da yansıyor. Komşuluk ilişkilerinde, esnafılıkta bazı dini değerlere çok dikkat ediliyordu. Bugün her şey gibi bu hassasiyette değişime uğradı. Eski insanlarımız için değişen bir şey yok ama yeni nesil eskiler gibi değil.. yeni nesil ya araştırarak öğrenip bilinçli bir dindarlık yaşıyor. Ya da dinden uzak bir hayat sürüyor (Halil, 61).

Dinine bağlı, inançlı, muhafazakar ve hakkaniyete inanılmaz derecede dikkat eden bir yapıları vardı. Yerli halktan büyüklerimizde bir değişiklik olmadı. Yeni nesil de eski insanlar kadar olmasa da dikkat ediyor. Ancak şurası bir gerçek ki hem olumsuz olaylar hem de değişen çağla beraber dini hassasiyetlerimiz dejenere oldu (Salim, 50).

“Dindarlık ilişkisi mükemmeldi. Helali haramı bilen, insanları seven, bütün kardeşlerine kapısını sonuna kadar açan insanlardı”(Faruk, 55).

Görüşülen bazı kişiler ise Diyarbakır’da yaşayanların geneli itibariyle dindar olduğunu ancak bu dindarlığın çok da bilinçli olarak gelişmediğini geleneksel bir uyum anlayışı ve insana saygı esasına dayandığını vurgulamışlardır. Göç sonrası ise dini tonlar içeren bu tür insan ilişkilerinin bozulduğunu ifade etmişlerdir:

Yerli halkın çok bilinçli olmasa da saf ve temiz bir din anlayışı vardı. Saygı, edep ve namus çok önemliydi. İçki içen bile o sarhoş haliyle kimsenin namusuna sataşmazdı. Bugün hem göçten sonra meydana gelen ahlaki yozlaşma, hem dini kullanarak din adı altında yapılan olumsuz olaylar, hem de değişen devirle birlikte dini değerlerimizi yitirdiğimizi düşünüyorum. Bilinçsizde olsa o saf dindarlık da kalmadı artık (Gül, 53).

Yerli halk dindardı. Belki çok bilinçli değildi ama dini değerlerine bağlıydılar. Hayatın her alanında bunu görebilirdik. Bazı yanlış uygulamalarda dini emirmiş gibi algılatılıyordu ama yine de insanlar din konusunda hassastı. En azından dinini yaşamaya çalışanlara ve dini değerlere saygı vardı. Bugün artık o saygı yok. Dinini yaşamaya çalışan bir grup bilinçli insan var. Ama geri kalan kısım din içinde dinden uzaklar. Hassasiyet hiç yok (Zeynep, 53).

“Dini hayat normaldi. Ama halkın fazla dini bilgisi yoktu. Körü körüne inanmayı çok seviyorlardı. Araştırmıyorlardı. Bir insan Ya Allah Bismillah dediyse hemen onun arkasından gidiyordu. Bir hoca bir fetva veriyse hemen onun arkasından gidiyorlardı” (Nevin, 52).

Yerlilerin ifadelerinden kendilerini dindar olarak gördükleri ve sosyal ilişkilerinde de dini öğretilerden kaynaklanan hassasiyetler geliştirdikleri söylenebilir. Görüşmecilerin söylemlerini dikkate alarak aile içi, komşuluk ve ticari ilişkilerinde dini ya da dinle bağlantılı olduğuna inanılan söylemlerin etkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak 90’lı yıllarda dini söylemler geliştirerek terör faaliyetlerde bulunan grupların (Hizbullah gibi) dindarlık anlayışlarına, bireylerde içe kapanma, toplumda güvensizlik ortamı hasıl etme gibi önemli etkiler bıraktığı ifade edilmektedir. Önceki dönemlerde vasat düzeyde giden, sosyal ilişkilerde çok fazla etkili olan din/dindarlık anlayışında 1990’lı yıllardan sonra ya koyu bir dindarlık ya da dine karşı kayıtsızlık gibi iki ayrı uça doğru kaymalar şeklinde emareler görüldüğü bu ifadeler arasındadır. Bunların dışında toplumda var olan diğer inanç mensuplarına her zaman saygı duyulduğu ve karşılıklı anlayışın hâkim olduğu görüşmeciler tarafından özellikle vurgulanan bir husustur.

5.1.5. Çokkültürlülük

Diyarbakır, çeşitli ırk ve inanç mensuplarının yüzyıllardır bir arada yaşadığı kadim kültürlerin izini taşıyan şehirlerinden biridir. Diyarbakır'da tarihin farklı dönemlerinde birçok medeniyet varlığını sürdürmüştür. Şehrin 639 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte bir İslam diyarı, 1510'lu yıllarda da Osmanlı Devletine dâhil olarak bir Osmanlı toprağı haline gelmiştir (Dikmen, 2011: 96). Şehrin İslamlaştığı ilk dönemden itibaren Ermeni, Süryani, Yahudi, Yezidi, Alevi, Türk, Kürt ve Balkan Göçmenleri başta olmak üzere birçok etno-dini farklılıktaki grubun şehirde yaşadığı ve Osmanlı dönemindeki kadar olmasa da son 30 yıl öncesine kadar bu tür farklı ırk ve inanç mensubu grupların varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Dolayısıyla Diyarbakır'ın uzun süre çokkültürlü bir hayat tarzının yaşanılmasına tanıklık etmiş bir kent olduğu söylenebilir. Ancak göçlerin yoğun yaşandığı 1980'li yıllardan sonra şehrin nüfus dengelerini değişmiş, Kürt nüfusu baskın bir karakter kazanmış ve diğer etnik gruplar giderek azalmıştır. Böylece şehrin çokkültürlü özelliğı kaybolmuştur. Görüşülen kişiler konuyla ilgili olarak, çokkültürlü yapıyı ve son dönemde gelinen durumu şöyle anlatmaktadırlar:

“Diyarbakır çok eski bir şehirdir. Burada önceden Ermeniler, Süryaniler, Yahudiler ve Göçmenlerle birlikte yaşıyorduk. Onlarla komşuluk yapıyorduk. Bazı küçük sorunlar dışında aramızda problem olmuyordu. Çünkü birbirimize saygı duyuyorduk “(Zeynep, 53).

Eskiden farklı milletlerden insanlar vardı. Özellikle 1950 -1960'lı yıllarda farklı il ve ilçelerden göç aldı. Yerli halktan da o dönem İstanbul, Bursa gibi şehirlere göç ettiler. Ancak 90'lı yıllarda yaşanan göçten sonra yerli halk azınlıkta kaldı. Adeta görünmez olduk. Çünkü çok fazla göçmen geldi. Bununla birlikte yerli halk da buradan göçtü. 90'lı yıllardan geriye yerli halktan 120 hane kaldı. Giderek Kürt nüfusu arttı. Artık Kürtlerin yoğunlukta olduğu bir şehir haline geldi. Eski güzel ilişkilerimiz ise kaybolup gitti. Önceden hiç kimseyi diline-dinine göre değerlendirmezdik. Şimdi Kürtçe bilmediğim için beni küçümseyip hakaret ediyorlar. Ben Müslümanım, ben insanım ve karşıdakini de ona göre değerlendiriyorum. Ama karşıdaki çoğu kişinin bakış açısını biliyorum; Kürtçe bilmiyorsun ne biçim Diyarbakırlısın? Yüz karasısın” diyorlar. Ama insanlar Diyarbakır'ın yerli halkının Kürt olmadığını Kürtçe konuşmadığını bilmiyorlar. Ve artık kabullenmiyorlar. Kürtçe bilmiyorsan bizden değilsin diyorlar (Canan, 45).

Kültürel çeşitliliğın kavramsal ifadesi olan çokkültürlü yaşam anlayışı toplumdan topluma değişse de tarih boyunca toplumların birlikte yaşama pratiklerine dayalı bir olgu olmuştur. Dünyada doğal afet, savaş, terör ya da tarım ve sanayide alanındaki gelişmeler gibi sebeplerle gerçekleşen göçlerle toplumlar/kültürler karışmış ve bu sürecin bir sonucu olarak

farklı düşünce ve davranış tarzlarına sahip değişik etnik köken ve inançtan insanlar birlikte yaşamak durumunda kalmışlardır (Rodoplu,2014).

Diyarbakır tarihinden biriktirerek getirdiği çokkültürlü toplum yapısını uzun yıllar korumayı başarmıştır denebilir. Sorunsuz olmasa da başka ülke ve şehirlere kıyasla iyi bir örnek olarak öne çıkan bir toplum yapısı sergilediği söylenebilir. Ancak son otuz yıldır görülen terör faaliyetleri ve bu faaliyetleri gerçekleştiren ayrılıkçı silahlı gruplar, bu gruplarla özdeşleştirilen ama aynı zamanda azınlıkta olan bir ırka mensup kişiler olarak mağdur konumunda gösterilen insanların yaşadıkları göç hadisesi, göçü yaşayanların ve yerlilerin bu olaylara verdiği tepkiler ötekileştirici algı, tutum, düşünce ve davranışların yaygınlık kazanmasına neden olmuştur denebilir. Bu da Diyarbakır'da toplumsal hayatın çokkültürlü olma özelliğini çok da uzun sayılmayacak bir süreçler bütününde kaybettiği anlamında gelmektedir.

5.1.6. Kentlilik Bilinci

“Kent, sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği olan, tarımsal ürünler de dâhil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleksel rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin gittikçe arttığı, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip heterojen bir toplumdur” (Bal,2011:29).

Kentleşme belirli bir zamana ve ülkeye göre kent olarak kabul edilen yerleşim birimlerinde (Tatlıdil,1989:4) itici, iletici ve çekici güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen bir nüfus hareketidir. İtici nedenler; nüfusu kırsal alan ve tarım dışına yönlendiren etmenleri, iletici nedenler ulaşım araçları ve olanaklarındaki gelişmeyi, çekici nedenler ise, kente doğru çeken ekonomik ve toplumsal etmenlerdir (Keleş, 1996:47).

“Kentlileşme kavramı çoğulculuğun, farklılığın ve çeşitliliğin egemen olduğu kentsel mekânlarda, kentsel fırsatlardan farklılıklar doğrultusunda yararlanan bir kentli kültürünün oluşumu olarak tanımlanır ve daha çok birey ölçeğinde bir değişim süreci olarak kabul edilir” (Giddens,2000:508). Kentlilik bilinci bireyin sosyal, politik, psikolojik, ekonomik, inanç gibi öğelerin etkisiyle şekillenen davranış biçimleriyle somutlaşan sosyolojik bir olgunun ifadesidir.

Kentlilik bilinci ise kentte yaşamaktan kaynaklanan bilgilerimizin oluşturduğu tutumlar, değerler ve davranışlar bütünü olarak tanımlanmakta ve bunun ilk basamağı ‘kişinin kendisini

kentli olarak görmesi' olarak ifade edilmektedir. Kentlilik bilincinin, küresel ilişkilerin geliştirdiği modern yaklaşımda, kentine sahip çıkma, aktif katılım ve çözümde ortaklık ana başlıkları ile özetlenebilen, hizmet kalitesi ile de ilgili demokrasi temelli bir düşünce sisteminden beslendiği savunulmaktadır (Saban-Ökesli,2014;596).

Çalışmaya katkıda bulunan katılımcıların kentlilik bilinciyle ilgili görüşleri de alınmıştır. Mülakat yapılan kişilerin ifadelerinden Diyarbakır insanının şehir/kent bilinci olan, şehrini evi gibi görüp sahip çıkan bireyler olduğunu anlamak mümkündür.

Diyarbakır insanı şehrini seven ve sahip çıkan bir yapıdaydı. O kadarki şehri onun evi gibiydi. Evinin bulunduğu sokağı evi gibi temiz tutmaya özen gösterirdi. Şehrin temiz ve düzenli olması önemliydi. En büyük özellikleri ise gelen misafire karşı gösterdikleri ilgiydi. Diyarbakırlılar misafire her zaman çok fazla ilgi göstermişlerdir. Diyarbakır'a asker polis, memur, öğretmen tayini çok çıkardı. Bu insanları Diyarbakırlılar her zaman bağrılarına basmışlardır. Sonuçta bunlar yabancısı bunlar yalnızdırlar düşüncesi vardı. Yeri gelmiştir doğum yapanın yanında olmuşlardır. 40 gün onlara bakmışlardır. Yeri gelmiş ölüleri olmuştur evlerine sahip çıkıp onlara destek vermişlerdir. Yani o dönemde hiçbir şekilde hiçbir ayırım yoktu. Herkes eşitti. Yani bir insanın bir şeye ihtiyacı varsa o insana el uzatabilecek biri muhakkak olurdu (Canan, 45).

1990'dan önce Diyarbakır tipik bir Anadolu şehri gibiydi. Sur içinde bir şehirdi. Sur dışında çok az bina vardı. Devletine milletine bağlı, devletinin her türlü sorununda devletin yanında yer almasının bilen, kültür seviyesi yüksek insanlardan oluşan bir şehirdi. Örneğin 1974 yılındaki Kıbrıs savaşında insanlar askeriye önünde savaşa gitmek için kuyruğa girmişlerdi. Vatan milleti için. Biz buna kendimiz bizzat şahit olduk ve gördük. Diyarbakır insanı askerini polisini daha doğrusu devletini seven sayan insanlardı. Diyarbakır'a bir polis memuru geldiği zaman çocuğunu komşusuna emanet edip göreve giderdi. Yazın sıcağın kapı pencere açık olurdu kimsenin kimseye zarar verme gibi bir durumu yoktu. Örneğin asker subaylar vatandaşın içinde otururlardı. Böyle kendilerine ait lojmanları veya sosyal tesisleri yoktu. Diyarbakır'a bir subay geldiği zaman şehrin her hangi bir yerinde normal bir vatandaş gibi ev kirialardı. Tayini çıkana kadar da orada otururdu. Halkla iç içe olurdu. Halkta dışardan gelen bu insanları kucaklardı. Yemeğini paylaşırdı. Kocasını göreve gittiği zaman çoluk çocuğuna bekçilik yapardı. Onların sorunlarıyla ilgilenirdi. Örneğin bir subayın çocuğu gece hastalandığı zaman Diyarbakırlı komşu o çocuğu alır hastaneye götürür tedavisini yaptırıp evine getirirdi (Radiye, 47).

Görüşmeye katılan kişilerin tamamına yakını, bir şehirlilik bilinciyle yaşadıkları şehre bütün olarak bakabildiklerini Diyarbakır'ın bir kültür ve sanat şehri olduğunu, şehirde çok fazla sanatkar yetiştiğini ifade etmiştir.

"Asil temiz bilgili, kültürlü, okuyan insanlardır. Cait Sıtkı, Ali Emri, gibi şairlerimiz yazarlarımız vardı. Bilgili ve kültürlü yapıya sahipti. Okuma ağırlıklı ve halk seviyesinde ilim alma ağırlıklıydı" (Gülhan, 59).

“Buradan yetişen insanlar kültürleri yüksek şairler, yazarlar, sanatkarlarımız burayı en iyi şekilde temsil etmeye çalıştılar. Diyarbakır’ın ismini duyurmaya çalıştılar” (Süleyman, 62).

Diğer taraftan görüşülen kişilerin göç sonrasındaki süreçlerde Diyarbakır’da kentlilik bilincinin giderek azaldığını belirtmesi kayda değer bir husustur.

Diyarbakır’da 1990 yılına kadar çok muazzam bir yapı vardır. Halkla çok iyi ilişkiler vardı. Misafirperver bir halk vardı. Toplumda iletişim iyiydi. 1990 yılına kadar Diyarbakır genel olarak Sur içinden ibaretti. Sur dışında doğru düzgün bina bile yoktu. Bugün Kayapınar dediğimiz semt 1990 yılına kadar yoktu. Bu semtin yaklaşık 15 yıllık bir geçmişi var. Şu an nüfusu 300 bin. Hatta bazı sayımlara göre 400 bin. Kıyaslama yapacak olursak. 10 bin yıllık tarihi olan Mardin 100 bin nüfuslu. Demek ki dört Mardin şehri kadar yer Kayapınar’a bırakılmış. Ama sadece bina yapmakla şehir olunmuyor. Ne oldu şimdi? 1990 yılına kadar küçük bir şehir vardı. Herkes birbirini görür tanır ve bilirdi. Bir düzen vardı. Devlet saygısı ve millet olma şuuru vardı. Siyasetçisiyle, din adamıyla, öğretmeni, doktoru, polisi, esnafı, sanatçısıyla kendine has bir şehir yapısı olan bir yerdi. Yerlisi çok asildi. İnanın Türkiye’nin neresin giderseniz gidin o şehrin yerlisi asil, bey efendidir, hanım efendidir. Ama 90’dan sonra köyden kente zorunlu bir göç başladı. Köyden kente göç olunca köylülerin alışması en az bir yarım yüzyılı alır. Köy kültürü ile kent kültürü ayrı ayrı şeylerdir. Dolayısıyla kentte kalmadı kentlilik bilinci de (Halil, 61).

Diyarbakır fiziki yapısı itibariyle sur içinde kale kent konumunda bir şehirdir ve bu özelliğini cumhuriyet dönemine kadar korumuştur. Sonraları göçlerin de etkisiyle sur dışına taşarak genişleyen şehir uzun yıllar surlara çok yakın bir alanda şekillenmiştir. Dolayısıyla sur içinden ibaret ve kale kent konumunda olan şehrin topluma korunaklı, düzenli, temiz, herkesin birbirini tanıdığı bir sosyal yaşam alanı sunduğu ifade edilmiştir. Bu durum şehirde yaşayan insanların şehir/kentlilik bilincinin de üst düzeylerde olmasını etkileyen önemli bir unsurdur. Çünkü kendine özgü fiziki ve coğrafi konumu olan Dicle’nin kenarında, Mezopotamya uygarlıklarında ilim, kültür, sanat merkezi olması yönüyle öncü roller üstlendiği bilinen bu şehirde (Dikmen ve Akıncı,2013) yaşayan insanların tarihi bir şehirle taşına gelen bütün birikimleri toplumsal hayatın bütün alanlarına tutum ve davranış olarak yansıttıkları ve bunu da bir şehirlilik/kentlilik bilinciyle sürdürdükleri ifade edilebilir. Diyarbakır’ın yerlilerinin ifadelerine dayanarak, bu bilincin uzun yıllar devam ettiği ancak 20.yy’ın ikinci yarısından sonra gerçekleşen göçler sebebiyle sur içinde, beşeri coğrafyanın geleneksel ve tarihi bütün özelliklerini taşıyan bir şehir olmaktan giderek büyüyen ve kozmopolit bir metropol şehre dönüştüğü açıklıkla vurgulanabilir. Diyarbakır’da 1980’li yıllara kadar kısmi bir hareketlilik ve değişim olduğu ancak yoğun bir nüfus hareketliliğinin ve kentteki sosyal değişimlerin 1980’li yıllardan sonra belirginlik kazandığı bilinen bir gerçeklik olmaktadır. Nüfusu giderek artan ve metropol bir şehre dönüşen birçok şehirde

görülebilen kentlilik bilincinin aşınması bahse konu dönemde, teröre bağlı gelişmelerin de tesiriyle Diyarbakır'da çok daha hızlı ve etkili bir şekilde yaşanmıştır.

5.1.7. Şehir Yaşamında Genel Değişimler

Bir yerleşim biriminde meydana gelen bir sosyal hareketliliğin o yerleşim biriminde sürdürülen toplumsal hayatı sosyal değişme boyutuyla etkilediği bilinmektedir (Yazıcı,2013). Toplumlar için önemli bir sosyal hareketlilik olan göç olgusu da şehirler üzerinde etkisini göstermiş ve şehir yaşamında birçok değişikliğe sebep olmuştur. Mülakatta görüşülen kişilerin tamamı Diyarbakır'a doğru yaşanan göçlerden sonra şehrin büyük bir değişim yaşadığını söylemişlerdir. Göç öncesi toplumsal yapıya kıyasla değişim alanları şöyle sıralanabilir: Çevre kirliliği, çarpık kentleşme, işsizlik, ahlaki bozulma, güven ortamının kaybı (hırsızlık/kapkaç olayları, eroin/uyuşturucu kullanımı, Hizbullah/PKK terör örgütlerinin baskıcı faaliyetleri, faili meçhuller), kültürel alanda yaşanan değişimler, aile ve komşuluk ilişkilerinin eski zeminini kaybetmesi.

“Göçten sonra şehir her anlamda değişti. Çevre kirliliği oldu. Düzen bozuldu. Çarpık kentleşme başladı. Ahlak bozuldu. Güven ortamı kalmadı” (Murat, 66).

Aniden istila uğrayan bir şehir ne hale gelebilirse o hale geldi. Tarumar her yer. Ne şehir düzeni kaldı. Ne ahlak, ne gelenek görenek.. Bizi biz yapan ne varsa kaybolmaya yüz tuttu. Zorla göçe maruz kalanlar mağduriyet yaşadı, şehirdeki yerli halk da mağdur oldu. Bu mağduriyetler olumsuz sonuçlar doğurdu. Toplum yapısı bozuldu (Salim, 50).

Şehir köy karışımı tuhaf bir toplum ortaya çıktı. Köyden gelenler şehre ayak uyduramadılar. Mesela apartman hayatına alışamadılar. Bu zorlukları biz onlarla birlikte yaşadık. Toprağından olmuş insanlar işsiz kaldılar. Maddi manevi sorunlar yaşandı. Zaten Diyarbakır'da iş yok. Onlar gelince iyice sıkıntı oluştu (Gül, 53).

Doksanlarda çok sıkı bir dönem yaşadık. Kelle koltukta geziyorduk resmen. Şimdi o döneme göre biraz daha rahatladık. Rahatladık ama bu seferde farklı politikalar izleniyor. Farklı şekillerde baskı var. Ama o dönemde sen hiç sesini çıkaramıyordun. Çıkardığın zaman ya öldürülüydün ya da seni içeri atıyorlardı. İçerde yok ediyorlardı. Hizbullah vardı. Eroin işleri ortaya çıktı ve arttı. Eskiden kız olarak okuyan bizdik. Bizim mahallede hiç korkmazdık. Şimdi her köşe başında bir eroinci var. Eroin vakalarında müthiş derece artış var (Aysel, 49).

Göçten sonra şehir baştan ayağı değişti. Neredeyse değişmeyen hiçbir şey kalmadı. Düşünün kendi halinde az bir nüfus ile yaşayan bir şehir. Bir anda büyük bir göç dalgasına maruz kalıyor. Ve nüfus iki katına çıkıyor. Gelenler işsiz, evsiz, şaşkın. Bazılarının akraba ve eş dostları vardı. Onların yanına sığındılar. Ama çoğunluk ortada kaldı. Şehirde konut sıkıntısı başladı. Kirlilik baş gösterdi. Eskiden tertemiz olan sokaklar çöplüğe döndü. Göçten sonra

işsiz kalan köylüler iş bulamayınca özellikle gençler yanlış yollara saptılar. Hırsızlık çetesi, fuhuş ve uyuşturucu gibi. Bir kısmı dağa çıktı, bir kısmı Hizbullah'ın eline düştü. Ahlak bozuldu. Ne edep kaldı ne haysiyet. Şehir adeta büyük bir köy haline geldi. Ve bütün düzen bozuldu. Çünkü gelenler uyum sağlayamadılar. Kısacası ekonomik, ahlaki ve kültürel olarak çok fazla olumsuzluk yaşandı (Talip, 61).

Toplum bozuldu. Hırsızlık, kapkaç arttı. Eskiden Diyarbakır'da böyle şeyler yoktu. Mesela ben esnaftım. Ekonomik olarak etkilendik. İş yapamıyorduk. İnsanlar sürekli tedirgindiler. Dolayısıyla insanlar dışarı çıkmıyorlardı. Mesela şimdide 6-7 ekim olaylarından sonra 3-4 ay biz iş yapamadık. 90'larda durum bugünkünden çok daha kötüydü. Biz sabah işe gidiyorduk. Akşam evimize nasıl gideceğimizi düşünüyorduk. Her gün bir yerde bir ölü vardı. Çarşıda gözümüzün önünde her gün biri öldürülüyordu. Bugün çok şükür o durumlar yoktur. O zamanlar çok tedirginlik vardı. Faili meçhul olaylar vardı (Aziz, 58).

Bir görüşmeci ise yoğun göç yaşanmasaydı da dönemin gereği olarak Diyarbakır'da değişimin yaşanacağını ifade etmiştir:

“Öyle hiç düşünmedim. Çünkü göç olmasa bile şehir her yıl sürekli değişiyor. Birileri gidip birileri geliyor. Hep bir değişim var. Göç olmasa da toplum değişecekti zaten. Çünkü her şey değişiyor. Dünya'nın düzeni böyle” (Güler, 53).

Görüşmeciler göç sonrası kentte yaşanan bütün değişimlerin sebebini dönemin yanlış politik uygulamalarına bağlamaktadırlar:

“Bu değişimin ve yaşanan bu olumsuzlukların sebebi devletin yanlış politikasıdır. Siz plansız programsız binlerce insanı yerinden ederseniz sonuç bu olur. İlla da bu uygulama yapılacaksa önce şartlar oluşturulmalı, sonra yapılmalıydı” (Zeynep, 53).

Bu değişimin sebebi devletin yanlış politikasıdır. İnsanları köyünden göçe zorlamak tek başına bir çözüm değildir. PKK'ya engel olayım derken bir daha asla tamir edilemeyecek sorunlara sebep oldular. İnsanları yerinden yurdundan edip şehre gönderdin ama ne yatacak yerleri var ne de yiyecek yemekleri. Aç kalınca insan her türlü hatayı yapabilir. İnsanların bazıları geçinebilmek için farklı olumsuz yollara başvurdular ve akabinde şehir hem sosyal hem ahlaki hem de ekonomik açıdan bozuldu (Murat,66).

“Sebebi bu mağduriyetlerin insanları mecbur ettiği olumsuzluklardır. İşsizlik, açlık.. Ve sonrasında gelen siyasi olaylar” (Salim, 50).

Göç hareketinin sebebi ne ise etkisi de o yönde görülür denebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülen göç dalgası da sebepleriyle benzer sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Diyarbakır'a doğru yaşanan göç, sebepleri ve uygulanışı bakımından diğer göç çeşitlerinden kısmen farklılık arz etmektedir. Göç alan şehirlerde görülen orantısız ve ani nüfus artışı, çarpık kentleşme, çevre kirliliği, işsizlik gibi sorunlar genel anlamda karşılaşılan durumlardır.

Fakat Diyarbakır örneğinde bu durumlarla birlikte farklı konularda da değişimlerin yaşandığı söylenebilir. Teröre bağlı şiddet uygulamalarının da görüldüğü durumların da tesiriyle hızlanan göç dalgası göç edilen yerlerde başka kaotik toplumsal alanların oluşmasının da zemini olmuştur denebilir. Görüşmecilerin ifadelerine göre; çoğunluğunu maddi yetersizlik içinde olan ve şehirde destek olabilecek her hangi bir yakını bulunmayan insanların oluşturduğu göçmen grupları, Diyarbakır'da şehir yaşamının neredeyse tamamen değişmesinde etkili olmuşlardır. İnsanların yoksulluklarından ve şehir yaşamının karmaşaya bürünmüş yeni belirsizlikler taşıyan ortamından en çok illegal örgütler faydalanmış ve özellikle gençleri kullanarak şehrin daha büyük bir belirsizlik ortamına girmesine neden olmuştur. Göç sonrası şehirde meydana gelen bu belirsizlik ortamı, faili meçhul cinayetler, çeşitli bahanelerle çıkarılan toplumsal olaylar ilkin toplumda bir tedirginliğe sebep olmuş, arkasından toplum giderek bir korku toplumuna dönüşmüştür. Göç, Diyarbakır sosyal hayatında değişimlerin yaşanmasında birinci derecede etken ve sebebi olmasa da, toplumsal hafızayı değiştiren karmaşık olayların yaşanmasında zemin hazırlayıcı bir rol üstlendiği sonucuna varılabilir.

5.2. İtici Göç (Yerlilerin Göçü)

Literatürde göçün farklı türleri ve çeşitli sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bu hususlar çalışmanın ilgili bölümünde açıklanmıştır. Ancak göç sebepleri ve türleri arasında zikredilmeyen bir göç çeşidi daha vardır. Diyarbakır şehir merkezine doğru 1980'li yıllarda başlayan ve hızlanarak devam eden göç dalgası başka bir göç dalgasını da beraberinde getirmiştir. Kırsaldan şehir merkezine doğru yaşanan göçün etkisiyle yerli halkın çoğu ülkenin batısındaki büyük illere göçmüşlerdir. Şehre gelen göçmenler yerli halkı yerinden itmek suretiyle *itici göç* olarak adlandırılabilir yeni bir göç türüne sebep olmuşlardır. Göçmenlerin varlığı itici göçün tek sebebi değil ama itici göçle Diyarbakır ilindeki yerli nüfus giderek azalmış ve bir dönem sonra şehrin yerlilerin nesilleri boyu yaşaya geldikleri şehirlerinde azınlık konumuna düşmüştür. Literatürde örneğine çok sık rastlanmayan itici göçün sebepleri şöyle sıralanabilir:

5.2.1. Demografik Değişim

Demografik değişim her göç sonrası yerleşim birimlerinde meydana gelen doğal bir değişimdir. Gidilen yer ve göçmen sayısına göre göç alan yerleşim biriminde nüfus artışı yaşanır (Yılmaz,2015). Bu değişim göç alan her şehirde farklı oranlarla karşımıza çıkar.

Görüşülen kişilerin tamamı göçten sonra Diyarbakır nüfusunun normalin çok üzerinde arttığını ve nüfus yapısında ciddi bir değişim yaşandığını vurgulamışlardır.

“Zorunlu göç olayında Diyarbakır’ın yerli nüfusunun iki katı göç aldı. Devam eden süreçte insanlar gelmeye devam ettiler. Daha sonra yerli halk da göçüp gidince nüfus yapısı büyük oranda değişti. Kürtlerin yoğun olduğu bir şehre dönüştü” (Hatice, 58).

“Üniversite de yapılan bir araştırmaya göre Diyarbakır’da nüfusun sadece yüzde beşini yerli halk oluşturuyor. Yüzde doksan beşi yabancı” (Halil, 61).

“Diyarbakır’ın yerlisi Türk’tür. Dolayısıyla şehir nüfus yapısı olarak Türk ağırlıklıydı. Ancak 90’lı yıllardan sonra yerli halktan geriye 120 hane kaldı. Giderek Kürt nüfusu artmaya başladı. Şu an yerli halk çok az. Neredeyse görünmez olduk. Nüfus yoğunluğu Kürt göçmenlerde” (Canan, 45).

Daha öncede bahsedildiği gibi, Diyarbakır 1980’li yıllara kadar etno-dinsel farklılıkları olan insanların birlikte yaşadığı bir şehir konumundaydı. Toplumdaki farklılıklara rağmen yerli ve baskın nüfusun Müslüman Türkler olduğu yerli halkın kendi ifadesidir. Bununla birlikte şehirde nüfus oranı dönem dönem yaşanan göçlerle değişse de yerel nüfus her zaman baskın karakterde olmuştur. Ancak terör başta olmak üzere çeşitli nedenlerle yaşanan göçün yoğunluğu göç sonrası yerli halkın şehri terk etmesiyle/itici göçle birleşince göçmenlerin baskın olduğu yeni bir nüfus yapısı ortaya çıkmıştır. Göçmenlerin mensup oldukları ırka bağlı olarak bu nüfusun Kürt nüfusu olduğu ifade edilmiştir.

5.2.2. Yerli Nüfusun Göç Etme Nedenleri

Bu çalışmanın problemini oluşturan ve belirgin bir demografik değişimin yaşanmasının temel sebeplerinden biri olan itici göç, yerlilerin göç/itici göç nedenleri, göçmenler hakkındaki görüşleri, iki kültür arasındaki farklılıklar ve yerlilerin toplumun düzelmesi adına beklentileri, yerlilerin kırsaldan Diyarbakır şehir merkezine doğru yaşanan göçten ne derece ve nasıl etkilendikleri gibi hususlar mülakata katılanların açıklamaları çerçevesinde izah edilmektedir. Diyarbakır yerlilerinin batı şehirlerine göç etmelerinin başlıca sebepleri olarak şu hususlar belirtilebilir:

5.2.2.1. Kültür Uyuşmazlığı

“İnsana ilişkin bir kavram olarak kültür, tarih içerisinde yaratılan bir anlam, önem ve bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları inançlar ve adetler sistemidir” (Parekh,2002). Sosyal bilimde kültür, insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen (Marshall,1999:442)

bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür (TDK).

Göç olgusu toplumlarda birçok değişime sebep olduğu gibi kültürlerin karışmasına da sebep olmuştur. Kırsaldan şehir merkezlerine doğru olan göçlerde bu kültür karışımını daha belirgin şekilde görmek mümkündür. Göçle gelenler kentlileşme sürecini yaşamaktadır. Doku kaynaşması henüz tamamlanamadığı için toplumsal ve kültürel değişiklikler yerli kültürün şekil değiştirmesine sebep olmuştur (Artun,2004:4). Dünyada bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Bazı toplumlarda bu durum çok büyük sorunlara sebep olmazken bazı toplumlarda tam tersi bir durum yaşanabilmektedir. Diyarbakır'a doğru olan göç hareketinde toplumun kır ve kent kültürlerinin karışmasıyla farklı bir yapıya bürünerek kültür uyumsuzluğunun en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıktığı ve bu kültür uyumsuzluğunun toplumda birçok yeni durumun da yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir. Bu bağlamda görüşülen kişiler iki kültürün uyumsuzluğunun yerli halkın Diyarbakır'dan göçü ile sonuçlandığını ifade etmişlerdir.

Zorunlu göçün yaşandığı dönemde Diyarbakır yoğun bir göç aldı. Şehrin nüfusu bir anda iki katına çıktı. Gelenler şehre uyum sağlayamadılar. Giderek şehir değişmeye başladı. Bir sürü olumsuzluklar yaşandı. Diyarbakır'ın eski huzuru, güzelliği kalmadı. Yerli halk kendi memleketine yabancı olmaya başladı. Kültür değişti. Köyden gelen göçmenler şehri kültürüne uyum sağlamadılar. Kendi kültürlerini yaşamaya çalıştılar. Böyle olunca yerel kültür kaybolmaya başladı. Köy-kent kültürü karıştı. Kültürsüz bir toplum oluştu. Durum böyle olunca yerli halkın birçoğu İstanbul, Bursa gibi şehirlere göç etti (Zeynep, 53).

Zorunlu göç sonrası yerli halk azınlıkta kaldı. Üniversite de yapılan bir araştırmaya göre Diyarbakır'da nüfusun sadece yüzde beşini yerli halk oluşturuyor. Yüzde doksan beşi yabancı. Yerli halk asildir. Toplumda ki kültürsüzlük, ahlaki yozlaşma, kavga gürültü, karışıklık ve çatışmalı ortamla baş edemedi. Ve başka şehirlere göç etmek zorunda kaldı (Halil, 61).

Maalesef 1990'lardan sonra Diyarbakır'ın dışardan almış olduğu göçlerle birlikte yerli halkın neredeyse yüzde 70 – yüzde 80'i göç etmek zorunda kaldılar. Malum 1990'lardaki olaylar, bizim kırsaldaki köylerin yakılışı, terörden zarar gören veya baskıyla köyünden zorla başka yerlere göç ettirilerek gelen insanlar geldikten sonra ortam iyice kızıştı ve yerel halk burada artık kendilerine sağlıklı bir ortam sağlayamadılar. Dolayısıyla birazda maddi durumu iyi olan insanların %80'i gitti buradan Göçten sonra toplumdaki sosyal ilişkilerde çarpıklıklar yaşanmaya başladı. Kırsaldan göç olunca şehirde değişik bir kültürü ortaya çıktı. Şehri kültürü ile köy kültürü karıştı. Sonuçta garip bir kültür oluştu. Yerlisine bu kültür yavan/anlamsız geliyordu. Yerli halk kendini şehrin gücü olarak görüyordu. Ancak göç aldıkça bu gücün kırılacağını tahmin edemediler. Neticede başka bir yapı geliyor ve bu yapı içinde ya

onlarla yaşama şartlarını oluşturacaktı. Oluşturamıyorsa da kendi göçüp gidecekti. Öyle de oldu (Hilmi, 60).

Göçten sonra Diyarbakır'da yerel kültürün ciddi şekilde etkisizleştiği ve değiştiği söylenebilir. Görüşmecilerin ifadelerine göre kırsaldan kente göç edenler şehir kültürüne uyum yerine kendi kültürlerini yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durum toplumda sosyo-kültürel hayatın giderek değişim/dönüşüm geçirmesine ve yerlilere göre yerel kültürün kaybolmasına sebep olmuştur. Çünkü her ne kadar kırsaldan göç edenler şehirde önceki hayat tarzlarını yaşamaya çalışsalar da şehir ortamında bunu tam olarak gerçekleştirmeleri mümkün olmadığından toplumda kır-kent karışımı melez fakat anlamsız bir sosyal ve kültürel yaşam şekli oluşmuştur. Bu karmaşa hali ve kültürel uyumsuzluk başka toplumsal sorunlarla birleşince yerlilerin çoğu Diyarbakır'dan göç etmeyi bir çözüm olarak görmüşlerdir.

5.2.2.2. Güvenlik Sorunu

Can ve mal güvenliği toplumlar için önemlidir. Toplum güvenliği sağlanmadan yeterli bir eğitimin, etkili bir sağlık hizmetinin ve ticari ilişkilerin sürdürülmesinin zor olduğu söylenebilir (Keser,2011). Toplumlarda güvenlik endişesi ve problemleri göç başta olmak üzere bazı sosyal hareketliliklere sebebiyet verebilmektedir. Diyarbakır örneğinde incelenen her iki göç hareketinin de temel nedenleri arasında güvenlik problemi önceliklidir denebilir.

Konuyla ilgili görüşülen kişilerin birçoğu göç sonrası Diyarbakır'daki güvenlik problemleri nedeniyle maddi durumu iyi olanların İstanbul, Bursa, İzmir gibi büyük şehirlere göç ettiğini ifade etmiştir. Görüşmeciler şehirde yaşayan yerellerin Diyarbakır'dan göç etme sebebini, insanların can ve mal güvenliği konusunda endişe duymaları ve çocuklarını bu güvensiz ortamdan kurtarma istekleriyle ilişkilendirmişlerdir.

1990'larda yaşanan zorunlu göç ve onun ardından ortaya çıkan ve artan hırsızlık, fuhuş, uyuşturucu olayları ve Hizbullah, faili meçhul gibi olaylar yüzünden şehir yaşanmaz bir hal aldı. Yerli halk kendi memleketinde yabancı kaldı. Adeta görünmez oldu. Eski Diyarbakır'ı bulamayan ve kendini ve ailesini korumak isteyenler göçüp gitti. Daha çok ekonomik gücü olan insanlar gitti (Yusuf,53).

“Yerli halkın göçme sebebi partiler arası sürtüşmedir. Aslında PKK diyelim. Korkuyordu herkes. Esnaf sürekli iş yerini açıp kapamaktan iş yapamaz oldu. En son bırakıp gittiler” (Murat, 66).

“Durumu iyi olanlar bazı nedenlerle gittiler. Ne yazık ki o dönemde durumu iyi olanlar baskı altındaydı. PKK tarafından para isteniyordu. Biri zengin, dükkan veya fabrika sahibi ise ondan gidip zorla para alıyorlardı. Bundan dolayı durumu iyi olanlar göç etti” (Nevin, 52).

Yüzde sekseni gençlerini korumak için gitti. Doksandandan sonra ikinci kuşak gitti. Yaşlılar kaldı. 90lı yıllarda 300 hane vardı. 2000 den sonra bu sayı düştü. Gençler büyüdü. Tehlikenin farkına vardılar ve gittiler. Bu olaylardan sonra ekonomi düştü 2 yıl önce 200 TL'ye satacağın evi 120 TL'ye satar oldun. Mesela geçen bayram esnaf 9 gün kepenk kapatmak zorunda kaldı. 9 gün çalışmamak ne demek evine ekmek götürememek demek. Eski dönem değil ki bir lokma ekmekle çocuğu durdurabilesin. Giderler arttı. Çocukların istekleri arttı. Dolayısıyla ekonomik sıkıntıdan dolayı gittiler. 1990'dan 2000 yılına kadar can korkusuyla 2000 den sonra mal korkusuyla göçler yaşandı. Mesela benim halamlar Diyarbakır'ın sayılı zenginlerindendi. Onları tehdit ettiler oteline bomba atacağız. Adam kendini düşünmüyor yedi oğlum var ya onlara bir şey olursa? Otelde müşteriler var ya o insanlara bir şey olursa? Adam kaçıp gitti. Ankara'ya gitti. Yatırımın oraya yaptı. Ama iki oğlu gözü karaydı. Kaldılar. Ama ceplerinde silahla duruyorlar (Canan, 45).

5.2.3. Diyarbakır'dan Göç Etmeyenlerin Kalma Nedenleri

Diyarbakır'ın yerlilerinin birçoğunun Diyarbakır'dan göç etmelerine karşın yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen şehirde yaşamaya devam eden yerliler de vardır. Şehirde kalanların bu tercihleri isteğe bağlı veya zorunlu sebepler etrafında şekillenmiştir. Mülakattan elde edilen bilgilere bağlı olarak bu nedenleri gerekçeleriyle birlikte şu şekilde sıralanabilir.

5.2.3.1. Ekonomik Nedenler

Ekonomi bir toplumun can damarlarından biridir. Onun gelişmesi ve ilerlemesine bağlı olarak toplumda gelişir ve ilerler ya da tam tersi bir durum görülebilir. Genel olarak toplum için çok önemli olan ekonomik durumun bireyler açısından da büyük önem arz etmektedir. Bireyler ekonomik durumdan dolayı bazen içinde buldukları şartları değiştiremeyebilirler.

Görüşülen kişilerin tamamına yakını Diyarbakır'dan göç etmeyenlerin genellikle maddi yetersizlikten dolayı kalmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

“Kalanların bir kısmı maddi yetersizlikten dolayı kaldılar. Mecburdular. Çünkü gittikleri zaman iş kurma imkânları yoktu” (Salim, 50).

“Biz kaldık. Gidemedik. Çünkü ekonomik olarak yeterli güce sahip değildik. Gittiğimiz yerde yeniden iş kuramazdık. Burada yıllar içinde oluşan bir çevremiz var. Şehir karışık olsa da bir şekilde kendimizi idare ediyorduk. Ancak göç etseydik gittiğimiz yerde tutunamazdık. Bu yüzden Diyarbakır'dan göç etmedik” (Gül,53).

5.2.3.2. Diyarbakır'a Bağlılık

İnsanları yaşadıkları yere bağlayan birçok sebep vardır. Bu sebepleri, doğup büyüdüğü topraklar, ana-baba ocağı, ana vatan, önemli tarihi geçmiş, kutsal sayılan mekânlar/aidiyetler gibi çeşitli kavramlarla açıklamak mümkündür. Özellikle belli bir yaşa gelmiş ve yaşadığı yerde uzun bir geçmişi olan insanların o yerleşim birimine bağlılıklarının sonraki nesle göre

daha üst düzeyde olduğu söylenebilir. Herhangi bir durumda genç nesil yaşadığı yeri daha kolay terk edebilirken belli bir yaşın üstündeki insanlar için bu durum çok zor olabilmektedir. Bundan dolayı çoğu insan ölene kadar her ne olursa olsun doğup büyüdüğü yerde kalmayı tercih edebilir. Diyarbakır'ın yerlisinin bir kısmı da bu tarz bağlılıklarından dolayı şehirde kalmayı tercih etmiştir.

Görüşülen kişilerin tamamı göç etmeyen Diyarbakır yerlilerinin şehre bağlılıkları ve oradaki sosyal çevre ile olan ilişkilerinden dolayı kalmayı tercih ettiklerini belirtmiştir.

“Buradan gidemeyenler birazda bağımlılık diyeyim. Mesela babamlar hala kendi mahallelerinden kopamıyorlar. Başka yerde ev alma güçleri yok mu sanki? Burayı bırakıp gidemiyorlar” (Aysel,49).

“Bir kısım insanlar Diyarbakır sevgisinden dolayı gidemediler. Her şeye rağmen memleketlerinde kalmayı tercih ettiler” (Selami, 47).

Bizi buraya bağlayan çok önemli değerler var. Başka yere gidince mutlu olacağımı düşünmüyorum. Manevi değerlerimiz var. Annem babam olmasa, akraba bağım olmasa giderdim. Hz. Süleyman var. Sahabeler var bu topraklarda. Buraların kimsenin eline kalmaması gerektiğini biliyorsunuz. Siz nereye giderseniz gidin kökünüz hatıralarınız burada (Züleyha, 42).

5.2.3.3. Diğer Nedenler

Diyarbakır'ı terk etmeme nedeni olarak ekonomik ve şehre bağlılık gibi sebeplerin dışında, memur statüsünde olanlar ve aile bireylerinden birinci derece yakınların Diyarbakır'da kaldıkları için orada kalmayı tercih ederek göç etmedikleri belirtilmiştir.

“Kalanlar kökleri burada olduğu için, çocukları burada olduğu için kaldılar. Mesela biz. Kızlarım burada evlendiği için göç etmedik. Yoksa bizde giderdik” (Nurten, 56).

“Kalanların bir kısmı ortamları müsait olmadığı için, bir kısmı gidecek kimsesi olmadığı için, bir kısmı devlet memuru olduğu için bir kısmı da ekonomik nedenlerden dolayı gidememiştir. Dışarıya adepte olamayız diye gitmediler” (Nafi, 49).

Görüşmecilerden bir kişi ise göç etmeyen yerli halkın göçmenleri kabullendikleri için gitmediklerini ifade etmiştir.

“Kalanlar düşünce farklılığından kaldı. Köyden gelenleri kabullendiler. Onlarda benim halkım dediler” (Sultan, 49).

5.2.4. Yerli Halktan Göçenler ve Kalanlar Arasındaki Bağlar

İnsanlar göç ettikten sonra memleketleriyle bağlarını koparmamak adına göç ettikleri yerde hemşehri dernekleri kurmuşlardır. Bu dernekler sayesinde göçmenler yabancılık

duygusundan uzak kalmakla birlikte, hemşehriler arasında dayanışma ve yardımlaşma sağlanarak aidiyetlerini unutmama/unutturmama adına hemşerilik bilinci geliştirilmiştir. Aynı zamanda kendilerine ait örf ve adetlerin devamı yine bu dernekler aracılığıyla devam ettirerek yeni nesillere aktarılmasını sağlanmıştır (Terzi ve Koçak,2014). Diyarbakır'dan göç eden yerliler de İstanbul, Yalova, Ankara, Antalya gibi büyük şehirlerde dernekler kurmuşlardır. Dernekler sayesinde iletişime geçenlerin dışında Diyarbakır'dan göç edenlerin çoğu geniş bir aile yapısından ve samimi komşuluk ilişkilerinin etkisinden dolayı şehirde kalanlarla iletişim halinde olmaya devam etmişlerdir. Çünkü bir ailenin tamamı göç etmediği için aile bireylerinden kalanlarla iletişim devam etmiş ve ayrıca iyi bir komşuluk ilişkisi yaşayanlar farklı şehirlere göç etmelerine rağmen sürekli iletişim halinde olmaya özen göstermişlerdir

Görüşülen kişilerin çoğunluğu Diyarbakır'dan başka şehirlere göç eden yerli halkla bağlarının devam ettiğini belirtmişlerdir.

“Göçüp giden Diyarbakırlı akraba ve arkadaşlarımızla hâlâ görüşüyoruz. Biz onlara gidiyoruz. Onlar zaman zaman Diyarbakır'a geliyorlar” (Talip, 61).

Biz geniş ve birbirine bağlı bir aileyiz. Hem annemin hem de babamın tarafından birçok kişi İzmir ve İstanbul'a göç etti. Biz ve bizim gibi bazı akrabalarımız burada kaldık. Mesela bir halam İzmir'de ama çocukları burada evli. Yine başka bir halam İstanbul'da ama amcam burada. Teyzem İzmir'de ama dayım Diyarbakır'da. Yani ailenin nerdeyse yarısı gidip yarısı kalınca gidenlerin Diyarbakır'la olan bağları da devam ediyor (Nafi,49).

“Bizim komşumuz gitmişti. Uzun yıllar olmasında rağmen hala görüşüyoruz. Buraya geldiklerinde mutlaka bizi de ziyaret ederler” (Radiye,47).

Görüşülen kişilerden birkaçı ise göçen yerli halk ile sadece telefonla görüştiklerini ifade etmişlerdir.

“Gidenlerle bağlarımız kopmadı. Ancak sadece telefonla görüşüyoruz” (Fatma, 56).

5.3. Yerlilerle Göçmenler Arasındaki İlişkiler

Göç hareketlerinde göçmenlerle yerliler arasındaki ilişki türü dikkat çeken konular arasındadır. Çünkü göçten sonraki süreçte iki grup arasındaki ilişki durumu toplumun yeniden şekillenmesinde önemli rol oynayabilir. Diyarbakır'da yerlilerle göçmenlerin arasındaki ilişkinin toplumun yeniden şekillenmesine etkisi bağlamında görüşme yapılan yerliler, göçmenlerle aralarındaki ilişkiye dair şu tür açıklamalar yapmışlardır:

Görüşmeye katılan kişiler göçmenler ile yerliler arasında çok samimi bir ilişki türü olmadığını çünkü göçmenlerin daha çok varoş diye adlandırdığımız semtlere yerleştiklerini ve dolayısıyla yerlilerle çok fazla ilişki kuramadıklarını ifade etmişlerdir. Yerlilerden esnaf olanların göçmenlerle daha fazla muhatap olduklarını bunun dışında çok az sayıda yerli halkın göçmenlerle görüştüğünü belirtmişlerdir.

“Göçmenler bizim varoş dediğimiz her memlekette bugün var olan yapılar içindeydiler. Bu nedenle yerli halkla çok fazla muhatap olamıyorlardı. Zaten zor şartlarla mücadele etmek zorundaydılar” (Hilmi, 60).

Esnaf olduğumuz için sürekli göçmenlerle muhatap oluyorduk. Aramızda bir sıkıntı olmuyordu ama müşteri kalitesi düştü. Her insan başımızın üstündedir. Kimseyi küçük görmüyorum. Fakat şehirde yaşayan bir müşterinin gelip gitmesi başka kırsaldan gelenin başka. Kırsaldan gelene kaliteyi anlatmak bile mesele. Ben en kaliteli deriyi sattığım halde deri midir diye soruyor. Yani müşteri profilinde büyük bir değişiklik oldu (Celil, 66).

Görüşmeye katılan kişilerin tamamı göçmenlerle kişisel bir sorunları olmadığını, sadece şehir kültürüne ayak uydurmayarak kural tanımadıkları için göçmenlere tepkili olduklarını belirtmiştir.

Aslında göçmenlerle kişisel bir problemimiz yoktu. Bizim kabullenemediğimiz şey onlar değildi. Onların gelişyle şehirde ve toplumda meydana gelen değişiklikti. Göçmenlerin şehre ayak uydurmayıp kendi bildiklerini yapmakta ısrar etmelerine, hiçbir düzen ve kural tanımamalarına karşı tepkiliydik. Çünkü onları uyarsak da bizi dinlemiyorlardı. Yoksa onlarda insan ve zor durumdalar. İnsan olarak onlara üzülüyoruz. Ancak onların umursamaz tavrı insanı çileden çıkarıyordu (Leyla, 60).

Göçmenlere çok fazla bir tepki göstermiyorduk. Şehri büyük bir köye çevirdikleri için kızılıyorduk. Onları da anlıyorduk. Bir anda köyden şehre geldiler. Farklı bir hayat, farklı bir yer. Ancak onlar uyum sağlamak için hiç uğraşmadılar. Belkide zor durumda oldukları için şehir kültürüne uymayı önemsemiyorlardı. Bilemiyorum. Zaten yerli halkın çoğu daha fazla dayanamayınca Bursa, İstanbul, İzmir gibi şehirler göç ettiler. Şehirde göçmenlere kaldı (Elif, 43).

Görüşmeye katılanlardan bir kişi ise azda olsa yerliler ile göçmenler arasında sorun yaşandığını çünkü yerlilerden bazı kimselerin milliyetçilik yaparak göçmenleri rahatsız ettiklerini belirtmiştir.

“Göçmenler Diyarbakır’a geldikleri zaman insanlar tarafında yadırgandıkları oldu. Bizde de milliyetçi takılan insanlar oldu. Dolayısıyla göçmenlerden de çileden çıkanlar oldu” (Canan, 45).

Bu açıklamalardan yerlilerle göçmenler arasındaki ilişkinin şehir ve toplum düzeni üzerinden yaşandığı sonucu çıkarılabilir ve bundan dolayı her iki taraf arasında kişisel problemlerden ziyade toplumsal sorunların ön planda olduğu söylenebilir. Göçmenlerin bir

kısmı maddi yetersizlikten dolayı şehrin en geri kalmış semtlerine yerleşmişlerdir. Böylelikle şehirde varoş diye adlandırılan bir göçmen mahallesi oluşmuştur. Diyarbakır'ın yerlileri ise genellikle şehrin elit olarak tabir edilen semtlerinde yaşadıkları için birebir ilişki halinde olmadıkları sonucu çıkarılabilir. Ancak aynı şehirde yaşadıkları için dolaylı da olsa belirli bir ilişki türü gelişmiştir. Özellikle esnaflar bu anlamda göçmenlerle direk diyalog halinde olan kesimi oluşturmaktadır. Ancak göç sonrasında ve göçmenlerin şehir kültürüne uyum sağlayamamaları sonucunda toplumda meydana gelen değişimler yerlileri rahatsız etmiş ve tepkilerine sebep olmuştur.

5.3.1. Yerlilerin Göçmenler Hakkındaki Düşünceleri

Görüşme yapılan kişilerin çoğunluğu göçmenlerin göçten dolayı zor durumda olduklarını bildiklerini, yaşantılarından dolayı onları küçümsemediklerini ancak göçmenlerin şehir kültürüne alışamadıklarını ve kenti büyük bir köy haline getirdiklerini ifade etmişlerdir.

Göçmen halk köylüydü. Köy kültürüyle yetişmiş insanlardı. Dolayısıyla şehir kültüründen habersizlerdi. Şehre gelince köy kültürünü şehre taşıdılar. Şehre uymak yerine şehri kendilerine uydurdular. Mesela kadın balkonundan çöpü aşağı atıyordu. Uyardığın zaman biz köyde böyle yapıyorduk diyor. Köydeki ekmek yaptığı tandırın aynısını şehrin ortasında binanın önüne yapıyordu. Şehri köye çevirmişlerdi (Zeynep, 53).

Gelenlerin içinde gerçekten yüzde doksana yakını mazlum insanlardır. Yani zorla evlerinden çıkartılıp köylerinden çıkartılıp göçe zorlanmışlardır. Bu durumun şehirde yaşayanların aile yapılarına da etkisi olmuştur. Şehir köy kültürüyle kaynaştığından dolayı şehir kültürü ortadan kalktı. Köyden gelenler köy hayatını şehirde de devam ettirdiler. Köydeki örf adet ve gelenekleri burada yaşamaya çalıştılar. İki kültür birbiriyle uyuşmayıp çakışınca bu sefer en alttaki kuşak ile en üstteki kuşak arasında da çatışma çıktı (Nafi, 49).

Onlar şehre ayak uyduracakları yerde şehri köy gibi kullandılar. Diyarbakır resmen büyük bir köy oldu. Göçmen çocuklar sürekli pet, kağıt gibi şeyler toplayıp satıyorlardı. Onlar açısından da kolay bir şey değil. Belgesellerde izledim. İnsanların binlerce hayvanı telef olmuş. Aile fertleri bile yanmış. Ben onları insan olarak asla hor görmüyorum ancak gözlemlediğim kadarıyla köylüler şehre ayak uyduramıyorlar. Buldukları yeri köy gibi kullanıyorlar. Mesela apartmana taşıyor ama binanın hiçbir kuralına uymuyor. Hiç çekinme utanma yok. Biz şehirliziz mesela İstanbul'a gidiyoruz. Çekiniyoruz. Sesimizi yükseltmiyoruz. Oranın yaşam şekline göre bir kısıtlama getiriyoruz kendimize. Onlarda öyle bir şey yok. Çok rahatlar hiç utanmaları sıkılmaları yok. Mesela köyünde iki katlı veya tek katlı evde oturuyor. Balkondaki çöpünü atıyor dışarıya ama orası toprak burada asfalta da aynı şeyi yapıyor. Şehrin düzenini alt üst ediyorlar. Onlardan sonra Diyarbakır yüzde doksan kirlendi (Elif, 43).

Görüşmeye katılan kişilerden bazıları göçmenlerin göç sonrası birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Göçmenler köylerinin yakılıp yıkılmasından dolayı zor durumda kaldılar. Devletle PKK'nın arasında kaldılar. Her iki tarafa da yaranamadılar. Köyleri de yakılınca Diyarbakır'a göç etmek zorunda kaldılar. Ancak göçten sonra şehirde iş imkânı bulamadılar. Yoksulluk çektiler. Bu zorluklar içinde gençler farklı yollara girdiler. O günkü durum da 2015 yılındaki bu tabloyu oluşturdu. Köy yaşam şekillerini burada belli mahallelere yerleşerek devam ettirdiler. Ve zamanla kendilerine bir güç oluşturdular. Doğuda da güç çok önemlidir. Bir ailede on tane erkek çocuğu olan 30 sene önce şehirde söz sahibiydi. Şu anda göçmenler de aynı durumdadır (Muharrem, 56).

"Hepsi bizim insanlarımızdı. Köy yaşantısıyla saflığıyla gelen insanlardı. Yaşam onları mücadele etmeye zorladı. Yokluk, açlık insanları çok daha farklı yollara sürükledi" (Aysel, 49).

"İster istemez zorlandılar. Köyleri yakıldı. Hiç günahsız insanlar göçe zorlandı. Gelip burada fakirlik çektiler" (Nevin, 52).

Terör olayları bölgedeki herkesi bir şekilde etkilemiştir. Kırsalda yaşayan insanların ise göç etmelerine sebep olarak birçok insanın hayatının değişmesine yol açmıştır denebilir. Bu bağlamda görüşmecilerin ifadelerine göre, Diyarbakır'ın yerlileri göçmenlerin zor durumda oldukları ve mücadele etmek zorunda kaldıkları konusunda hem fikirdirler. Göçmenleri insan olarak küçümsemek, yargılamak gibi bir tavır geliştirmemişlerdir. Yerlilerin kentlilik bilincinden kaynaklı şehir ve toplum düzeninin bozulması noktasında şikâyetleri vardır. Göçmenlerin şehir ve toplum düzeninin bozulmaya uğramasında çok fazla etkili olduklarını düşünmektedirler.

5.3.2. Değerlerde Farklılıklar

Sosyo-kültürel hayatı oluşturan toplum değerleri her toplumda ortak olabildiği gibi içerik ve uygulama açısından farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar çoğu zaman kültürel bir zenginliğin ifadesi olabilir. Ancak birlikte yaşamak zorunda olan bazı toplumlarda bu farklılıklar yadırganabilir ve ortak bir noktada bulunulamaması bir takım sorunların yaşanmasına yol açabilir. Çalışmada sorunlara değinmek yerine her iki toplumun değerlerini ortaya koyarak iki toplumun analizi hedeflenmiştir. Bu bağlamda görüşmecilerin anlattıklarına göre değerlerdeki farklılıklar şöyle izah edilebilir:

Mülakata katılan kişilerin tamamı yereller ile göçmenler arasında sosyo-kültürel anlamda çok fazla farklılık olduğunu belirtmiştir.

Sonuçta biz şehirde şehir kültürüyle büyüdük. Şehrin kendine göre kuralları vardır. Şehirde çok rahat davranamazsın. Saygı ön plandadır. Belli bir hiyerarşi vardır. Ancak köyden

gelenler doğal olarak köy kültürünü taşıyorlar. Köyde kendi bağ bahçeleri var. Tarlada çalışmış olmanın verdiği rahatlıkla giyimleri konuşmaları birbirlerine karşı tavırları daha rahat (Halil, 61).

Yerlilerle göçmenler arasında çok fazla fark vardı. En başta şehri temiz tutmamak, âdapsız davranmak, esnafın esnaflığı bilmemesi, kaba kaba davranışlar, sokakta bağırma gibi. Kültürsüz davranıyorlardı. Çünkü onlar köyde dağda serbest yaşamaya alışmışlar. Çok fazla onları kısıtlayacak bir şey yok. Uymaları gereken bir kural yok. Mesela tarladayken seslerini duyurabilmek için bağırıyorlar. Bu onların kültürü. Ama bu kültür şehre uymaz (Gülhan, 59).

Sosyo-kültürel açıdan çok farklıydık ve ben bunun gayet normal olduğunu düşünüyorum. Sonuçta bir taraf şehir diğer taraf köy. Yaşam şartları farklı. Dolayısıyla kültürde farklılaşıyor. Onların köyde kendi evleri ve bahçeleri/tarlaları var. Bu onlara özgür bir alan oluşturuyor. Kendi alanında istediğinizi yapın ama şehirde bir düzen var. Tek başıma değilim ortak bir alanı paylaşıyoruz. Bu durumda size bir hiyerarşi bir düzen oluşturuyor (Salim, 50).

Dini değerler açısından da yerellerin göçmenlerden farklılaştığı ve yerellerin göçmenlere göre daha bilinçli ve hassas oldukları katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

İnanç noktasında farkımız yoktu. Ama uygulama açısından vardı. Yerli halk göçmenlere göre dini açıdan daha bilinçliydi ve bu durum giyim kuşamından insan ilişkilerine kadar yansiyordu. Köydekilerin dindarlığı daha geleneksel ve bilinçsizdi. Köy hayatının şartlarından dolayı giyim kuşamlarına dikkat etmiyorlardı. İbadetlerine çok fazla özen göstermiyorlardı (Talip, 61).

“Göçmenler de dindardı. Ama onlar yerli halka göre daha bilinçsizdi. Yani deden, babadan gördüklerini yapıyorlardı. Araştırıp öğrenmiyorlardı” (Hilal, 55).

Mülakata katılan kişilerin bazıları ise aile ilişkilerinde de yereller ile göçmenlerin farklılaştıklarını belirtmişlerdir.

“Bizim ailelerimizde bir düzen vardır. Bizim aramızda saygı var onlardaysa korku. Yani büyüklerimize saygımız korkudan değil bu bizim kültürümüz, özümüz. Ama onlarda korku var” (Salim, 50).

“Evet farklılıklarımız vardı. Bizim daha çok giyinme tarzı ve aile yapısı olarak belirli kalıplarımız var. Biz onların dışına çıkmıyoruz. Ama onlarda öyle bir şey yok. Giyinme, yeme içme, ve başka davranışlarında sanki kendi bahçesinde tarlasındaymış gibi hareket ediyorlar” (Elif, 43).

“Göçmenler bize göre daha rahat daha umursamazdı. Bizim toplumumuzda kadının yeri bellidir. Erkeğin yeri bellidir. Çocuğun yeri bellidir. Belli bir saygı vardı” (Yusuf, 53).

Kırsaldaki yerleşim birimlerinde yaşayan insanların coğrafi ve fiziki şartlarının etkisiyle oluşan yaşam tarzlarının giyim kuşamlarını, konuşma üsluplarını ve birbirlerine karşı olan davranışlarını şekillendirdiği söylenebilir. Buna bağlı olarak kırsal yaşam şartlarından dolayı,

kırsalda yaşayan insanların şehir insanına göre daha rahat hareket ettikleri sonucuna varılabilir. Çünkü kırsalda fiziki olarak insanları sınırlayan durumlar şehirdesine göre daha azdır. Şehirde sınırlar çok daha fazladır. Şehir kırsala göre daha dar ve sınırları olan bir alanda teşekkül etmiştir. Bu durum da düzenli bir yerleşim alanının oluşumunu sağlamıştır. Fiziki anlamda başlayan bu düzen sosyal alana da sirayet etmiş ve şehirde yaşayan insanları belli kurallar çerçevesinde sınırlandırmıştır. Kırsalda örfi kurallar daha etkiliyken, şehirde kurumsal yapıların varlığıyla oluşan kurallar söz konusudur. Böylelikle kır – kent kültürü şeklinde iki farklı kültür meydana gelmiştir. Bu farklılıklar ailevi ilişkiler, komşuluk ilişkileri, dini tavır ve tutumlar gibi sosyal hayata dair çeşitli davranış örnekleri üzerinden kendini gösterebilmektedir.

5.3.3. Güven Hissi

Terör Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini önemli derecede etkilemiştir. Diyarbakır ise bölgede en çok etkilenen iller arasında zikredilmektedir. Günümüzde hala terör merkezi haline getirilmeye çalışılması o günlerin etkisinin devamı olan bir sürecin sonucu olduğu söylenebilir. Son otuz yıllık süreç çeşitli bahanelerle şehrin terör olaylarının odak noktası yapıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Diyarbakır'ın bu durumu göçten kaynaklı sorunlarla da birleşince toplumda güvensizlik hissine sebep olduğu söylenebilir. Bu bağlamda görüşülen yerliler toplumun yaşadığı güvensizlik hissini sebeplerine ve etkisine şu tür izahlar getirmişlerdir:

Kendileriyle görüşülen kişilerin tamamına yakını şehirde sürekli terör ve siyasi olayların meydana gelmesinden dolayı şehrin her zaman kaos içinde olduğunu ve bu durumdan dolayı şehirde kendilerini mutlu ve güvende hissetmediklerini belirtmişlerdir.

“Şu anda kendimi mutlu ve güvende hissetmiyorum. Maalesef bizim bölgenin sıkıntıları ve terör korkusundan kendimizi kesinlikle güvende hissetmiyoruz. Terör örgütü her türlü eylemini burada yapıyor. Diyarbakır maalesef örgütün kalesi gibi bir yer oldu. Bu nedenle kendimizi hiç güvende hissetmiyoruz” (Salim, 50).

Şehirde kendimizi güvende hissetmiyoruz. Çünkü şehir sürekli huzursuz, sürekli kargaşa ve çatışmanın içinde. Bu her zaman böyle oldu. Sürekli sorunlar yaşandı. 1980'lerde ayrı 1990'larda ayrı. Şimdi yeniden sorunlar var. Hiç bitmedi ve bitmeyecek. Her gün bir olay çıkıyor. Birilerinin planı tutmazsa hemen şehri karıştırıyorlar. Böyle bir yerde nasıl kendimizi güvende hissedebiliriz (İbrahim, 60).

Birkaç kişi ise kendi şehirlerinde aileleri ile birlikte oldukları için mutlu olduklarını ancak yaşanan olaylardan dolayı kendilerini güvende hissetmediklerini belirtmişlerdir.

“Şehirimde ailemle birlikte olduğum için mutluyum. Ama güvende hissetmiyorum. Çünkü yarın ne olacağını bilmiyoruz” (Elif, 43).

Bir görüşmeci ise şehirde kendini mutlu ve güvende hissettiğini ifade etmiştir.

“Güvende mutlu hissediyorum. Benim için hiçbir sıkıntı yok” (Murat, 66).

5.3.5. Temel Beklentiler

Görüşmecilerin bir kısmı göç sonrası Diyarbakır’da sosyo-kültürel hayata dair değişim yaşanabilmesi için yerlilerin huzur istediğini belirtmişlerdir. Huzurun gelmesi için eğitimin gerekli olduğunu ve işsizlik sorununun çözülmesinin önemini vurgulamışlardır.

“Eskiye dönülmesi mümkün değildir. Sosyo-kültürel değerler ise artık başka bir mecradır. Halk sadece huzur istiyor. Yıllardır bitmek bilmeyen sorunların merkezi olmaktan kurtulmak istiyor. Bunun içinde herkes taşın altına elini sokmalı. İnsanlar eğitilmeli” (Hilmi,60).

Değişimin başı eğitimden geçer. Öncelikle eğitilmiş bir toplum oluşması lazım. Toplumun siyasi düşüncelerle hareket etmeyip akılla hareket edip bilinçlenmesi lazım. Toplumun gerçek manada tarafsız bir şekilde eğitilmesi lazım. Her hangi bir tarafın etkisinde kalmadan olması lazım. Ama çok kozmopolit bir yapıya büründüğümüz için bunun gerçekleşeceğini zannetmiyoruz. Çok zor (Nafi, 49).

“İşsizlik giderilmeli. İnsanların hayatı düzene girerse toplumda düzelir” (Gül,53).

“İşsizliğe çözüm bulunmalı. Çünkü işsizlik birçok olumsuzluğun en temel sebeplerinden biridir” (Hilmi, 60).

Görüşmecilerden bazıları değişim için toplumun bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun için sivil toplum kuruluşlarının toplumda etkin olması gerektiğini ve devlet kurumları ile birlikte hareket etmelerinin önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

“Başta ben olmak üzere sivil toplum kuruluşların atak yapıp, kültürünü, değerlerini, tarihini, dinini öğretmek zorundayız. Birde büyük iş adamlarının buraya yatırım yapmalarını istiyoruz” (Gülhan, 59).

“Değişmesi gereken çok şey var. Ancak halk bilinçlendirilmeli. Eğitilmeli. Eskiye dönmek zaten mümkün değil. Ama en azından mevcut hali düzeltmek için devlet, sivil toplum kuruluşları, eğitimciler, diyanet birleşip halkı bilinçlendirmeli. Sorunlara daha akılcı ortak bir çözüm bulunmalı” (Zeynep, 53).

Görüşme yapılan kişilerden birkaçı ise konuya dini inanç bağlamında yaklaşmışlardır. Dini hayat düzelirse toplumunda düzeleceğini belirtmişlerdir.

Bizde Müslüman olarak şu vardır. Kendim için istediğimi Müslüman kardeşim için istemedikçe gerçek iman etmiş olmam. Bu fikir insanlarda olsa her şey düzelir. Osmanlıya bakalım, asr-ı saadete

baktığımızda o güzel hayatı örnek almalıyız. İnsanla kardeş olarak yaşayabilmeliyiz. Ama kardeşlik yok. Kur'an'a ve sünnete bağlı kalmalıyız (Muharrem, 56).

Kültürel bakımdan insanların örfüne çok daha fazla önem verilmesi gerekiyor. Bölgemizde maalesef çok bilinçsiz bir toplum yetişiyor. Ezberci kültürle, bilimle hiç ilgisi olmayan bir nesil yetişiyor. Bu da çok büyük bir tehlikedir bana göre. Maalesef Türk eğitim sisteminde bilinçsiz bir nesil yetişiyor. Ve bu nesil manevi yönden de hiçbir şekilde beslenmiyor. Her ne kadar son dönemde Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin hayatı derslere konsada bu iş sadece ders koymakla olmuyor. Bu işi sevdirmek gerekiyor. Kurtuluş manevi yönedir. Yani biz önce bu insanların çocuklarımızın nesillerimizin kalbine hak ve hakkaniyeti yerleştirmeliyiz. İşin sonunda dönüp dolaşıyoruz ve şu sonuca varıyoruz. İnsanların kalbinde Allah sevgisi ve korkusu yoksa o toplum her zaman tehlikelidir ve patlamaya hazır bir bomba gibidir. Çünkü biz herkesin başına bir polis dikemeyiz ama Allah korkusu olursa helale harama dikkat eden bir toplum olursa o toplum düzelir. Çünkü böyle bir toplumda insan başkasına zarar vermeyi düşünmez. Kul hakkına riayet ederse o toplum muvaffak olur. Ama biz birbirimizle uğraştığımız sürece, birbirimize dalaştığımız sürece, hakkaniyeti bir kenara bıraktığımız sürece ipin ucu kaçmış demektir. O şehirde, o bölgede, o ülkede başarı olmaz. Bereket olmaz. Dolayısıyla bizim ne yapıp edip, bilinçli, inançlı, Allah korkusu olan bir nesil yetiştirmemiz gerekiyor. İşin ucunda temelinde bu vardır (Salim, 50).

Görüşmeye katılan kişilerin bir kısmı yerlilerin barış istediğini ifade etmişlerdir. Barış için ise herkesin kendini özgürce ifade etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Barış olmalı. İnsanların özgürce kendini ifade etmesine izin verilecek. Kürtler ne istiyor? Ana dilde eğitim istiyorsa versin arkadaşım. Milliyetçi kökenli insanların bile bence bu isteğe karşı gelmemeleri lazım. Ben Kürt değilim ama bu coğrafyada onlarla yaşıyorsam bu hakkı onlara da vermelidirler. Ben nasıl Türkçe konuşuyorsam o da Kürtçe konuşsun. İngilizce şarkı Almanca şarkı dinlenebiliyor. Ama Kürtçe olunca sorun çıkıyor. Bu hatadır. Eğer benim devletim içinde Kürt Zaza yaşıyorsa onların dilinde de şarkı söylenmesi gayet normaldir. Yani her inanca ve düşünceye özgürlük tanınsın. Demokrasi gelsin (Nevin, 52).

Bir görüşmeci ise konuyla ilgili yerlilerin düşüncesini çözemediğini ifade etmiştir.

Yerli halkın ne istediğini çözemedim. Sorduğunda bizim bir sorunumuz yok. Başka insanlar yüzünden bizimde huzurumuz kaçtı diyorlar. Ne olacak bizde bir türlü çözemiyoruz. Her ne kadar Kürt kardeşlerimiz haklarını istiyorlarsa da. Bende Kürdüm hangi haktan bahsediyorlar anlamıyorum. Kimsenin bize haksızlık ettiği yok. Bütün haklarımı kullanabiliyorum. Hiçbir sıkıntı yaşamıyorum. Eskiden sıkıntı vardı. Ama şimdi yok. Eskiden tahammül ediyorduk. Şimdi insanlar hiçbir şeye tahammül etmiyorlar. Sabır etmiyorlar (Faruk, 55).

Konuyla ilgili görüşmeye katılan bazı kişilerin beklentilerini ise şöyle sıralamak mümkündür:

HDP'nin meclise girmesi, göçmenlerin köylerine geri dönmeleri ve güvenlik sorunlarının çözülmesi.

“Güvenlik sorunu halledilmeli. İnsanların psikolojik olarak rahatlama için güvenliğin sağlanması lazım. Ekonomik yatırımlar lazım” (Naciye, 40).

“Kesinlikle barış sürecinin sonuçlanması lazım. Şu an belki HDP meclise girse bu sıkıntılar biraz düzelir” (Yaşar, 62).

“Diyarbakır'a göçenlerin, düzeni bozanların kendi köylerine dönmelerini istiyorum” (Elif, 43).

Yerliler toplumun eğitilmiş, bilinçli, ekonomik gücü olan, huzurlu, güven ve emniyet içinde bir yapıya dönüşmesini istemektedirler. Bu anlamda öncelikle toplumda eğitimin çok önemli olduğu ve eğitimle birlikte sivil toplum kuruluşlarının devletin bütün kurumlarıyla ortak bir eylem planı hazırlayarak insanları bilinçlenmesine katkı sağlaması ve akl-ı selimin devreye girerek sağduyu ile hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca gençlerin illegal gruplara katılımlarını önlemek için şehirde iş imkânları oluşturularak insanları kimseye muhtaç etmeyecek şekilde ekonomik iyileştirmeler yapılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bu şekilde yoksulluk nedeniyle terör örgütüne katılımların ve hırsızlık gibi toplumda sıkça yaşanan durumların önüne geçilmesi için önemli bir adım atılmış olacaktır. Ayrıca din/inanç konusu göz ardı edilmemelidir. Toplumu ayakta tutan önemli dinamiklerden biridir din olgusu. “Din ve toplumsal değişme ilişkilerinde din genellikle iki zıt yönlü bir işleve sahiptir; O temsilcileri arasında Durkhem'in de olduğu bir görüşe göre, bazı durumlarda istikrarı, geleneği ve statükoyu devam ettirme aracı olarak bir yönüyle toplumsal değişmeye engel teşkil eden bir faktör olarak karşımıza çıkarken, bir başka yönüyle de toplumsal değişimin temel faktörü veya motor gücü olarak toplumun dini yapısı, zaman ve duruma göre toplumsal değişimlerin manivelası olabilir” (Kurt,2011:153-154). Dolayısıyla toplum yapısında bu kadar önemli olan din olgusunun toplumda etkinleştirilerek dinin birleştirici unsurundan istifade edilmeli ve toplumda istikrar sağlanmalıdır. Bu şekilde dinin yapacağı bir manivelayla bozulan toplum yapısının tekrardan düzelmesine katkı yapması sağlanabilir.

Bunlarla birlikte kırsaldan göçenlerin köylerine geri dönüş temennisi ise devletin köye dönüş projesiyle yapılan teşvik sonucu kısmen gerçekleşmiştir. Bütün bunların dışında son dönemin tartışma konusu olan barış süreci ve HDP'nin meclise girmesinin de toplumda yaşananların düzelmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göçün yerli halklar üzerindeki etkisini Diyarbakır örneği üzerinden incelemeye alan bu çalışmada: araştırmada elde edilen bulgularla, tezin temel problemi olan itici göç yani yerlilerin göçü konusunu, bu göçün zemini oluşturduğu düşünülen zorunlu göçü, göçün arka planını, toplumda sebep olduğu düşünülen sosyo-kültürel değişim, Diyarbakır'daki çokkültürlü şehir hayatının göçten önceki ve sonraki durumu, göçmenler ve yerliler arasındaki sosyo-kültürel farklılıklar, çatışmalar ve yerlilerin beklentileri gibi açıklayıcı ve tamamlayıcı konular çerçevesinde ele alınmıştır.

Diyarbakır tarihte birçok medeniyetin hüküm sürdüğü bir şehir olagelmiştir. Aynı zamanda Diyarbakır'ın ticaret geçiş yolları üzerinde olması da şehre olan ilgiyi arttırmıştır. Bu zengin tarihi birikiminin sonucunda oluşan kültürel yapı farklı kültürlerin harmanlandığı tek bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyarbakır 1515 yılında Osmanlı devletinin topraklarına dâhil olmuş ve Osmanlı'nın diğer birçok beldesinde olduğu gibi burada da etno-dinsel çeşitliliğe sahip gruplar cumhuriyet dönemine kadar bir arada yaşamıştır. Şehrin bu çokkültürlü yapısı bazı olaylar sonucunda kısmen değişikliğe uğrasa da cumhuriyet döneminden 1970'li yıllara gelinceye kadar korunmuştur. Şehirde zaman zaman yaşanan sosyal olaylar sosyo-kültürel yapıya bir şekilde etki etmiştir. Ancak toplumların değişimi ve dönüşümünde önemli etkileri olan göç Diyarbakır'da da en çok etki yapan sosyal hareketler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Göç incelenirken sebepleri ve sonuçları kapsamında tarihsel ve bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Bu bakış açısıyla incelendiğinde Abadan'ın da belirttiği gibi ikinci dünya savaşı sonrası yaşanan göç hareketlerinin daha çok devlet politikasının bir unsuru olarak ele alındığı görülecektir (2002). Bu bağlamda Doğu ve Güney Doğu bölgesinde 1980 sonrasında terör nedeniyle yaşanan göç hareketinin de bir devlet politikası olarak işlev gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Diyarbakır'da 1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar kısmi 1980 sonrası ise yoğun göçler yaşanmıştır. Terör nedeniyle 1980 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde görülen göçler, göç alan ve veren yerleşim birimlerini farklı şekillerde etkilemiştir. Bu dönemde bölgedeki köy/mezralardan şehir merkezlerine doğru göçler yaşanmıştır. Diyarbakır bölgedeki önemli ve büyük şehirlerden biri olması dolayısıyla ciddi oranda göç almıştır. Yapılan araştırmalarda 1985 ile 1996 yılları arasında kendi nüfusunun iki katı göçmenin şehre geldiği şeklinde bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Bu ani ve yoğunluklu göç doğal olarak şehir ve toplum yapısında etkisi günümüze kadar devam eden ve tartışılan izler bırakmıştır.

Bu süreçte şehirde ve toplumda yaşanan değişimler kendini şu şekillerde göstermiştir: Çevre kirliliği, çarpık kentleşme, işsizlik, ahlaki bozulma, güven ortamının kaybı (hırsızlık/kapkaç olayları, eroin/uyuşturucu kullanımı, Hizbullah/PKK terör örgütlerinin baskıcı faaliyetleri, faili meçhuller), kültürel alanda yaşanan değişimler, aile ve komşuluk ilişkilerinin eski zeminini kaybetmesi ve bütün bu durumların etkisiyle yaşanan yerlilerin göçü.

Sosyo-ekonomik şartların da etkisiyle erkek egemen bir yapı olarak ortaya çıkan ancak zaman zaman kadın da ailede söz sahibi olduğu ve aile içi hiyerarşinin ve saygının önemli olduğu Diyarbakır'ın ataerkil aile yapısında göç sonrası bazı değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir.

- Göç sonrası şehirde görülen güvensiz ortam, ırkçılık söylemleri ve göçmenlerin aile yapılarındaki farklılıklar özellikle gençlerin zihin dünyasında bir takım kırımlara neden olmuştur.
- Bu zihni kırımlar yerli ailelerin geleneksel yapılarına yansımış ve ataerkil aile yapısının giderek işlerliğini yitirmesine sebep olmuştur.

Aynı zamandan uzun yıllar farklı kültürlerle bir arada yaşama tecrübesini edinmiş olan yerlilerin komşuluk ilişkileri de ailevi bir ilişki türü gibi toplumda kendini göstermiştir. Evini, malını, çocuğunu birbirine emanet edecek kadar ileri seviyede bir samimiyet ve güven durumu söz konusudur. Fakat toplumun diğer birçok yapısında olduğu gibi komşuluk ilişkileri üzerinde de göçün ciddi etkileri görülmektedir. Bu etkiler:

- Göç sonrası yaşanan demografik değişimin şehirdeki insanların birbirini tanıma alanları ve ilişkilerini kısıtlaması
- Şehirdeki güvensiz ortamın ve ırkçı söylemlerin toplumda giderek ayrışmaların yaşanmasına sebep olması
- Göçmenler ve yerlilerin kültürel anlamda uyuşamamaları gibi nedenlerle komşuluk ilişkileri eskiden olduğu gibi toplumda birleştirici bir unsur olma özelliğini kaybetmesi şeklinde tezahür etmiştir.

Toplumun ayakta tutan ve sosyal ilişkileri yönlendiren önemli dinamiklerin biri olan din/dindarlık anlayışı ise bu dönemde yaşanan olaylardan önemli derecede etkilenen toplumsal değerlerden biridir. Bu anlamda Diyarbakır'ın yerlileri dindar olduklarını ve dini öğretilerin toplumda hissedilir derecede önemli olduğunu ve yaşandığını belirtmişlerdir. Ancak göç sonrası yaşanan kaos ortamından faydalanmak isteyen ve dini söylemler geliştirip insanların inançlarını kullanarak terör faaliyetlerinde bulunan Hizbullah gibi örgütler

toplumun dini dengelerinde bozulmalara neden olmuştur. Sosyal hayatta çok fazla etkili olan din/dindarlık algısı bu tür illegal örgütlerin de etkisiyle iki ayrı uca savrulmuş ve bu savrulmalar toplumda ya koyu bir dindarlık ya da dine kayıtsız kalınması şeklinde tezahür etmiştir.

Diyarbakır yüzyıllardır bünyesinde barındırdığı farklı din, din ve etnik kökene sahip insanlardan oluşan çokkültürlü bir toplum görünümündedir. Uzun süre bu farklı gruplar arasında insan olmaktan kaynaklanan bazı sorunlar dışında toplumda ciddi ayrışmalara sebebiyet verecek sorunlar görülmemiştir. Ancak çalışmanın konusu olan döneme gelindiğinde tam tersi bir durumla karşılaşmıştır. Diyarbakır göç sonrası belirgin şekilde yaşanan demografik değişim neticesinde göçmenlerin mensup oldukları etnik kökene bağlı olarak Kürt nüfusun baskın olduğu bir şehir haline dönüşmüştür. Eskisi kadar farklı kültürlerden bahsedilir olunmamasına rağmen daha önce görülen çokkültürlü yaşam pratiği bu dönemde yitirilmiştir. Son otuz yılda görülen terör faaliyetleri ve bu faaliyetleri gerçekleştiren PKK terör örgütü gibi ayrılıkçı silahlı gruplarla özdeşleştirilen ancak bununla birlikte azınlıkta olan bir ırka mensup kişiler olarak mağdur konumunda gösterilen insanların yaşadıkları göç hadisesi, göçmenlerin ve yerlilerin bu olaylara verdiği tepkiler ötekileştirici algı, tutum, düşünce ve davranışların yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu durum da Diyarbakır'da toplumsal hayatın çokkültürlü yapısını çok da uzun sayılmayacak bir süreçler bütününde kaybettiği anlamına gelmektedir.

Ancak bütün bu değişimler dışında ve göç başta olmak üzere bütün yaşanan olayların ve değişimlerin etkisiyle meydana gelen, Diyarbakır'ın yerel kültürünün ciddi derecede kaybolmasında da etkisi olan bir durum daha vardır ki o da; çalışmanın temel problemi olan ve **İtici göç** olarak ifade edilen yerlilerin göçüdür. İtici göçe geçmeden önce yerlilik kavramını izah etmek gerekirse, yapılan araştırmalarda yerlilik kavramının farklı şekillerde tanımlandığı ve tartışıldığı görülmüştür. Bu anlamda yerlilik kavramı yabancı kaynaklarda bir yerleşim birinin ilk yerleşimcileri olarak ifade edilirken Türkçe literatürde ise konu aidiyet durumu ve ideolojik düşünce yapıları olmak üzere iki şekilde tezahür etmiştir. Bu çalışmada ise yerlilik kavramı her iki literatürde zikredilen tanımlamalardan daha farklı şekilde ele alınmıştır. Konu Diyarbakır'da baskın nüfus olarak uzun zaman yaşam süren ve şehrin genel kültürünü ve dokusunu oluşturan insanlar üzerinden incelenmiştir. Bir asırdan fazla bu şehirde yaşamış ve sosyo-kültürel hayata dair bugün bilinen dinamiklerin temellerini atmış insanlar yerli halk olarak değerlendirmeye alınmıştır.

İtici göç ise, şehre gelen göçmenlerin yerli halkı yerinden itmek suretiyle sebep oldukları örneği çok rastlanmayan çalışmada yerlilerin göçü şeklinde izah edilen bir göç

çeşididir. Çalışmada Diyarbakır'ın bu dönemde aldığı göçten daha çok göç veren illerin başında geldiği belirtilmiştir. Bu anlamda göçmenlerin varlığı itici göçün tek sebebi değildir. Ancak itici göçle Diyarbakır ilindeki yerli nüfus giderek azalmış ve bir dönem sonra şehrin yerlileri nesilleri boyu yaşaya geldikleri şehirlerinde azınlık konumuna düşmüştür. Başka bir göç dalgasının etkisiyle başlayan itici göçün temel sebepleri kültür uyumsuzluğu ve güvenlik sorunları olmak üzere genel iki başlık altında toplanabilir. Kırsaldan kente göç edenler şehir kültürüne uyum sağlamak yerine kendi kültürlerini yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durum sosyo-kültürel hayatın giderek değişim geçirmesine ve yerlilere göre yerel kültürün kaybına sebebiyet vermiştir. Çünkü her ne kadar kırsaldan göç edenler şehirde önceki hayat tarzlarını yaşamaya çalışsalar da şehir ortamında bunu tam olarak gerçekleştirmeleri mümkün olmadığından toplumda kır-kent karışımı melez fakat anlamsız bir sosyal ve kültürel yaşam şekli oluşmuştur. Ayrıca 90'lı yıllarda yoğun bir şekilde görülen, PKK ve Hizbullah gibi ayrılıkçı silahlı grupların eylemleri, faili meçhul ölümler, hırsızlık ve fuhuş gibi olaylar sonucunda toplumda meydana gelen güven kaybı da yerlilerin göç tercihlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sonuç olarak toplumsal karmaşa hali ve kültürel uyumsuzluk başka sorunlarla birleşince yerlilerin çoğu Diyarbakır'dan göç etmeyi bir çözüm olarak görmüşlerdir. Ekonomik ve şehre bağlılık gibi nedenler, memur statüsünde olunması ve birinci derece yakınların şehirde kalmaya devam etmelerinin etkisiyle yerli halktan Diyarbakır'da kalmayı tercih edenler olmasına rağmen gelinen son durumda şehirde yerli halkın nüfus oranının %5'ini oluşturuyor olması yerlilerin azınlıkta kaldığı yeni bir toplum şeklini gündeme getirmiştir. Bu yeni toplumda yerli nüfus azınlıkta kaldığı gibi yerel kültür de görünür olmaktan çıkmış ve etkisini yitirmiştir. Yerel kültürün kaybı ve şehirde sürekli yaşanan terör olayları sonucunda toplumda oluşan güvensizlik ve endişe hali şehirde yaşamaya devam eden yerli halkta kendi beldelerine karşı bir yabancılaşma durumunun görülmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda yerlilerin beklenti ve istekleri çerçevesinde bugün gelinen son durumda sosyo-kültürel hayata ilişkin nelerin değişmesi gerektiği ve güvenli bir toplum yapısına dönebilmek için hangi konular üzerinde dikkatle ve ciddiyetle durularak ne tür önlemler alınması gerektiği hususunda şu tür öneriler getirilebilir:

Toplumsal kurumlar kendi işlerliğinde toplumda etkin bir konumda olmalıdır. Bu bağlamda:

- Görüşmecilerin üzerin en çok durduğu konu eğitim kurumu olmuştur. Toplumda özellikle çocuk ve gençlerin iyi bir eğitim alması gerektiği vurgulanmıştır.
- Ayrıca toplumda önemli bir yere sahip olan din olgusunun toplumda etkinleştirilerek dinin birleştirici unsurundan istifade edilmeli ve toplumda istikrar sağlanmalıdır. Bu

şekilde dinin yapacağı bir manivelayla bozulan toplum yapısının tekrardan düzelmesine katkı yapması sağlanabilir.

- STK'ların bu anlamda toplumda önemli bir yere sahip olması dolayısıyla devlet kurumlarıyla birlikte hareket ederek ortak bir eylem planı çerçevesinde toplumun sağduyu ile hareket edilmesine öncülük etmeleri gerekmektedir.
- Ekonomik iyileştirmeler yapılmalı. Özellikle göçmenlerin yaşadığı işsizlik ve yoksulluktan faydalanmak isteyen PKK, Hizbullah gibi terör örgütlerine ve hırsızlık, eroin ve fuhuş çeteleri gibi illegal örgütlere katılımı önleyebilmek için şehirde yeni iş alanlarının oluşturulması ve insanların buralarda istihdam edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bunların dışında bazı görüşmecilerin belirttiği devletin teşvikiyle kısmen de olsa gerçekleşen köye dönüş projesinin ve önemli hususlardan bir olan HDP'nin meclise girmesinin mevcut durum göz önüne alındığında çok da etkili olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Son dönemde artan ırkçı söylemler ve terör faaliyetleri toplumun giderek içinden çıkılması çok zor bir duruma girmesine ve şehirde belki de eskiden olduğundan çok daha fazla toplumsal ayrışma yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir.

Araştırmanın sonucunda göç hareketinden Diyarbakır'ın şehir düzeni ile toplumsal ve kültürel bağlamda ciddi derece etkilendiği ve önemli bir değişim/dönüşüm geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu dönemde güvenlik gerekçesiyle yaşanan zorunlu göç dalgası yaptığı etkiyle itici göç olarak adlandırılan yerli halkın göçüne sebep olmuştur. Bu anlamda yerlilerin göçünün hem Diyarbakır'da meydana gelen sosyo-kültürel değişimde etkili olan sebeplerden biri hem de bu değişim sonucu olduğu söylenebilir. Bu göç hareketinde dikkati çeken husus şudur ki, göç hareketlerinde genellikle göçmenlerin göç ettikleri yere uyum sağlamak zorunda kaldıkları ve çoğunlukla kendi kültürlerinin göç alan yerin kültüründe asimile olarak kaybolduğu kanaati hâkimdir. Ancak Diyarbakır'da bu kanaatin aksi bir durum söz konusudur. Görüşmecilerin de belirttiği gibi Diyarbakır'da göçmenlerin yerli kültüre bir uyum çabasında olmadıkları anlaşılmakta ve tersine yerli kültürü bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kendilerine uydurma gayreti içinde oldukları dikkat çekmektedir. Yerlilerin baskın olduğu bir toplum olması gerekirken göçmenlerin hâkim olduğu bir şehir ve toplum görünümü ortaya çıkmıştır. Ancak şehirde bazı alanlarda göçmenlerin yaşam tarzının hâkim olduğu görülse de aslında her iki kültüründe kaybolduğu ne köylü ne den kentli olunamayan kültürel bir karmaşanın yaşandığı yeni bir toplum türü karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Akkaya, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Akturan, U. (2007). Tüketici Davranışına Yönelik Araştırmalarda Alternatif Bir Teknik: Etnografik Araştırma, *İstanbul Ticaret Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, 237-252
- Alkan, A.T.(1998). Yerlilik ve Sol İlişkisine Bir Dış Bakış, *Birikim Dergisi*, Sayı 111-112, 76-80
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S.,Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Alver, K.(2010). Yer ve Mekân Ekseninde Yerlilik, *Hece Dergisi, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Yerlilik*, Sayı 162/163/164, 339-341
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap
- Artun, E.(2004). Halk Kültüründe Değişimin Topluma Etkisi ve Sonuçları, *Halk Kültüründe Değişim Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Aslan, C. (2001). Göç-Eğitim-Batman ve Çocuk: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Göçün Aile ve Çocuk Eğitimi Üzerindeki Etkisi. Yayınlanmamış Panel Bildirisi. (s. 1-2), 15 Nisan, Batman
- Arslan H. (2001). *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskanlar, Sürgünler*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Aydemir, M.A. (2013). Komşuluk ve Sosyal Sermaye, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, Sayı 2, 79-93
- Aydın, M. (2013). *Kurumlar Sosyolojisi/Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, İstanbul: Açılım Yay.
- Aydın, M.(2010). Kültürcülük Sorunu: Kültürün Küresel, Evrensel ve Yerelliği, *Hece Dergisi, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Yerlilik*, Sayı 162/163/164, 150-157
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamalar*. İstanbul: Ozan Yay.
- Bal, H.(2011). *Kent Sosyolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi

- Balı, A.Ş. (2000). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Konya: Çizgi Kitap Evi Yay.
- Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. (1998). *Doğu ve Güney Doğu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları*, Ankara: Bilim Serisi, 115
- Başel, H. (2007). Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt 53 Sayı 1, 515-542
- Bitkal, S.(2014). Ulus Ötesi Göçler ve Mülteci Sorunu:Suriye Örneği, <http://akademikperspektif.com/2014/09/12/ulusotesi-gocler-ve-multeci-sorunu-suriye-ornegi>, Erişim Tarihi: 22.04.2016
- Biçim, H.(2012). *Zorunlu Göç, Göçebelik ve Kentte Tutunma Tarzları: Batman Pazaryeri Mahallesi Örneği*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van
- Canatan, K. (1990). *Göçmenlerin Kimlik Arayışı -Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe-*, İstanbul: Endülüs Yay.
- Cook, J.,Dwyer, P., Waite, L. (2011). The experiences of Accesion 8 Migrants in England: Motivations, Work and Agency. *International Migration*, 49,54-79, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2435.2009.00595.x/abstract>, Erişim Tarihi: 23.03.2016
- Çağlayan, S.(2006). Göç Kuramları Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 17
- Çelik, F. (2007). Türkiye'de İç Göçler: 1980-2000, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, 87-109
- Çiğdem, A.(1998). Yerlilik Üzerine Tezler, *Birikim Dergisi, Yerlilik Özel Sayısı*, Sayı 111-112, 84-87
- Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951), *Tarih Okulu*, Sayı XIV, 113-145
- Dikmen, A., Ateş, O. (2016). Çokkültürlülüğün Göçle İmtihanı Diyarbakır Örneği, *1.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı İnsan ve Toplum Bilimleri*, Madrid, 19-22 Mayıs
- Dikmen, A. (2011). Şehirleşmede İnançın Etkisi: *Diyarbakır Örneği, Diyarbakır Tarım, Doğa ve Çevre Sempozyumu* Bölüm Adı, 92-101, Diyarbakır: Anıl Matbaacılık

- Dikmen A., Akıncı, Z. (2014). Toplum Güzelliğe Açık Tutmanın Bir Yolu Olarak Diyarbakır'da El Sanatları, *Diyarbakır El Sanatları-1 (Genel Bakış-Geleneksel El Sanatları)* E Kitap Bölüm Adı
- Duman, Ö. (2008). "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig Dergisi*, Sayı 45, 23-44
- Doyctheva, M.(2013). *Çokkültürlülük*. (Çev. T.A. Onmuş), İletişim Yayınları
- Eraldemir, Z.(2013). *Türkiye'de Göç Sorunu, Göçlerin Sosyo-Ekonomik Yansımaları: İskenderun Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay
- Erkal, E. M. (1995). *Sosyoloji*, İstanbul: Der Yay.
- Erol, M. (2010). Yerlilik İçin Kavramsal ve Anlamsal Bir Çerçeve, *Hece Dergisi, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Yerlilik*, Sayı 162/163/164, 33-50
- Ersoy, M.(1985). *Göç ve Kentsel Bütünleşme*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınevi
- Gitmez, A.(1983). *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler. Beklentiler, Gerçekleşenler*. İstanbul: Alan Yayıncılık
- Gürkan, M.(2006). *Sosyolojik Açından Göç ve Yasadışı Göç Hareketleri*. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale
- Goularas B., G. (2012). "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika Dergisi*, Cilt 4 Sayı 2, 129-146
- Göç-Der (2001). Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneğinin Göç Raporu
- Haldun, İ. (2004). *Mukaddime*. (Çev. H. Kendir), C.I, İstanbul: İmaj Yay.
- Hazır, M.(2012). Çokkültürlülük teorisine Çağdaş Katkıları ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak. *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1
- Hacattepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006). Türkiye'de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması Raporu. Ankara: HÜNEE.

IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu), Indigenous Peoples: Valuing, Respecting and Supporting Diversity, <https://www.ifad.org/documents/10180/0f2e8980-09bc-45d6-b43b-8518a64962b3>, Erişim Tarihi: 25.04.2016

IW:LEARN (International Waters Learning Exchange & Resource Network), Lifestyle, Social and Economic Status of Indigenous Peoples, <http://iwlearn.net/iw-projects/807/reports/persistent-toxic-substances-food-security-and-indigenous-peoples-of-the-russian-north-final-report/lifestyle-social-and-economic-status-of-indigenous-peoples/view>, Erişim Tarihi: 25.04.2016

İnan, A.M.(2012). *Çok-Kültürlülük Tartışmaları Bağlamında Avustralya'da Yaşayan Türklerin Kimlik Algısı*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

İşçi, M.(2000). *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*. İstanbul: Der Yayınları.

Kaya, M.(2003). Beyin Göçü Erozyonu. *Üniversite ve Toplum Dergisi*, Sayı:9, 1-4.

Kaya, A., Işık, İ.E., Şahin, B., Elmas, E., Çağlayan, B. (2008)Günümüz Türkiye'sinde İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü? İstanbul: TÜBİTAK Projesi Final Raporu

Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası 1*, Ankara: Deniz Kitabevi

Kaygalak, S.(2009). *Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları

Keleş, R. (1996). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Yay.

Keser, İ. (2011). *Göç ve Zor (Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç)*, Ankara: Ütopya Yay.

Kıllıoğlu, İ. (2010). Yerlilik Üzerine, *Hece Dergisi, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Yerlilik*, Sayı 162/163/164, 444-445

Kızılkaya, Y.M.(2014). *Türkiye'de İç Göçün Sosyo Ekonomik Nedenleri: Ardahan İli Örneği*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars.

Kugelman, D.(2007) , The Protection of Minorities and Indigenous Peoples Respecting Cultural Diversity, A.von Bongdandy and R. Wolfrum (eds), *Max Planck Yearbook of United Law*, Volume 11, s.233-263

Kurt, A. (2011). *Din Sosyolojisi*, Bursa: Dora Yay.

- Kurtuluş, B.(1999). *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü*. Alfa Yayınları
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kocacık F. (1980). “*Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)*”, İslam Ansiklopedisi, (Ed: H.İnalcık, N. Göyünç, H. W. Lowry), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. (137-190).
- Koçak, Y., Terzi, E.(2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *KAÜ-İİBF Dergisi*, Cilt 3
- Korat, G. (1998). Yerlilik Üzerine Aforizmalar, *Birikim Dergisi, Yerlilik Özel Sayısı*, Sayı 111-112, 103-108
- Luthra, R., Platt, L., Salamonska, J.(2014), Migrant Diversity, Migration Motivations and Early İntegration: The Case of Poles in Germany, the Netherlands, London and Dublin, *The London School of Economics and Political Science, LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series*
- Mazlumder (1995). Doğu ve Güney Doğu’da İç Göç Neden ve Sonuçları Raporu, KASIM 95, <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/goc-raporu/518>, ErişimTarihi: 01.05.2016
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınbay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Mert, N. (1998). Yerlilik: Şeffaf Bir Maske, *Birikim Dergisi, Yerlilik Özel Sayısı*, Sayı111-112, 98-102
- Mutluer, M.(2003). *Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik bir Alan Araştırması Denizli-Tavas*. İstanbul: Çantay kitabevi.
- Öğün, S.S. (2016). Derin Yerellik, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/suleymanseyfiogun/derin-yerellik-2024999>, Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Narlı, M. (2010). Edebiyatta Yerlilik, *Hece Dergisi, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Yerlilik*, Sayı 162/163/164, 217-225
- Öndül, H. (2011). *Zorunlu Yerinden Etme Uygulaması*, (Der. B. Ünlü, O. Değer), İnsan Hakları Der., İstanbul: İletişim Yay.

- Ozankaya, Ö.(1986). *Toplumbilim*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Özcan, Y.Z. (1998). İçgöçün Tanımı ve Verileri ile İlgili Bazı Sorunlar, Türkiye’de İçgöç Konferansı (1997), İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Özdemir H.(2012). Türkiye’de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* Sayı 30
- Özer, İ.(2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- PFII (United Nations Permanent Forum On Indigenous Issues), Who are indigenous peoples?, http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf, Erişim Tarihi: 24.04.2016
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, (Çev., B Tanrıseven), Phoenix Yay., Ankara
- Petersen, W.(1958). A General Typology of Migration, *American Sociological Review*, Vol:23
- Riew, J. (1973), Migration and Public Policy, *Journal of Regional Science*, v.13,n.1
- Rudoplu, U.E., (2014). Olumlu ve Olumsuz Yönleriyle Çokkültürlülük, <http://akademikperspektif.com/2014/12/16/olumlu-ve-olumsuz-yonleriyle-cokkulturluluk>, Erişim Tarihi:18.05.2016
- Saban Ökesli, D. (2014). Göçmen Kültürü ve Kentlilik Bilinci-Adana Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7 Sayı 33, 595-607
- Sağlam, S.(2006). Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 34-44.
- Sami, K. (2009).Zorunlu Göçle Yüzleşirken; Kentsel Bağlamda Ortaya Çıkan Kültürel ve Toplumsal Ayrışma: Diyarbakır Kent Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8 Sayı 30, 250-265
- Sarı, A. (2008). Türkiye’de İç Göç: Fiziksel, Sosyal ve Ekonomik Sonuçları, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 37, 1-18
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi
- Solak, A. (2010). *Eğitim Yoluyla Şiddetin Azaltılması ve Suçun Önlenmesi Genel Projesi Kapsamında Sosyal Risk Haritası*, Ankara: Hegem Yayınları

- Şahin, Y.(2010). *Kentleşme Politikası*, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Şen, M. (2014). Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 40, 231-256
- Şimşek H., Yıldırım A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık
- Tatlıldil, E. (1989). *Kentleşme ve Gecekondu*, İzmir: Ege Üniversitesi Yay.
- TBMM (1997). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu
- Tekeli, İ.(1998), Türkiye’de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi, *Türkiye’de İç Göç Konferansı*, Haziran 1997, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 7-21
- Tekeli, İ.(2016), *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- TESEV (2006). Zorunlu Göçle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası
- TESEV (2008). *Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler*, İstanbul: Tesev Yay.
- Tuncel, G., Gündoğmuş, B.(2013). Güneydoğuda Yaşanan Köy Boşaltma Hadiselerinin Siyasal Yansımaları ve Şırnak İl Ölçeğindeki Seçmen Tercihine Etkisi. *Esosder (Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi)*, Cilt 12,Sayı 44, 234-254
- Tuzcu, A., Bademli, K., (2014). Göçün Psikososyal Boyutu, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 6(1):56-66
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts, Erişim Tarihi: 02.05.2016
- TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği). (2004), Bölge içi zorunlu göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması

WCIP (Yerli Halkların Dünya Konseyi), Yerli Halklar Konulu Nihai Dünya Konferansı Metinleri, <https://www.google.com.tr/search?q=Yerli+Halklar+Konulu+Nihai++Konferans+Metinleri>, 69i57.24892966j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8, Erişim Tarihi: 24.04.2016

Williams, R.(1990). *Marksizm ve Edebiyat*, çev. Esen Tarım, İstanbul: Adam Yayınları

Yalçın, C.(2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yayman, H. (2011). *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma "Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası"*, Ankara: Seta Yay.

Yazıcı, M. (2013). Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013, p. 1489-1501,

Yıldırımoglu, H.(2005). Uluslar Arası Emek Göçü "Almanya'ya Türk Emek Göçü." *Kamu-İş Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1,s.3

Yılmaz, M.(2015). Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012), *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 33, 161-188

Yüceşahin M., Özgür M.(2006). Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 15-35

Zeytinli, M.(2012). *Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

MEDYA

Cumhuriyet Gazetesi, 15.08.2001

Hürriyet Gazetesi, 24.11.2001

US State Department Report on Human Rights Developments -2000

Anadolu Ajansı, 12.03.2002

İNTERNET ERİŞİM ADRESLERİ

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.510787fc74f117.0997273,
Erişim Tarihi: 18.03.2016

<http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en>, Erişim Tarihi: 18.03.2016

<http://seymagunaydin.com/kentlesme-surecinde-goc-ve-turkiyede-icgoc>, Erişim Tarihi: 19.04.2016

<http://egitim.cu.edu.tr/myfiles/open.aspx?file=942.doc>, Erişim Tarihi: 12.03.2016

Öztürk <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusskd/article/viewFile/1023000169/1023000157>, Erişim
Tarihi: 19.04.2016

<http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/10.1163/18757413-90000007>, Erişim tarihi:
23.04.2016

<http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS%20Discussion%20Paper%20Series/LEQSPaper74.pdf>
Erişim Tarihi:23.03.2016

<https://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/34-nitel-arac59ftc4b1rma-desen-ve-yc3b6ntemleri.pdf>
Erişim Tarihi: 21.03.2016

KAYNAK KİŞİLER

Kişi Rumuz	Meslek	Yaş	Görüşme Tarihi
Aysel	Sağlık Memuru	49	07.04.2015
Aziz	Esnaf	58	07.06.2015
Canan	Özel Sektör	45	09.06.2015
Celal	Esnaf	70	01.07.2015
Celil	Esnaf	67	08.07.2015
Elif	Ev Hanımı	43	12.05.2015
Fatma	Ev Hanımı	56	12.06.2015
Faruk	Esnaf	55	17.06.2015
Gül	Ev Hanımı	53	07.07.2015
Güler	Ev Hanımı	54	07.03.2015
Gülhan	Ev Hanımı	59	12.06.2015
Halil	Gazeteci	61	13.06.2015
Hasret	Ev Hanımı	54	06.06.2015
Hatice	Ev Hanımı	58	13.06.2015
Hayri	Emekli	81	08.06.2015
Hilal	Ev Hanımı	55	10.06.2015
Hilmi	Emekli	60	10.06.2015
İbrahim	Esnaf	60	04.08.2015
Leyla	Ev Hanımı	60	04.06.2015
Muharrem	Radyocu	56	03.07.2015
Murat	Matbaacı	66	03.07.2015
Naciye	Doktor	40	01.06.2015
Nafi	Müezzin	50	01.06.2015
Nazan	Ev Hanımı	75	02.07.2015
Nevin	Ev Hanımı	53	05.07.2015
Nurten	Ev Hanımı	57	02.06.2015
Osman	Esnaf	61	02.08.2015
Radiye	Ev Hanımı	47	07.06.2015
Saliha	Ev Hanımı	54	09.06.2015
Salim	Esnaf	50	14.06.2015
Selami	Esnaf	47	15.06.2015
Sultan	Ev Hanımı	49	13.06.2015
Süleyman	Öğretim Görevlisi	63	18.06.2015
Şaban	Emekli	65	19.06.2015
Şükran	Ev Hanımı	55	16.06.2015
Talip	Emekli	60	16.06.2015
Yaşar	Emekli	62	09.03.2015
Yusuf	Esnaf	53	04.07.2015
Zeynep	Ev Hanımı	54	04.07.2015
Züleyha	Biyolog	42	08.04.2015

EKLER

Ek 1: Görüşme Formu

GÖÇ VE YERLİ KİMLİK ARAŞTIRMASI

Ad- Soyad

Yaş:

Meslek:

SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNİ DEĞERLER

- 1) Öncelikle benimle bu görüşmeyi yapmayı kabul ettiğiniz için teşekkür ederim. Daha önce de belirttiğim gibi bu görüşmeden elde edilecek bilgiler sadece bilimsel amaçlarla kullanılacaktır ve gerçek isminiz asla kullanılmayacaktır. Şimdi ilk sormak istediğim husus kendinizden biraz bahsetmenizdir. Özellikle ailevi özellikleriniz Diyarbakır'la bağınız konusunda biraz bilgi verir misiniz?
- 2) Diyarbakır 90'lı yıllarda yoğun bir göç hareketine maruz kaldı. O dönemden günümüze doğru değerlendirme yapacak olursanız şu anki Diyarbakır halkından bağımsız olarak düşündüğünüzde, göç furyasından önce Diyarbakır'ın yerel kültürünün temel ayırt edici özelliği neydi? Sosyal ve kültürel hayat nasıldı? Bugünkü durum ile önceki durumun kıyaslaması yapar mısınız?
- 3) Yerli halkın aile yapısı nasıldı? Aile içindeki ekonomik, geleneksel, kültürel yapı nasıldı? Kardeş sayısı, çalışanlar ve çalışma alanları, görev dağılımı, ev tipi, gelir düzeyleri nasıldı?
- 4) Göçten sonra geçen sürede sizin aile yapınızda değişiklikler oldu mu? Değişiklik oldu ise ne tür değişimler gerçekleşmiştir? Tanıdığınız diğer eş-dost, komşu, arkadaş gruplarının aile yapılarında da herhangi bir değişim gözlemlediniz mi?
- 5) Komşuluk ilişkileriniz nasıldı? Farklı etnik gruplara ve inanışlara sahip komşularınız var mıydı? Yerli halktan olan komşularınızla ve farklı etnik gruptan ve inanıştan olan komşularınızla ilişkileriniz nasıldı?
- 6) Göçten sonra komşuluk ilişkilerinizde olumlu ya da olumsuz değişiklikler oldu mu? Değişiklik oldu ise nasıl bir değişim yaşandı? Bugün ilişkileriniz hangi düzeyde devam etmektedir?
- 7) Yerli halkın dindarlık anlayışı nasıldı? Bugün dini değer açısından neler değişmiştir?

YAŞANAN DEĞİŞİMLER

- 8) Zorunlu göçten sonra devam eden süreçte yerli halk neden büyükşehirlere göç etti? Kalanlar neden kalmayı tercih etti?
- 9) Göçten sonra kentte nasıl bir değişim yaşanmıştır? Bu değişimi ne ile izah ediyorsunuz? Sizce bu değişimin sebebi/sebepleri nedir?
- 10) Göç hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
- 11) Zorunlu göç sonrası Diyarbakır'a gelen göçmen halk hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 12) Sosyo-Kültürel ve Dini değerler açısından düşündüğünüzde temel değerleriniz göçmen halkın değerlerinden nasıl farklılaşıyor?

YERLİ HALKIN SORUN VE BEKLENTİLERİ

- 13) Büyük şehirlere göç eden yerli halk ile bağlarınız devam ediyor mu? Yoksa bağlarınızı koptu mu?
- 14) Diyarbakır'ın mevcut durumu içerisinde kendinizi ve aile üyelerinizi mutlu ve güvende hissediyor musunuz? Neden?
- 15) Gelinen son durumu değerlendirecek olursanız, yerli halkın beklentileri nelerdir? Bugün gelinen son durumda sosyo-kültürel hayata ilişkin neler değişmelidir?

Ek 2: Görüşmeci Resimleri

⁶ İzni olan görüşmecilerin resimleri kullanılmıştır.